

זכרונות ומסורות על ה'חתם סופר' ממשפחתו, תלמידיו וההולכים לאורו

מכון מורשת אשכנז

זכרונות ומסורות על ה'חתם סופר' ממשפחתו, תלמידיו וההולכים לאורו

בעריכת
בנימין שלמה המבורגר

מכון מורשת אשכנז
בני ברק תשנ"ו

כל הזכויות שמורות © 1996

מכון מורשת אשכנז
ת.ד. 87 בני ברק

Printed in Israel

תוכן העניינים

הקדמה / 11

רבי שמעון סופר בעל 'מכתב סופר':
תולדות החתם סופר / 27

רבי משה שרייבר בן ה'כתב סופר':
קווים לדמותו של רבינו משה סופר / 47

רבי שמואל עהרנפלד בעל 'חתן סופר':
בית אבות הצדיקים יעמוד / 71

רבי יהודה ליב לאנדסברג:
אלה תולדות / 85

רבי חזקיה פייבל פלויט בעל 'ליקוטי חבר בן חיים':
תולדות רבינו משה בר שמואל מפראנקפורט דמיין / 159

רבי מיכאל הרצפלד:
ביוגרפיה של רבי משה סופר מפראנקפורט דמיין / 237

רבי שמעון סידאן בעל 'שבט שמעון':
ועתה הורד עדיך מעליך / 283

רבי יעקב הירש הלוי יעבץ בעל 'מור דרור':
דברים נשגבים מהתנהגות ה'חתם סופר' / 295

רבי יהודה גרינוואלד בעל 'זכרון יהודה':
ממידותיו התרומיות והקדושות / 321

רבי בנימין וולף פאפנהיים:
זכרונות ממורי ורבי ה'כתב סופר' / 337

רבי משה המבורגר:
שאל אביך ויגדך / 345

רבי טוביה יהודה טוביומי:
גדול הדור העממי / 365

רבי מאיר שפירא מלובלין:
פרשבורג - פראג / 383

רבי אברהם שמואל בנימין סופר בעל 'כתב סופר':
דרוש לשבת הגדול שנת תר"ח / 391

הקדמה

במהלך השנים בהן עסקתי בחקר דרכו של מרן ה'חתם סופר', שרשיה והשפעתה לדורות, נתגלגלו לידי כמה מקורות ראשוניים ובהם זכרונות ומסורות על החת"ס. כל אחד מהם חשוב לעצמו, אולם אידי דזוטר מירכס. יצירות קטנות ונידחות, ומה גם בלשון עם נכר, עם כל חשיבותן, לא אחת הן נשכחות או הולכות לאיבוד.

כתיבת תולדותיהם של חכמי ישראל וחקר דברי ימיהם, לא היתה תופעה שכיחה בדורות הקודמים. לפיכך נעלמו מאתנו קורות חייהם של רוב רבותינו חכמי דור ודור, ואך ידיעות מקוטעות הגיעונו על מאורעותיהם. בדורותינו נתעורר צימאון רב יותר לידיעת קורות חיי גדולי האומה, ובעקבותיו הופיעו ביוגרפיות על רבים מגדולי ישראל.

מסתבר שלא היה כרבינו משה סופר בעל 'חתם סופר' מי שזכה שיכתבו עליו זכרונות ומסורות מרובות כל כך. כמות המידע הקיימת על החת"ס, היא גדולה בהרבה מן הקיים על גאוני ישראל אחרים בדורו ובדורות הסמוכים לו, וזאת לא רק בגלל מספרם הגדול של ספריו המלאים תיאורים אישיים מגוונים, אלא גם בזכות התיאורים הרבים ששורטטו בידי מקורביו וההולכים לאורו, עליהם השאירה אישיותו רושם אדיר.

למרות ריבוי הביוגרפיות עליו, הבא בימינו להכיר את תולדות החת"ס ראשית דרכו היא אל ספר 'חוט המשולש', שחיבר נכדו רבי שלמה סופר-שרייבר אב"ד ברגסאס. 'חוט המשולש' הוא ספר עשיר ורב תוכן שחובר בידי גדול בתורה וביראה, סופר מוכשר ודרשן מעולה.

לראשונה הופיע ספר 'חוט המשולש' בפאקש בשנת תרמ"ז. משאזלה המהדורה הראשונה נדפס שנית במונקאטש בשנת תרנ"ד, עם הוספות. מהדורה זו הופיעה שוב בדרוהוביטש בשנת תרס"ח. כיום נפוצה ההדפסה החדשה שהופיעה בתל אביב בשנת תשכ"ג על פי מהדורת דרוהוביטש, עם הוספות אחדות. בספר שלפנינו השתמשנו במהדורה הנפוצה בימינו, וההפניות שלנו מתייחסות אך ורק ל'חוט המשולש', דפוס תל אביב תשכ"ג ומהדורות הצילום שלו.

מכל הספרים על החת"ס שחוברו מאז ועד עתה, אין אחד שיוכל להתחרות ב'חוט המשולש' בפופולאריות ובמעמד הסמכותי שקנה לעצמו. ארבע סיבות לכך:

- א. בספר זה נקבצו מרבית הידיעות החשובות על החת"ס וקורות חייו.
- ב. מחבר הספר הוא בנו של ה'כתב סופר', ורווחת ההנחה שהידיעות הכלולות בו הגיעו אליו ממקור ראשון.
- ג. הספרים על החת"ס שנכתבו אחריו נופלים בערכם ממנו.
- ד. הוא מכיל גם את תולדותיהם של רבי עקיבא איגר וה'כתב סופר'.

ברם, 'חוט המשולש' אינו התיאור הראשון של תולדות החת"ס. קדמו לו כמה ביוגרפיות, ומהחומר שסיפקו הללו טווה רבי שלמה סופר את 'חוט המשולש' שלו.¹ יתרונו על הכותבים שקדמוהו הוא בהרחבת היריעה, פירסום ידיעות נוספות ובהבאת מסמכים ואיגרות חדשות. 'חוט המשולש' מכיל גם הרבה פרטים שלקוחים, בלי לציין את מקורם, מפירסומים קודמים אשר אבד זכרם. בהקדמתו הסתפק בציון כללי כי "רוב ככל הדברים שמעתי מן מגידי אמת מפיהם ומפי כתבים הרבה אשר תחת ידי מגדולי ישראל אשר האירו פני תבל בימי זקניי".² בדברים אלה רמז לאוצר המכתבים שברשותו, ששרד מהתכתבות של גדולי ישראל עם החת"ס, וששימשו את רבי שלמה סופר לבנין ספרו החשוב 'איגרות סופרים', הכולל מספר רב של איגרות החת"ס וגדולי משפחתו. לאיגרות יקרות ערך אלה, אותן ערך לדפוס בערוב ימיו, הוסיף הערות והארות מרובות והביא בהן מסורות שונות הקשורות לנידון בהן. 'חוט המשולש' ו'איגרות סופרים' גם יחד, הציבו את רבי שלמה סופר כנושא מורשת החת"ס ממדרגה ראשונה.

היות ובספרו 'חוט המשולש' שאב הרבה מהביוגרפיות שכתבו קודמיו, הרי שחשיבותם בתור מקור ראשוני עולה על שלו. אולם אותם פרטים להם הקדים מילים כגון: "סיפר לי אבא מאור הגולה זצ"ל", "סיפר לי דודי הגאון קדוש ה' מהרש"ס זצ"ל", "שמעתי..." , "שמעתי בשם רב גדול אחד זצ"ל", הם פרטים שהוא הראשון שהביאם לידיעת הרבים ופירסמם בדפוס. מה שאין לו דברי מבוא כאלה, לקוח במידה רבה מהמקורות בספר שלפניו, לעתים בשינוי סגנון והטעמה.

זכה 'חוט המשולש' ונתחבב ביותר על דורשי תולדותיהם של מרנן החת"ס, רעק"א ובניהם אחריהם, והתקבל בעיני רבים כמקור האמין ביותר בנושא זה, עד שאין בודקים אחריו, כדרך שאמרו:³ "אין בודקין לא מן המזבח ולמעלה

¹ אף שם הספר 'חוט המשולש', לקוח מן המשפט האחרון בחיבורו של ר"ל לאנדסברג, 'אלה תולדות', שנדפס להלן (עמ' 158).

² הקדמת ר"ש סופר למהדורה הראשונה של חוט המשולש, פאקש תרמ"ז.

³ קידושין עו ע"א.

ולא מן הדוכן ולמעלה".⁴ ונתחבב על גדולי ישראל כספר יסוד לידיעת קורות רבותינו, כפי שאמר ה'חזון איש' לתלמידיו: "צריך שיהיו בכל בית ספרים המספרים על תולדותיהם של אנשים גדולים, כגון 'עליות אליהו' [על הגר"א], 'חוט המשולש' וכיוצא באלה, וזה טוב גם לילדים וגם לבית".⁵

רבי שלמה סופר-שרייבר נולד בשנת תרי"ג, היינו שלוש עשרה שנים אחר הסתלקות החת"ס. הוא העיד על עצמו כי נרתע קמעה מכתובת תולדות החת"ס מחמת כי "לא זכיתי להכיר קדוש זקני זצ"ל פנים אל פנים - וכי אומרים למי שלא ראה את החידוש שיבוא ויעיד?". כלומר לנגד עיניו עמד מאמרו של רבי אליעזר: "אין אומרים למי שלא ראה את החדש: 'יבא ויעיד', אלא למי שראהו".⁶ בהמשך דבריו התאונן כי "לא יכולתי... לעשות הדבר בשלימות, בכל זאת אקוה כי נחת ינחת הקורא בו, כי על פי הרוב יש בהדברים ענין מוסרי ויראת שמים ותועלת אמיתית".⁷ נימת דברים זו כאילו אומרת: גם אם אין כל הדברים מדויקים לגמרי, הריהם מכילים את עיקרי הידיעות ומסוגלים הם לגרום קורת רוח ולהשפיע טובה רוחנית על קוראיהם. כדרכה של תורה וכדרכם של לומדי תורה לא חסרו הצעות תיקון לספר זה. חוסר נחת עורר דבר התורה הבא שנמצא ב'חוט המשולש' בשמו של החת"ס:

מרגלא בפומיה, כי נס חנוכה לא נזכר כלל במשנה. ואמר טעמו, כי רבינו הקדוש מסדר המשנה היה מזרע דוד המלך ע"ה, ונס חנוכה נעשה על ידי בית חשמונאים שתפסו המלוכה ולא היו מזרע דוד, וזה הרע לרבינו הקדוש, ובכתבו המשנה על פי רוח הקודש נשמת הנס מחיבורו.⁸

דברים אלה עוררו תמיהה. היו שהעירו "שיש בענין זה ח"ו חילול השם לאמור על רבינו הגדול [מסדר המשנה], שבעבור כבודו וכבוד בית אבותיו יסתיר לפרסם הנס".⁹

האם יצאו דברים אלה מפי החת"ס? בחידושו על הש"ס כתב החת"ס כי נס חנוכה לא נזכר במשנה, בדומה להלכות ידועות אחרות שהיו ברורות לעם כולו והזכרתן היתה מיותרת, כמו עצם מצות תפילין או ציצית. מצוות אלה נזכרות רק כאשר התעורר דיון לגבי פרט מסוים הקשור בהן: "בשום מקום במשנה לא נזכר שיניח אדם תפילין, ושבגד של ד' כנפות חייב ציצית, אלא [נזכר]: 'תפלה

⁴ ראה למשל שו"ת שרידי אש, ח"ג, סי' קכ"ט, ד"ה עניין אחד: "מעשה זה נכתב בספר 'חוט המשולש', שהוציא הרב הגאון רבי שלמה מבערגסאס, נכדו של הגאון חת"ס, ז"ל, והוא ז"ל היה דייקן, ולא כתב אלא מה שבחן וחקר על אודותו. אני הכרתי".

⁵ מעשה איש, ח"ב, בני ברק תשנ"ט, עמ' טו.

⁶ נדה ז ע"ב.

⁷ הקדמת ר"ש סופר הנ"ל.

⁸ חוט המשולש, עמ' קמה.

⁹ שו"ת מהריא"ץ, או"ח, סי' ע"ח. וכן תמה רי"ד זינגר, זיו המנהגים, בני ברק תשנ"ה, עמ' רנה.

של ראש אינו מעכב של יד ותכלת אינו מעכב לבן,¹⁰ ולא תנן: 'חייב אדם להדליק נר חנוכה', אלא: 'גץ שיוצא, רבי יהודה אומר בנר חנוכה פטור'.¹¹ ונר חנוכה גופא היכי הוזכר במשנה? אלא רגילים היו בכך ולא הזכיר. הכי נמי לשונות הללו.¹²

מכאן שהשקפתו הבסיסית של החת"ס היתה שאי הזכרת חנוכה במשנה אין לה שום סיבה חיצונית, ודאי שלא אישית ומשפחתית, אלא פשוט לא היה צורך בה. ברם, לא נראה שבעל 'חוט המשולש' בדה מלבו את הסברו בשם החת"ס. לפיכך הציע רבי יהושע אהרן צבי שוסבורג תיקון לשמועה ההיא: "ודאי לא היה כוונת מרן חת"ס דרבינו הקדוש לא הזכיר נס חנוכה משום כבודו או כבוד בית אבותיו, אלא אדרבה, דכוונת מרן ז"ל, דגם זה עשה רבינו הקדוש לשם שמים, כמו דכל מעשיו היו לשם שמים. כלומר, מאחר דחשמונאים דעל ידיהם נעשה הנס והמה על ידי זה עשו שתפסו המלוכה מזרע דוד, ולהכי לא הזכירם במשנה, ולא מחמת כבודו וכבוד בית אבותיו".¹³

כלומר השמועה ששמע בעל 'חוט המשולש' לא נמסרה לו בדקדוק. החת"ס ודאי התכוון להיפוכם של דברים, שלא כבוד אבותיו של רבי יהודה הנשיא הביאו להשמיט את ענין חנוכה, אלא רק כוונות טהורות של אי הזכרת הנס שנעשה על ידי האישים שתפסו את המלוכה שלא כדין.

ביקורת מסוג אחר על המופיע בספרי רבי שלמה סופר מברגסאס בעל 'חוט המשולש' מתח רבי שלמה זלמן עהרענרייך אב"ד שאמלוי: "תמיהני על הה"ג מבערגסאס ז"ל המחבר ספר 'איגרות סופרים' וחשב שם כל גדולי תלמידי החת"ס,¹⁴ והשמיט שם את שם זקני [בעל 'קול אריה'], אשר היה רב אב"ד בעיר בערגעגסאז עשרים שנה, ואין לתלות שהיה מחמת שכחה והעלם, כיון שהיה בעירו והיה מפורסם בשמו 'הגאון מבערגעגסאז' בכל העולם, וידעו הכל כי היה תלמיד החת"ס, ואיך נעלם ממנו מה שכתב אביו הגאון ה'כתב סופר' זצוק"ל,¹⁵ שיצק מים על ידי אביו החת"ס? וכפי הנראה היה זה בכוון...".¹⁶

נשמעו עוד תלונות על השמטות מכוונות מסוג זה שנעשו כביכול משיקולים אידיאולוגיים או אישיים.¹⁷ אין דרך להוכיח את צדקת הטענות, ורק בוחן לבבות יודע מה היו שיקוליו האמיתיים של המחבר.

¹⁰ מנחות פ"ד מ"א: "התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת; תפלה של יד אינה מעכבת של ראש ושל ראש אינה מעכבת של יד".

¹¹ בבא קמא פ"ו מ"ו: "גץ שיצא מתחת הפטיש והזיק, חייב. גמל שהיה טעון פשתן ועבר ברשות הרבים, ונכנס פשתנו לתוך החנות ודלקו בנרו של חנוני והדליק את הבירה, בעל הגמל חייב. הניח חנוני נרו מבחוץ החנוני, חייב. רבי יהודה אומר: **בנר חנוכה פטור**".

¹² חידושי חת"ס עמ"ס, גטין דף ע"א, ד"ה כנסי.

¹³ שו"ת מהריא"ץ, או"ח, סי' ע"ח.

¹⁴ איגרות סופרים, כתבי רמ"ס, סי' ע"ז.

¹⁵ שו"ת כתב סופר, אה"ע, סי' צ"ה.

¹⁶ הסכמתו לספר זכרון משה, גרוסווארדיין תרח"צ, עמ' 5.

¹⁷ נ' בן מנחם, בשערי ספר, ירושלים תשכ"ז, עמ' 113.

הרצון לראות בכבודם המלא של גדולי ישראל, והדאגה שמא אחד מהם 'נכזה בחופתו של חברו',¹⁸ הולידו טענות נוספות. סיפור בספרו 'אגרות סופרים' מפי גדולי הרבנים בפולין על התפעלותו של רבי חיים מוואלוז'ין ממהירות תשובה אחת שהשיב לו רבי עקיבא איגר, עד כדי התבטאות שהיה גדול מרבו הגר"א,¹⁹ עוררה ביקורת גלויה ונוקבת: "הסיפור ההוא צמח על יסוד בורות מוחלטת במשנת הגר"א ובהליכות בית מדרשו... מפי אחד מגדולי הפוסקים בדורנו שמענו דברי ביטול וזלזול בסיפור זה כמוכחש מעיקרו וכמשונה מצד עצמו, ולדבריו הריהו מגמתי בעליל. זאת התגובה היתה רווחת - שמענו - בפי שאר גאוני הדורות שנודעו מסיפור זה. ואף מגדול אחד מגדולי הגאונים בזמננו שמענו, שביטל השמועה מכל וכל והפטיר: 'אסור לחזור על זה'".²⁰

את הטענות הקשות ביותר על 'אגרות סופרים' השמיע רבי חיים אלעזר שפירא ממונקאטש בעל 'מנחת אלעזר', שנטה להאמין כי נשתרבבו בו בדיות ומסמכים מזויפים. טענתו הראשונה על זיופים מתייחסת לפרשת ד"ר אפרים משה פינר, שקיבל את הסכמת החת"ס לתרגם את הש"ס לגרמנית, ולבסוף חזר בו החת"ס מסיבות אחדות. פרשה זו נסקרה על ידי רבי שלמה סופר בשולי מכתב בעניינה מאת רבי צבי הירשל להרן אל החת"ס.²¹ האדמו"ר ממונקאטש שלל את הפירסום הזה מכל וכל: "ראיתי נדפס ספר מצוירים ומכתבים בשם 'אגרות סופרים', וכתב שם... ממעשה דהסכמת החת"ס וגם חזרתו על דבר העתקת הש"ס ללשונם בגופן שלהן באשכנזית מהדקטר פיננער, וכיוצא מכתבים אשר אסור להאמינם ומצוה לומר כי המה מזויפות מהמו"ל ודעימיה, ושלא להוציא לעז ח"ו על שרי התורה הגאונים הקדושים הנ"ל בדברים אשר כיסן עתיק יומין בעתיקת הזמן העבר כבר זמן זמנים טובא ולא שמעו לא בהכרזה ולא בחזרה כלל, והרי זה מדרך המתחדשים לספר אחרי מטתן של תלמידי חכמים רבותינו ז"ל ולעשות משגגתם יש מאין".²²

לאמתו של דבר נקי הוא רבי שלמה סופר מהאשמה זו של זיוף. לא זו בלבד שמהר"ם שיק, תלמידו הגדול של החת"ס, העיד על עצם העובדה שהחת"ס חזר בו מדעתו הקודמת, אלא אף הראה לחכמי דורו כי יש בחזרתו הפומבית אות כבוד לחת"ס ויש ללמוד ממנה לקח: "כבר מצינו", כתב מהר"ם שיק, "לגדולי חכמינו ז"ל שאמרו: 'דברים שאמרנו טעות הן בידינו',²³ וישגה יצא מלפני השליט²⁴ וכדומה. ואני ידעתי פעם הטעה אחד את מרן הגאון זצ"ל ליתן לו הסכמה, ואחר כך נודע לו שהיתה שגגה בזה, וביקש ברבים 'חנוני חנוני על

¹⁸ עי' בבא בתרא עה ע"א ומהרש"א שם ד"ה עשן בחופה.

¹⁹ אגרות סופרים, וויען-בודאפשט תרפ"ח, כתבי רעק"א, עמ' 18.

²⁰ ר"ד אליאד, אבי הישיבות, ירושלים תשנ"א, ח"ב, עמ' 569.

²¹ אגרות סופרים, כתבי רמ"ס, סי' ס"ט.

²² נימוקי אורח חיים, סי' רמ"ג.

²³ שבת סג ע"ב, ועוד.

²⁴ מועד קטן יח ע"א, ועוד.

השגה שיצא ממני²⁵. ועוד כתב מהר"ם שיק: "ידעתי שמרן הגאון בעל חת"ס זצ"ל נתן הסכמה לאיש אחד שהטעה אותו במכתבים, ואחר שנודע לו כי שגה יצאה מידו פרסם ברבים ובכתב וביקש: 'חנוני חנוני'²⁶.

עדות כפולה זו של מהר"ם שיק מתייחסת לפרשה זו של ד"ר פינר, כפי שידוע לבקיאיים בתולדות החת"ס וכפי שפירסם רבי יוסף נפתלי שטרן²⁷. כרוז החזרה של החת"ס מתמיכתו בפינר, המתחיל במילים 'חנוני חנוני', נדפס בעת ההיא בעיר האמבורג, וחזר ונדפס בימינו פעמים אחדות, והמסמך הקיים מסיר לחלוטין את חשד הזיוף מבעל 'חוט המשולש'²⁸.

טענת זיוף נוספת העלה האדמו"ר ממונקאטש נגד 'איגרות סופרים': "ויעוד בין המכתבים הציגו מכתב הגה"ק בעל חת"ס זי"ע להגה"ק מקאלוב זי"ע, אשר היה מפורסם ועד היום מוחזק באמת מפי רבותינו ואבותינו לבעל רוח הקודש נורא ומדרגות נפלאות בתורתו ועבודתו ובהצנע לכת בסתר ובגלוי, לימד דעת את גדולי החסידים תלמידי חכמים מובהקים ומקובלים... ועתה בא המו"ל הנ"ל או חתנו... להדפיס בזה הלשון: ²⁹ 'מכתב תוכחה לרב מפורסם שרצה לעגן אשה אחת נגד ההיתר מכמה גאונים'. עכ"ל. תאחזמו רעד לכל איש ירא אלקים המאמין בקדושת אמתיות רבינו הבעש"ט זי"ע וקדושת תלמידיו ותלמידי תלמידיו, אשר הגה"ק הקדוש מקאלוב בתוכם הוא, וכתב שכתבו לו מכתב תוכחה... וגם בגוף המכתב כתב לו [החת"ס]: 'שלא יהיה כעומד על דעתו אהבת הנצוח או לנקום נקם לא משנת חסידים היא' וכו', דברי בוז וחדודין. רחמנא ליצלן מהאי דעתא להאמין שיצא כזה מהגאון חת"ס כנ"ל לכתוב נוסח כזה לרב גדול וקדוש... אלא ודאי מחוורתא כדאמרן מעיקרא, כי רובי המכתבים האלו מזוייפים"³⁰.

האשמה חמורה כזו על ספרי רבי שלמה סופר עוררה בזמנו פליאה.³¹ כיום התברר סופית שהמכתב אל האדמו"ר מקאליב הוא אמתי לחלוטין, וקיים בשלמותו בקובץ כתב יד של החת"ס מעיזבון בעל 'דעת סופר'.³² ביקורת אחרת שנמתחה על אמינות המסמכים שב'איגרות סופרים' אף היא לא הוכחה כצודקת. בתשובה הלכתית המופיעה ב'איגרות סופרים',³³ מבואר

²⁵ שו"ת מהר"ם שיק, או"ח, סי' ש"ו.

²⁶ שם, סי' ש"ז.

²⁷ הקדמת רי"י שטערן לחת"ס עה"ת, במדבר, עמ' ח, סוף הערה ד'.

²⁸ אצל רי"י גרינוואלד, אוצר נחמד, ניו יארק תש"ב, עמ' 82-83; לקוטי תשובות חת"ס, לונדון תשכ"ה, חלק המכתבים, סי' ל"ח; ררנ"י רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד, ירושלים תשכ"ה, עמ' רמו-רמו.

²⁹ איגרות סופרים, כתבי רמ"ס, סי' מ'.

³⁰ נימוקי אורח חיים, סי' רמ"ג.

³¹ עי' רי"י גרינוואלד, טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, ניו יארק תש"ה, עמ' 172 הע' 24.

³² עי' שו"ת חת"ס החדשות, ירושלים תשמ"ט, ב"פתח דבר" מאת המו"ל, הערה 2; רמא"ז קינסטליכער, "רבי ברוך פרענקל מבית חלפון זצ"ל (ב)", צפונות, גליון טז, תמוז תשנ"ב, עמ' עט-פב.

שהמתפלל תפילת שמונה עשרה יחד עם החזן החוזר על התפילה הרי זו תפילה בציבור. תוכן תשובה זו לא התקבל על דעתו של רבי משה פיינשטיין בעל 'איגרות משה', והוא הגיע למסקנה כי "תשובה זו הם דברים מוטעים, שלכן ברור שאין זה מדברי החתם סופר ואין לחוש לתשובה זו". בדחייתו זו לא השתמש במונח 'זיוף' ולא פשפש בטיבו של המהדיר, רק הביע את התרשמותו שתשובה כזו לא יכלה לצאת מתחת ידו של החת"ס ונשתרבה בצורה לא נכונה אל בין תשובותיו. בתחילת דבריו נקט בלשון זהירה עוד יותר וכתב כי לדעתו "כל דברים אלו הוא לכאורה דברי טעות".³⁴

לדעתו ההלכתית של ר"מ פיינשטיין נטו מקצת אחרונים,³⁵ ומאידך כמה וכמה פוסקים,³⁶ ביניהם גדולי ההלכה האחרונים, ה'משנה ברורה'³⁷ וה'חזון איש',³⁸ פסקו כעין אותה תשובה של החת"ס, שתפילה עם הש"ץ היא תפילה בציבור. ואכן קבע רבי שמואל וואזנר שליט"א בעל 'שבט הלוי' כי מה שסבר ר"מ פיינשטיין "שהם 'דברי טעות', והוסיף לכתוב שם: 'הדברים מוטעים' וישאין זה מדברי החת"ס"... במחילת כבוד תורתו פליטת קולמוס הוא, וכל המכיר בסגנון התשובה יכיר מיד שהם דברי החת"ס עצמו".³⁹

יתירה מזו, בחידושי החת"ס על סוגיות, שאין עליהם שום חשש טעות או זיוף, נמצאו דברים דומים.⁴⁰ ולא עוד, אלא שבזמננו נדפסה תשובה זו של החת"ס מחדש על פי כתב יד של רבי יוסף בוימגארטן מווינה שרשום עליו: "העתקה מעצם הכתי"ק של רבינו החת"ס".⁴¹

הוכחה לזיופים לא נמצאה מעולם. אולם יש שהבחינו בשיבושי העתקה ב'איגרות סופרים', ולדבריהם "בצילומי כתבי היד הבודדים שנדפסו בקובץ זה בצד העתקתם, יש זיהוי בלתי נכון של אותיות, מלים חסרות או שנוספו בידי העורך בלי שציון זאת".⁴² נתגלתה גם תופעה של עריכה בלתי מובנת, השמטות

³³ כתבי רמ"ס, סי' י"ד. משם הועתקה לליקוטי תשובות חת"ס, לונדון תשכ"ה, סי' ג'.

³⁴ שו"ת אגרות משה, או"ח ח"ג, סי' ט'.

³⁵ עי' פרי מגדים, או"ח, אשל אברהם, סי' נ"ב ס"ק א'; שם, סי' ק"ט, אשל אברהם, ס"ק ד'; כף החיים, סי' צ' ס"ק ס"ג.

³⁶ עי' שו"ת הרמ"ע מפאנו, סי' ק"ב שאלה ח'; אשל אברהם (בוטשאטש), סי' נ"ב ס"ק א'; שו"ת פרי תבואה, סי' ס"ח; שו"ת באר יצחק, סי' כ'.

³⁷ עי' בית ברוך על חיי אדם, כלל י"ט סעיף ח', מעשה רב שהיה רגיל בכך היחפץ חיים אפילו כשלא איחר לבית הכנסת, אלא שלא רצה שיחכו עליו.

³⁸ חזון איש, ה' תפילה, סי' י"ט אות ז'.

³⁹ הערת הגאון ר' שמואל הלוי וואזנר שליט"א, בנספחים לספרו של ר"י פוקס, תפילה כהלכתה, ירושלים תשמ"ט, עמ' תקלו-תקלח.

⁴⁰ חתם סופר על סוגיות הש"ס, ירושלים תרנ"א, סי' כ"ז, דף מו טור ד.

⁴¹ לקוטי תשובות חת"ס, לונדון תשכ"ה, עמ' עח2/. העירני לכך ידידי הרה"ג רמא"ז קינסטליכער שליט"א.

⁴² ר"מ הילדסהיימר, 'רבי יהודא אסאד ורבי עזריאל הילדסהיימר', ספר הזכרון למורנו ורבנו הגאון מרן הרב יחיאל יעקב וינברג, ירושלים תש"ל, עמ' שב. השוה: רבי"י טויסיג, תפארת בנימין, ח"א, ירושלים תשמ"ט, עמ' תפד.

והצמדת חלקי מכתבים שונים למכתב אחד.⁴³ מכתבי אישים ידועים, שצורת כתיבתם וחתימתם היא בדרך כלל בעלת אופי מסויים ואילו ב'איגרות סופרים' דבריהם פורסמו באופן שעוררו שאלה אם הם במתכונת המדויקת של הכותבים.⁴⁴ ידידי הרב משה אלכסנדר זושא קינסטליכער שליט"א, מחבר הספר המצוין 'אישים בתשובות חתם סופר', קובע עמדה חד-משמעית בענין זה: "ניתן לומר, לאחר שאני עוסק בס"ד הרבה שנים בנושא זה, כי לא מצאתי בינתיים שום סמך או רמז כלשהו שיעיד ח"ו על זיוף איזשהו מכתב, אם כי יתכנו שינויים לא משמעותיים וכדומה בהעתקות, וכן השמטת מכתבים לגמרי, ואכמ"ל, כך שהרב מבערעגסאס אשר בארץ החיים הוא כסאו נקי".⁴⁵

בעוד שהטענות נגד חיבוריו שנאמרו על פי סברא לא תמיד עמדו במבחן הביקורת, יש שהשיגו על בעל 'חוט המשולש' מכח ראיות חדשות, הזורעות לכאורה אור נוסף על המאורעות עליהם מסר. כה כתב 'חוט המשולש', כי משנפטר רבינו עקיבא איגר "אז שלח זקניי בעל חת"ס זי"ע את נאמני הקהלה לכבד את בנו אבינו [ה'כתב סופר'] ז"ל שיספיד את זקינו בבית הכנסת הגדול. ואבינו זצ"ל כתב הספידא רבתא על זקינו ושלח הקונטרס לאביו, וכה דיבר: 'יראה אבי שפקודתו שמרה רוחי להספיד את זקניי זצ"ל, אבל רק בכתב, ולעשות כן בעל פה בבית הכנסת הגדול לא אוכל בשום אופן, כי אינני ראוי לעמוד במקום קדוש, אבי, וכן לא יעשה'. והגם שהפציר בו, לא הסכים על הדבר ולא עשה כן".⁴⁶ כעבור שנתיים כשנפטר החת"ס, לדברי 'חוט המשולש', עמד ה'כתב סופר' והספידו הספד תמרורים, "ורוב הדברים היו מהספדו אשר כתב על זקינו הקדוש מה"ר עקיבא איגר זצ"ל ולא אמרו... ומוכן לזקינו היה מוכן לאביו".⁴⁷

בימינו הגיעו לדפוס הספדיו של ה'כתב סופר' על רקע"א⁴⁸ והחת"ס.⁴⁹ השוואת שני ההספדים הביאה את אחד המדפיסים "לפקפק על אמיתת שמועה זו" של בעל 'חוט המשולש', בטענה הצודקת שאין שום דמיון בין שני ההספדים שלפנינו.⁵⁰ למעשה התמיהה אינה על בעל 'חוט המשולש' אלא על המקור שלו, מקור אמין ביותר, הוא רבי פייבל פלויט בעל 'ליקוטי חבר בן חיים', ששמע כן

⁴³ 'אגרת להגאון רבי יהודה אסאד זצ"ל, מוריה, גליון רטו-רטז, שבט תשנ"ג, עמ' נד-נו, על פי המכתב המקורי שברשות ש"ב הר"ר קלמן וועבער שליט"א ממונסי.

⁴⁴ ר"י חננאל, הגאון מלובלין – פרקי חייו ולקט מתורתו של גאון ישראל שר התורה רבי שניאור זלמן פראדקין, ירושלים [חש"ד], עמ' 198, הע' 2.

⁴⁵ רמא"ז קינסטליכער, שם, עמ' עט הע' 36.

⁴⁶ חוט המשולש, עמ' רלה; אהל לאה, הקדמה לס' כתב סופר על התורה, עמ' 10.

⁴⁷ חוט המשולש, עמ' רלח; אהל לאה, עמ' 12.

⁴⁸ כתב סופר: דרשות ומאמרים, הוצ' מכון דעת סופר, ירושלים תשל"ב, עמ' צו-קה; כרם שלמה, קובץ צ"ה, אדר תשמ"ז, עמ' יח-כה; כתב וחתם סופר: עה"ת ודרשות, ברוקלין תשמ"ח, עמ' ק-קט.

⁴⁹ דרשות כתב סופר, הוצ' מכון חתם סופר, עמ' קמו-קנב; כתב וחתם סופר, עמ' קט-קכח.

⁵⁰ כרם שלמה, שם, בהערה.

בעצמו מפי ה'כתב סופר', כדבריו: "וסיפר לי הגאון [ל'כתב סופר'] לאחר זמן, כי ההספד הזה היה מוכן אצלו ליאמר על זקינו הגאון רבי עקיבא איגר, כאשר צוה עליו רבינו אביו להספידו, אבל אחר זה באה השמועה כי הגאון רבי עקיבא גזר שלא להספידו, והיה [ה]מוכן לזקינו מוכן לאביו, בעוונותינו הרבים".⁵¹ אכן, כבר נמצא מי שהעיר כי ההספד שנשא ה'כתב סופר' לפני מיטתו של החת"ס אינו ההספד שהכין בזמנו לרעק"א, ברם ההספד שהשמיע ה'כתב סופר' בעת הקמת מצבת החת"ס, הוא זה שהיה מוכן לרעק"א, כפי שעולה מקיצור ההספד הזה שרשם הכת"ס בעצמו.⁵² מכאן שרק בדיקת המקורות כולם תוכל להביא למסקנות נכונות.

לאמתו של דבר הביקורת שנאמרת על פי סברה, היא בדרך כלל חלשה יותר מזו שבאה מתוך ידיעה והוכחה. רוב ההערות שהבאנו עד כה, התבססו על טענות של הסתברות וחוסר הסתברות. אך יש גם הערות שהעירו מומחים לתורת החת"ס ודרכי חייו, מתוך ידיעות ממשיות, ואלה הן חשובות ביותר לבירור האמת.

לסוג הביקורות שהועלו על סמך **ידיעות** אחרות, שייכת ההערה בשולי הסיפור הבא המופיע ב'חוט המשולש':

שמעתי כי בכל חג השבועות כאשר לכבוד יום טוב נתפאר בית אלקינו על ידי עשבים אשר ריחם נודף ואילנות שונות, ועל מקומו של זקני [החת"ס] זצ"ל בבית הכנסת נהגו לעשות כמין כילה מיוחדת מענפי אילן ומיני עשבים, ופעם אחת קרה שגבאי אחד של בית הכנסת העביר את המנהג הנ"ל ולא הניח לעשותו, וכאשר בא זקני זצ"ל לבית הכנסת בליל יום טוב וראה שנשתנה הלילה הזה מכל לילי חג השבועות, הרע לו מאוד על הגבאי ההוא ומצא הקפידה מקום לחול עליו ולא השלים שנתו, רחמנא ליצלן.⁵³

על הסיפור הזה העיר רבי אברהם פולק ראב"ד בוניאד, שנחשב לאחד מטובי המומחים לחת"ס ותורתו:⁵⁴

⁵¹ ראה להלן עמ' 183.

⁵² הערת הרב אהרן אליעזר יואל פאשקעס, כרם שלמה, קובץ צ"ז, אייר-סיון תשמ"ז, עמ' סא.

⁵³ חוט המשולש, עמ' קכח.

⁵⁴ רבי יוסף נפתלי שטרן בסוף הקדמתו לספר דרשות חת"ס כתב עליו: "לא החלטתי הערותי עד שהצטתי לפני תלמידי חכמים מביני דבר, ובראשם הכי נכבד מ"ד הג"מ אברהם סג"ל פאללאק שליט"א רבדק"ק באניהאד, ענף עץ אבות הקדושים כ"ק אביו זקני הג"מ משה סג"ל אבדק"ק באניהאד, בן זקני הג"מ יצחק זעקל סג"ל זצ"ל, תלמיד מובהק ובן משק בית מרבינו המחבר [החת"ס] זצ"ל, אשר זכרון וחייו רבינו החת"ס לא מש מפיהם כל הימים, ואהבתם ויראתם של אבותיו ורבותיו מול רבינו ירושה הם לו ונטועים בתוכו, קרא ושנה הרבה ונהירין ליה שבילי דחידושי וכתבי החת"ס".

לא כך היה המעשה, וח"ו לא גרם משה רבינו הסתלקות נפש מישראל וכו', אלא שבאותו יום טוב ממש נשרף דירתו של הגבאי, ואמר רבינו: 'הוא לקח ממני את ביתי, על כן גם השם יתברך לקח ממנו את ביתו'. אם כן שפך חמתו על עצים ואבנים.⁵⁵

לר"א פולק היתה כנראה מסורת מדויקת יותר לגבי ההתרחשות ההיא, ועל פיה השתדל לתקן את הסיפור ב'חוט המשולש'.

את הספר 'חוט המשולש' כתב רבי שלמה סופר לאחר פטירתם של אביו רבי אברהם שמואל בנימין וולף סופר בעל 'כתב סופר' ודודו רבי שמעון סופר בעל 'מכתב סופר'. זאת שלא כביוגרפיה שכתב אחיו הגדול ממנו, ר' משה, בחיי שניהם ויכלה לעבור תחת שבת ביקורתם (נדפסה בספר שלפנינו). ברם, בעת הופעת 'חוט המשולש', עוד חיה בתו הידועה של החת"ס, מרת שמחה להמאן. נמסר כי היה לה יחס ביקורתי לספר, והיא אמרה: "מה שכתב הרב ר' שלמה סופר רבה של בערעגסאס בספרו 'חוט המשולש' על אבא שלי, זה מלא גוזמאות".⁵⁶ יש המפקפקים באמינותו הכללית של המקור המוסר זאת מפיה, אם כי אין בידם ראיה לסתור את הפרט הזה.

הרב יקותיאל יהודה גרינוואלד, החוקר הנודע של קהילות הונגריה ורביניה, טען ברוח דומה, כי מחברו של ספר זה "מרבה בגוזמאות וכמה פעמים בספורי הבל".⁵⁷

כבר ראינו לעיל שהטענות על זיופים לא עמדו במבחן הביקורת, אולם נתגלו אי-דיוקים בדבריו ובמסמכיו. כדי לעמוד על דברים הנראים כאי דיוקים או כ'גוזמאות' של 'חוט המשולש', נערוך פה השוואה בין סיפור אחד שמקורו הראשון הוא 'אלה תולדות' שחיבר רבי יהודה ליב לאנדסברג, לבין הניסוח השני בגרמנית של רבי מיכאל הרצפלד ולבין הניסוח השלישי של 'חוט המשולש':

אלה תולדות ⁵⁸	ר"מ הרצפלד ⁵⁹	חוט המשולש ⁶⁰
פעם אחת בקשה אמו כאשר אמו הישישה פעם אחת בקשה אמו	פעם אחת בקשה אמו כאשר אמו הישישה פעם אחת בקשה אמו	פעם אחת בקשה אמו כאשר אמו הישישה פעם אחת בקשה אמו
הצדקת מבנה רבינו נתקפה פעם בגעגועים הזקינה מאתו, מאחר	הצדקת מבנה רבינו נתקפה פעם בגעגועים הזקינה מאתו, מאחר	הצדקת מבנה רבינו נתקפה פעם בגעגועים הזקינה מאתו, מאחר
זצ"ל שיבקר אותה אליו ורמזה לו במכתב שלא ראתה אותו רבות	זצ"ל שיבקר אותה אליו ורמזה לו במכתב שלא ראתה אותו רבות	זצ"ל שיבקר אותה אליו ורמזה לו במכתב שלא ראתה אותו רבות

⁵⁵ ר"א פולק, הערה בגליון חוט המשולש, "הסופר", קובץ תורני י"ל ע"י התאחדות תלמידי ישיבת חתן סופר, ברוקלין, גליון טז, סיון תשמ"ט, עמ' מג.

⁵⁶ עולמו של אבא, ירושלים תשד"מ (נתחבר על פי זכרונות הגרא"י מילר), עמ' סז. לפי האמור שם כך שמע בעצמו מפיה.

⁵⁷ לתולדות הריפורמציאן הדתית בגרמניה ובאונגריא, קאלומבוס אהי"א תש"ח, עמ' 73 הערה 30.

⁵⁸ להלן עמ' 122-123.

⁵⁹ להלן עמ' 244-245.

⁶⁰ חוט המשולש, עמ' צא, הערה שניה.

בביתה בפפא"מ, כי נפשה אותה לראותו. והנה היה נפשו בספק אם עדיף מצות כבוד אם או תלמוד תורה ברבים, כי לא חפץ להורות לעצמו הלכה למעשה בדבר גדול כזה. הציע ספיקו לפני הרבנים הדיינים בית דין צדק דק"ק פפא"מ, שהמה יגידו ויבארו לו די-באר איך ינהג בזה. והשיבוהו, כי תלמוד תורה דרבים עדיף, ולא יסע אליה. וכן עשה. אבל שלח עבורו [תחתיו] את הרבני המופלג, החכם וסופר, ר' בער פרענק זצ"ל, שהיה נאמן בעדתו, כי יגיד לה את כל שאותה לדעת, וידרוש שלומה. וכאשר ביקר אותה ר' בער פרענק, **שאלה אותו**: "נוא, ר' בער, וואס מאכט מיין יונג?" [=נו, ר' בער, מה שלום הנער שלי?].

מפראנקפורט כי ברצונה לראותו פעם נוספת, נבהל רבי משה מאוד, ונלחם בקרבו מלחמה קשה בין חובתו כלפי אמו לבין חובתו כרב ומרביץ תורה. הוא לא ראה את עצמו מוסמך להכריע בקונפליקט הזה, ושלח שאלה אישית אל בית הדין של פראנקפורט, שפסק לאחר דיון מעמיק שרבי משה אינו חייב לצאת למסע לפראנקפורט. למעשה נשאר הרב בפרשבורג, אבל שלח את איש אימונו האישי לפראנקפורט (ר' בער פרענק), שהביא לאמא הישישה דברי התנצלות, פריסות שלום וברכות של הבן. **אמו שאלה**: Was macht mein Jung? [מה שלום הנער שלי?].

בשנים וחפץ תחפוץ לראותו עוד הפעם לפני מותה, על כן יבוא לבקרה לעיר מולדתו פפד"מ. והיות כי היה נבון אם יבטל תלמוד תורה דרבים ויקיים מצות כיבוד אם, ולא רצה להורות לעצמו, על כן שאל שאילתא דא לבית דין רבא בפפד"מ, והמה יורוהו דעת תורה בזה. והשיבו לו, דתלמוד תורה דרבים עדיף. וכן עשה, ונשאר בביתו. וכדי לפייס אמו הצדקת שלח אליה איש משכיל ידוע, הרבני מ' בער פרענק ע"ה, שהוא יראה עין בעין מעמדה ויספר לה מכל אשר חפצה. כשבא ר' בער הנ"ל לשם **וראתה אותו מרחוק, קראה אליו**: "נוא ר' בער, וואס מאכט מיין יונג?".

בהשוואה זו ניתן לראות כיצד משתמש 'חוט המשולש' במקור שלפניו, 'אלה תולדות'. הוא שומר על סדר הדברים בצורה מדויקת למדי, אך מסגן אותם קמעה מחדש. התיאור של 'חוט המשולש' ברובו מוסר את הדברים בעקבות קודמו, אך לבסוף הוא סוטה ממנו קלות, באופן שנותן מימד אחר לסיפור. 'אלה תולדות' כתב: "**וכאשר ביקר אותה ר' בער פרענק, שאלה אותו**: 'נוא, ר' בער, וואס מאכט מיין יונג?'". בדומה לכך כתב ר"מ הרצפלד: "ר' בער פרענק... הביא לאמא הישישה דברי התנצלות, פריסות שלום, וברכות של הבן. **אמו שאלה**: Was macht mein Jung? ". אולם 'חוט המשולש' סיגן זאת אחרת: "**כשבא ר'**

בער הנ"ל לשם וראתה אותו מרחוק, קראה אליו: 'נוא ר' בער, וואס מאכט מיין יונג?''.

במקור הראשון של הסיפור ב'אלה תולדות', נאמר שאמו של החת"ס שאלה את שאלתה במהלך השיחה עם ר' בער, והעוקץ של הסיפור הוא, שאשה בפראנקפורט מכנה את גדול הדור, רבן של כל בני הגולה, במילים: 'מיין יונג'. כך ניסח זאת גם ר"מ הרצפלד. אולם לפי תיאורו המחודש של 'חוט המשולש' פנתה מרת ריזל בשאלתה אל ר' בער, אותו לא הכירה מעולם, וקראה כך לעברו בראותה את האיש מתקרב אליה, כלומר, היא זיהתה אותו ונקבה בשמו בטרם התוודע אליה, ובכך גילתה כח מעין נבואי. בסגנונו של 'חוט המשולש' יש כאן 'הגזמה' כלשהי. לזכותו של 'חוט המשולש' ניתן לומר שאולי היו לו מקורות מידע אחרים לסיפור זה, ועל פיהם ניסח כפי שניסח.

הסתמכות על מקור שני ולא על מקור ראשון קיימת בודאי בסיפור הבא על לידת החת"ס, שמקורו הראשון, המתון, נמצא אצל אחיו רבי משה שרייבר, והנוסח השני, המופלא יותר ומאוחר יותר, ב'אלה תולדות', ורק בעקבותיו הוא מופיע כך ב'חוט המשולש':

ר' משה שרייבר ⁶¹	אלה תולדות ⁶²	חוט המשולש ⁶³
בשנת ה' תקכ"ג, באחד מערבי השבתות סמוך לכניסת השבת, ראה במקום ההוא רבי משה סופר לראשונה את אור העולם. היה זה סמוך כל כך לשבת, עד שבשעת הלידה היו צריכים להמתין עם התחלת תפילת ערבית, ובאופן בלתי מודע אמרה המילדת את המילים הכמעט נבואיות: "העולם ממתין על הנער".	גם טרם יצא מרחם אמו, אמר עליו הגאון האמיתי, מופת הדור, מו"ה אברהם אביש, אב"ד ק"ק פפא"מ זצ"ל , אשר שמו וזכרו יהיה לאות ולמופת בישראל! בערב שבת קודם תפלת המנחה כרעה ללדת... יראה פן יחלל השבת עבודה. ותשלח להרב הגאון הנזכר, אב"ד דשם, ותבקש ממנו כי יצוה להמתין מלקבל שבת בבית הכנסת עד לדתה. הרב הגאון שעה לבקשתה, וכן צוה	ותהר ותלד בן ביום ז' תשרי שנת תקכ"ג עש"ק סמוך להכנסת כלה. ויהי בעת כרעה ללדת והיא שלחה אל הרב מרא דאתרא ה"ה הגאון האמיתי ר' אביש חסיד זצ"ל , ונפשה בשאלתה ועמה בקשתה כי יצוה שימתינו בבהכ"נ בקבלת שבת עד לדתה לבל יחולל ש"ק בלדתה. והגאון החסיד האב"ד שעה לבקשתה, באמרו ברוח קדשו כי ראוי להמתין, כי הבן היולד להאשה זאת יאיר עיני חכמים בתורתו ויושיע

⁶¹ להלן עמ' 56.

⁶² להלן עמ' 95.

⁶³ חוט המשולש, עמ' יב.

לעשות כן. ואמר ברוח את ישראל בתפלתו.
קדשו, כי הבן הנולד
לאשה הצדקת הזאת
יושיע את ישראל
בתפלתו, ויאיר עיני
חכמים בתורתו, ובו
יברך ישראל!

לפי הנוסח הראשון של רבי משה שרייבר, היו 'צריכים להמתין עם התחלת תפילת ערבית', כאילו היתה זו הנהגה קבועה בקהילת פפד"מ במקרה של יולדת העומדת על סף לידתה, ואילו לפי 'אלה תולדות' ואחריו 'חוט המשולש' היתה המתנה זו תוצאת בקשה יוצאת דופן של אם החת"ס. והבדל נוסף: לפי ר"מ שרייבר אמרה המילדת את המלים הכמעט נבואיות: "העולם ממתין על הנער". ואילו לפי 'אלה תולדות' ו'חוט המשולש' היה זה רוח הקודש של רבה של פראנקפורט. איזה נוסח אמין יותר? לא בידינו להכריע.

ניתן רק להוסיף כי רבי שמעון סופר בעל 'מכתב סופר' מתאר בתולדות אביו החת"ס את ההדרן המופלא שהשמיע החת"ס בגיל שבע שעורר התפעלות עצומה בקרב למדני פפד"מ, ובעקבות זאת אבי החת"ס רבי שמואל סופר "שמר את הדבר אשר הגיד לו הגאון מהר"ר אביש החסיד זצוק"ל הנ"ל לאמר: 'לאט לי אל הנער, כי יעמוד לנס עמים בקרב הימים'".⁶⁴ אולם בדברי ר' שמעון סופר בחלק שנותן לפנינו מתיאור ילדות החת"ס אין מידע מתיאור אבריהם אביש דברים אלה, אם בהיות החת"ס עדיין עובר במעי אמו או בהיותו כבר נער קטן ומבריק.

עוד מסורת יש בפי רבי שמעון סידאן בעל 'שבט שמעון' תלמיד החת"ס המספר: "רבנו משה סופר היה... קדוש מרחם. בקטנותו הראה קדושה יתירה, ואז יצא שמו בק"ק פרנקפורט, וכולם אמרו עליו: 'זה הקטן גדול יהיה'".⁶⁵ לפי גירסה דומה לשל 'חוט המשולש', אותה רשם רבי שלמה אלכסנדר סופר, כך היו פני הדברים: "בעת לדתה, שלחה אמו הצדיקת המפורסמת מרת ריזל ע"ה להגאון החסיד האב"ד מהר"ר אברהם אבוס זצ"ל להמתין בבית הכנסת בקבלת שבת, לבל יחולל שבת קודש בלדתה, והגאון הנ"ל המתין באמרו: 'ראוי להמתין – די וועלט ווארטעט אויף איהם'" (העולם מחכה לו).⁶⁶

שמועה נוספת הנציח רבי יצחק ווייס אב"ד וורבוי: "שמעתי שהגה"ק רבן של ישראל מו"ה אביש חסיד זי"ע אבדק"ק פפד"מ לקח מרגא הח"ס ז"ל בהיותו ילד על ידיו הקדושות, ועשה עמו הקפות בשמחת תורה, תמורת ליקח ספר

⁶⁴ להלן עמ' 33.

⁶⁵ להלן עמ' 288.

⁶⁶ מובא בהקדמת רי"נ שטרן לדרשות חת"ס, פרק 'ימי הנעורים של רבינו המחבר', הערה שניה.

תורה בידו ולהקיף, כי אמר שהילד הלזה יהיה שר התורה וספר תורה".⁶⁷ שמועה אחרונה זו בודאי בטעות יסודה, כי בפפד"מ בימי רבי אברהם אביש לא נהגו לעשות הקפות בבית הכנסת בשמחת תורה, לא בלילה ולא ביום.⁶⁸ לסיכום, בדינו כמה גירסאות לגבי זהותו של מי שחזה גדולות לחת"ס ומועד החזון.

- א. רבי משה שרייבר: המילדת שלו סמוך ללידתו.
- ב. רבי שמעון סידן: כל בני פפד"מ בקטנותו.
- ג. רבי שמעון סופר: רבי אברהם אביש במועד בלתי ידוע.
- ד. אלה תולדות, חוט המשולש ורש"א סופר: רבי אברהם אביש סמוך ללידתו.
- ה. רבי יצחק ווייס: רבי אברהם אביש בהקפות שמחת תורה.

כאמור חלק גדול מהעובדות והסיפורים ב'חוט המשולש' פורסמו לפני רבי שלמה סופר על ידי אחרים, ולדברי בן דודו רבי שלמה אלכסנדרי סופר (בן רבי שמעון סופר בעל 'מכתב סופר'), היה מן הראוי לציין את המקורות מהם נטל את המידע שבידו. הוא המחיש את הצורך הזה לאורו של פרט אחד ב'חוט המשולש' בענין מנהגו של החת"ס: "כמדומה שלא קרא קריאת שמע בתפילין של רבינו תם, מחשש קריאת שמע בלא תפילין".⁶⁹ המקור לידיעה זו הוא במנהגי החת"ס שנרשמו לראשונה בספר 'ליקוטי חבר בן חיים': "אחר הלימוד פשט תפילין רש"י ולבש תפילין רבינו תם, וגמר תפלותיו בהם. ושמעתי כי לא קרא בהן קריאת שמע, מחשש הקורא קריאת שמע בלא תפילין".⁷⁰

על השימוש במקור זה בלא לציין התאונן ר' שלמה אלכסנדרי: "ראיתי לאאמ"י מאוה"ג [ה'מכתב סופר'] זצ"ל שכל מנהגיו על פי ק"ז חת"ס זצ"ל, וכן ראיתי לגיסי הגה"ח מהור"ר עקיבא קארניצר זצ"ל... שאמרו קריאת שמע בתפילין של רבינו תם, ודלא כהגאון 'ליקוטי חבר בן חיים' שמביא שהוגד לו שלא קרא קריאת שמע בתפילין של רבינו תם, ואחריו נגררו כותבי מנהגי חת"ס, ואינם מזכירים שמשם לקחו הדברים, וכותב כאדם הכותב מעצמו. והקורא לתומו את זה ואת זה, יחשוב שזה שתי עדויות, וראוי היה להעד המעיד מפי עד, שיכתוב: 'דבר זה לקחתי משם'. הלא דברים כאלו ילמדו מנייהו להלכתא ויתלו באילן גדול".⁷¹

בעל 'חוט המשולש' לא הסתיר את העובדה שמנהגי החת"ס המובאים בספרו יש להם זיקה למקור הזה, אך הבהיר כי הרחיב את היריעה והוסיף פרטים. בהקדמתו למהדורה הראשונה של ספרו הודיע בפה מלא: "גדול אחד מתלמידי

⁶⁷ ר"י ווייס, אלף כתב, בני ברק תשנ"ו, עמ' קכו-קכז.

⁶⁸ רש"י גיגר, דברי קהלת, פפד"מ תרכ"ב, עמ' 340.

⁶⁹ חוט המשולש, עמ' קמח.

⁷⁰ להלן עמ' 187.

⁷¹ רש"א סופר, באר מרים: הקדמה למכתב סופר, ח"א, ירושלים תשי"ב, עמ' ה טור ב.

זקני ז"ל לקט לקוטים יקרים ומנהגיו, אבל קצר מאוד באמרים, ואני אמרתי לבוא בארוכה". עם זאת התנצל בהקדמתו ש"לא הספיק לי הזמן כנצרך ולא יכולתי להוציא מחשבתי מכח אל הפועל לעשות הדבר בשלימות". חוסר השלמות מתבטא גם בהיעדר ציון שיטתי ומדויק של מקור כל סיפור ומנהג. הטענה על היעדר מקורות כבר נשמעה על ספר הי"ד החזקה של הרמב"ם, ובין אלה שהשמיעה נמנה גם רבינו החת"ס.⁷² את הבעיה הזו ניסו לפתור נושאי כליו של הרמב"ם, על ידי ציון מקורות רבים ככל האפשר. דבר דומה ניתן לעשות גם בספר 'חוט המשולש', וצעד ראשון בכיוון זה יש בספר שלפנינו. למרות אותן הערות ביקורתיות על ספריו של רבי שלמה סופר, הם ימשיכו לתפוס מקום בכותל המזרח של הספרים אודות החת"ס. ברם, הביקורת נותנת לנו דחיפה לחפש את הידיעות השונות על החת"ס, ובכללן את המקורות ששימשו את 'חוט המשולש' עצמו. החיפוש אחר תולדות החת"ס, הוא שהניב בסופו של דבר את הכרך שלפנינו. כרך שרובו ככולו לקט זכרונות ומסורות על החת"ס, אשר נכתבו בידי תלמידי החת"ס שהכירוהו אישית, וכן בידי תלמידיהם או בני משפחתו ואחרים ששאבו את ידיעותיהם מפי אלה שהכירוהו.

חלק מהחומר שלפנינו היה למראה עיני רבי שלמה סופר בכתבו את 'חוט המשולש'. מתוך הכרך שלפנינו נוכל ללמוד פרטים רבים על החת"ס שאינם מופיעים ב'חוט המשולש', ולבדוק נוסחים קודמים ועדויות מכלי ראשון על מאורעות החת"ס, שהיו ידועים לנו עד כה בגירסתו של 'חוט המשולש' בלבד. למען האמת, אי-דיוקים נפלו בכל המקורות האלה, ולא תמיד נוכל להכריע ביניהם ולשפוט איזהו המהימן ביותר.

פרקי הספר שלפנינו הם יצירותיהם של האישים הבאים:

- רבי שמעון סופר בעל 'מכתב סופר'. פרשבורג ת"ר.
- רבי משה שרייבר בן ה'כתב סופר'. מגנצא תרכ"א.
- רבי שמואל עהרנפלד בעל 'חתן סופר'. אונגוואר תרל"ד.
- רבי יהודה ליב לאנדסברג. פרשבורג תרל"ו.

⁷² בסוף ספר השירים של החת"ס 'שירת משה' כתב החת"ס פתגמים אחדים, אלה פורסמו ב"צפונות", רבעון תורני, גליון ה', תשרי תש"נ, עמ' קא. בין היתר כתב שם החת"ס: "שגיאות מיי' בין מ'נסתרות נ'קני - ראשי תיבות: מימ"ן - על ידי שהסתיר טעמיו רבו שגיאות. עיין תשובות הרא"ש כלל ל"א סי' ט', ביאר היטיב כל זאת". - בתשובת הרא"ש שהזכיר החת"ס כתוב לאמור: "טועים כל המורים הוראות מתוך דברי הרמב"ם ז"ל ואינן בקיאים בגמרא לידע מהיכן הוציא דבריו, טועין להתיר האסור ולאסור את המותר, כי לא עשה כשאר המחברים שהביאו ראיות לדבריהם... אבל הוא כתב ספרו כמתנבא מפי הגבורה בלא טעם ובלא ראייה, וכל הקורא בו סבור שמבין בו ואינו כן, שאם אינו בקי בגמרא אין מבין דבר לאשורו ולאמתו, ויכשל בדין ובהוראה". כעין זה כתב הרא"ש גם בכלל ק' סי' ב'. ועי' שו"ת מהרי"ל החדשות, סי' צ"ג; הקדמת מהרש"ל לים של שלמה עמ"ס חולין; איגרת הצמח צדק מליובאוויטש, בית רבי, ברדיטשוב תרס"ב, ח"ג, סוף פ"ג; מכתבים ומאמרים מהגרא"מ שך, בני ברק תשמ"ח, ח"ג, עמ' קג.

- רבי חזקיה פייבל פלויט בעל 'ליקוטי חבר בן חיים'. פרשבורג תרל"ח, מונקאטש תרל"ט, פרשבורג תר"ם ומונקאטש תרמ"ג.
- רבי מיכאל הרצפלד. ווינה תרל"ט.
- רבי שמעון סידאן בעל 'שבט שמעון'. פרשבורג תרמ"ד.
- רבי יעקב הירש יעב"ץ הלוי בעל 'המור והדרור'. ווינה תרנ"ב.
- רבי יהודה גרינוואלד בעל 'זכרון יהודה'. סאטמאר תרס"ח.
- רבי בנימין וולף פאפנהיים. פראנקפורט דמיין תרצ"ב.
- רבי משה המבורגר. באזל תשי"ג-תשט"ז.
- רבי טוביה יהודה טוביומי. פרשבורג תרצ"ה-תרצ"ז.
- רבי מאיר שפירא מלובלין. שטראסבורג תרפ"ה.

קיבוצם של כל אלה לאכסניה אחת הוא חידוש כשלעצמו. יש מתיאורי החת"ס שלא היה קיומם ידוע כלל לציבור הרחב, וחלק לא היה מוכר אפילו לגדולי המתעסקים בתורת החת"ס וחוקרי תולדותיו. אחד המקורות החשובים שנעלמו מן העין במשך דורות, הוא הפירסום הראשון של תולדות החת"ס, שהופיע עשרים שנה אחר הסתלקותו, ונכתב בגרמנית בידי רבי משה שרייבר בן ה'כתב סופר'. כיוצא בה היא הביוגרפיה הגרמנית של רבי מיכאל הרצפלד, שהופיעה כחוברת בשפה הגרמנית במלאות ארבעים שנה לפטירת החת"ס.

כנספח לכל אלה הוספתי מסמך נדיר שגם הוא היה קיים עד כה רק בשפה הגרמנית, והיא דרשת ה'כתב סופר' לשבת הגדול שנת תר"ח. נושא דרשה זו אינו אישיותו של החת"ס, אבל יש בה מסממני דרכו הציבורית שאותה נשא ברמה בנו הגדול בעת מבחן קשה לקהילת פרשבורג.

לכל אחת מהצירות שלפנינו הקדמתי דברי מבוא וצירפתי הערות שוליים. השתדלתי לקצר בהערות גם במקום שיש מקום להרחיב את היריעה, זאת משום שהארכתי בכמה וכמה מהדברים הללו בחיבורים על החת"ס אשר עמי בכתובים. יזכני ה' לפרסם בבוא העת.

בספר שלפנינו מופיעים זכרונות אבי הר"ר משה המבורגר ז"ל, בן בתו של הגרבש"ז שפיצר חתן החת"ס. זכרונות אלה שנקטעו באמצע כתיבתם מביאים כמה מסורות משפחתיות בלתי ידועות על החת"ס, וכן תיאורים ממקור ראשון על חיי חתנו רבי בנימין שלמה זלמן שפיצר בעל 'תיקון שלמה' אב"ד הקהילה החרדית 'עדת ישראל' ('שיפשו') בווינה. פרק זכרונותיו של אבי נדפס כאן כפי שמצאתיו בין כתביו, כולל אותם פרטים על משפחתו שאינם קשורים בחת"ס, לכבודם של אבי ז"ל וסבו הנערץ עליו ביותר רבי בנימין שלמה זלמן שפיצר זצ"ל שנפטר היום לפני מאה שנים, בכ"ו כסלו נר שני של חנוכה תרנ"ד. תהא דרכם הסלולה מהדורות הקודמים נר לרגלינו.

בעזה"י, בני ברק נר שני של חנוכה תשנ"ד

בנימין שלמה המבורגר

רבי שמעון סופר בעל 'מכתב סופר'

תולדות היחסים סופר

רבי שמעון סופר בעל 'מכתב סופר'

הביוגרפיה הראשונה שנכתבה על מרן ה'חתם סופר', כפי הידוע לנו, היא זו של בנו רבי שמעון סופר בעל 'מכתב סופר', אב"ד מאטרסדורף וקראקא. נולד בפרשבורג ב"ג טבת תקפ"א, גדל בצל אביו החת"ס וינק משדי חכמתו. מיד לאחר פטירתו של האב התקין לדפוס את ספרו הראשון, שו"ת חתם סופר חלק יורה דעה. בשנת תר"ד עלה על כס רבנות מאטרסדורף, עליו ישב אביו החת"ס ארבעים שנה לפני כן. קהילות אחדות בחרו בו לרב, ביניהן יארמוט, ניקלשבורג ופאפא, אך את מקום אביו לא עזב. לבסוף אחר לחצים כבדים וממושכים קיבל את רבנות קראקא, אותה ניהל ביד רמה עד לפטירתו ב"ז אדר תרמ"ב.

בגיל צעיר מאוד החל לעקוב אחר מעשי אביו והתעניין בכל פרט הקשור בו. "בהיותי בחור קטן", סיפר לימים, "הבנתי את אבא זכרוננו לברכה, ואבא ידע שאני מטיב להכירו מאלה המבוגרים ממני".¹ על הקשר המיוחד שהיה לו עם אביו החת"ס מסר אחד מבניו: "בעודנו נער בן י"ב שנים, בשבתו על חיק מר אביו הגאון בעל חת"ס ז"ל, כל דבר חדש אשר העלה ואשר הביא במצודת שכלו הטהור, טרם הגידה ויספרה לתלמידיו החריפים ומובהקים, שאל את פי מר אבא מר ינוקא, אם הטיב בעיניו ויפיק ממנו רצון, אז ראה ויספרה הכינה גם חקרה ויאמר לתלמידיו, ואם לא נראה לו, אז הסתירו והעלימו מנגד עין".²

בן עירו וחברו מילדות, רבי חיים סופר בעל 'מחנה חיים', סיפר "שהגאון ר' שמעון... רוח אביו דבר ופעל בשמו ושפתותיו היו מרחשין תמיד לספר תורה ומוסר אשר ראה ואשר שמע כי יצק מים על ידיו, הסתכל על תהלוכותיו, ראה כי פעם אהב השלום ופעם אהב הפירוד, פעם התאכזר ופעם התרחם, פעם דיבר בעניות ופעם פתח פיו בגיאות, וגם כי האב מוסר כל מסתוריו ומצפוני לבו לבנו, אשר בטח בו שלא ירהר אחריו ולא יחשוד אותו שמבקש להתגדל עמו לפניו".³ את תולדות החת"ס החל רבי שמעון לכתוב "בטל ילדותו", ופעם אף נזדמנו רשימות אלה לידי החת"ס, והוא הציע לו תיקון לביטוי מסוים שמצא בהן.⁴

¹ בנו רבי שלמה אלכסנדר סופר, תולדות המחבר, מבוא לס' מכתב סופר, ח"א, עמ' ד; הקדמה לדרשות חת"ס, פרק "רבינו ותלמידיו".

² בנו רבי עקיבא סופר מפאפא, שם משמעון, הספדים על ר"ש סופר, דרוהוביטש תרמ"ג, עמ' 19.

³ דברי שערי חיים, ח"א, בראשית, נוא יארק תשמ"ה, עמ' שסב.

⁴ עי' דרשות חת"ס, דף שעב טור ב בהערת רי"נ שטרן.

נוסח התולדות שלפנינו נערך בשנת האבל לפטירת החת"ס, כפי שמתברר מביטויים אחדים המצויים בו. במקום אחד הוסיף לשם החת"ס את הציון "הכ"מ"; בהמשך הדברים סיפר ש"זה שנה העברה" הקריא לפניו החת"ס איגרת; לבסוף כתב במפורש ש"בני ישראל הלכו לאורו עד שנה זו, שנת ת"ר לפ"ק".

רבי יצחק ווייס מוורבוי בעל 'שיח יצחק', המו"ל הראשון של ביוגרפיה זו, שיער שהיה בדעת רבי שמעון סופר להדפיסה בשנת תר"א, בראש שו"ת חת"ס חלק יו"ד. אסמכתא להשערה זו ניתן למצוא בדברי רבי שמעון באמצע התולדות: "כאשר יראה עין כל בתשובות ההם אשר הניפותי תנופה". לבסוף פירסם ר' שמעון בראש השו"ת את הפתיחה היפה 'פתוחי חותם', ואת הביוגרפיה גזז לעת מצוא. בערוב ימיו מסרה בכתב ידו לידיד נעוריו רבי אהרן לבוב מפרשבורג, וממנו הגיעה לידי ר"י ווייס שהדפיסה, שבע עשרה שנים אחרי פטירת מחברה, בספר 'אבני בית היוצר' שהופיע בעיר פאקש בשנת תר"ס.⁵ חלקים ממנה נדפסו שוב על ידי רבי יוסף נפתלי שטרן, מוגהים על פי כתב היד, בהקדמת ספר 'דרשות חת"ס' שהדפיס בסערעטה בשנת תרפ"ט.

הדעת נותנת שהביוגרפיה הזו היא המוסמכת ביותר מכל אלה שנכתבו עליו, היות ויצאה מידי בנו של החת"ס שהכירו אישית ושמע מפיו עובדות רבות. אין ספק שעל אותן שנים שקדמו ללידתו של ר' שמעון עצמו, נאלץ היה להיעזר בדיעות מפי אחרים, ולא תמיד שמעון מפי החת"ס.⁶

הטקסט שפירסם ר"י ווייס אינו שלם. בכתב היד שלפניו חסרו ההתחלה והסיום, וברצותו להטיב עם הקורא, הוסיף לתולדות אלה דברי התחלה על פי הביוגרפיה שהופיעה בספר 'ליקוטי חבר בן חיים' (נדפסת שוב להלן במלואה). הקורא אינו יודע היכן מסתיימים הדברים שהוסיף העורך והיכן מתחילים דברי רבי שמעון עצמו. גם סיום הביוגרפיה חסר היה בכתב היד, והוא השלימה בדברי עצמו בלא שהקורא יוכל להבחין שאין אלה דברי רבי שמעון.

רבי יוסף נפתלי שטרן בהקדמתו לספר 'דרשות חת"ס' ניסה לאתר את הטעויות ולתקן חלק מהתולדות. אלה דבריו שם: "אענדנו עטרות לי להעתיק גם מתולדות החת"ס סופר שכתב מורי חותני זקני הגאון הקדוש מקראקא הנ"ל זצ"ל, בשנת ת"ר (אשר רק ההתחלה והסיום חסרו). ואם כי תולדות אלו כבר נדפסו בספר 'אבני בית היוצר' (תר"ס ל') להג"מ יצחק ווייס נ"י, דיין ומורה צדק דק"ק ווערבוי, אף על פי כן היות שהמחבר הנ"ל נ"י בטובו שלח לי העצם כתב יד קדשו, ובנדפס יש קצת עירוב פרשיות והשמטות מתיבות... לכן מהראוי להשנות עוד הפעם, על כל פנים אפס קצהו מהם".

5 שם, דפים מח-נה.

6 בהערות עמדנו על טעויות בודדות בלבד.

במהדורה שלפנינו השתדלנו ללכת בעקבות קטעי הנוסח המתוקן של רי"נ שטרן,⁷ ולשחזר במידת האפשר את הנוסח המקורי. את ההוספות של רי"נ ווייס הדפסנו באותיות מוקטנות, כדי להבדיל בין לבין לשון הטקסט המקורי של רבי שמעון סופר. הקיטוע, הפיסוק, סימני הדפוס ופענוח ראשי תיבות, הם ברובם משלנו, וכן כל הכותרות שבסוגריים והערות השוליים.

היות וחסרה ההתחלה, אין אנו יודעים מה שם נתן רבי שמעון סופר לביוגרפיה שלפנינו. פה הכתרנוה בכותרת: 'תולדות החתם סופר', על פי הגדרתו של רי"נ שטרן הנזכרת לעיל.

⁷ הם מופיעים במפוזר בהקדמתו לדרשות חת"ס, וכן שם בדף שעב ע"ב.

תולדות החתם סופר

[במעלליו יתנכר נער]

מרנא ורבנא רבינו הקדוש בעל חתם סופר זצ"ל, הוא ניהו רבינו משה בן הרב המובהק הצדיק מוה"ר שמואל סופר זצ"ל, ושם אמו הצדקת וחסודה בנשים ריזל ע"ה, זרחה שמשו עלי הארץ בק"ק פראנקפורט דמיין, ביום ערב שבת קודש סמוך לקבלת שבת, ז' תשרי שנת תקכ"ג. (שמעתי פלא שנתקיים פה הקהילה קדושה [פרעשבורג]: "זרחה השמש ובא השמש"⁸, כי מרנא בעל חתם סופר זצ"ל נולד בשנה שנפטר מרנא רבי יצחק דוקלא ז"ל, האב"ד ור"מ דפה, יעויין לעיל בתולדת מרנא רבי יצחק ז"ל⁹). ולמעלה בקודש סדר היחוס דמרנא בריש ספר חוט המשולש¹⁰.

ובעודנו מרנא זצ"ל ילד שעשועים כבר נראה בו סימני קדושה וחכמה עצומה. ויהי היום, והנער משה היה כבן שלש שנים, והוא בא בצהרים ביום אחד מבית הספר לבית אביו, ושפתיו ברור מללו שנתיסר ביום זה בשבט מאלופו, ומה זה על מה זה? "יען אמרתי לו, כי לא הבנתי את אשר הגה מפיו אלי כאשר למד עמי בפרשת בראשית: ¹¹ 'עפר מן האדמה', ותרגם לי בלשונינו: 'ערד פון דיע ערד', ¹² ושאלתי לרבי מהיכן לוקחים 'ערד', ומה חידש לנו הכתוב? והוא גער בי. ובשאלתי אותו עוד הפעם יסרני קשות". כשמוע אבי מרנא ז"ל, רבי שמואל הנ"ל, סיפר בנו קבלה שקבל על רבו, ¹³ נצטער מאוד, כי המלמד הלזה יבקש לסגור דלתי השכל לבן חכם. ויען כי מרה נפשו בקרבו אודות דבר זה, סיפר דברים אלו להחסיד שבכהונה, הנשר הגדול, רבי נתן אדלער זצ"ל, ¹⁴ שהיה בעת ההיא תופס ישיבה בק"ק פראנקפורט דמיין. והגאון ז"ל השיב על דבר זה לאבי מרנא ז"ל: "אם זכית לבן

⁸ קהלת א, ה. ודרשו חז"ל ביומא לח ע"ב מפסוק זה: "אין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק כמותו".

⁹ אבני בית היוצר, דף לו ע"ב - לט ע"ב. רבי יצחק דוקלא נפטר בי"א כסליו תקכ"ג.

¹⁰ חוט המשולש, מהד' תל אביב תשכ"ג, עמ' ט-יא.

¹¹ בראשית ב, ז.

¹² הן המילה 'עפר' והן המילה 'אדמה' מתורגמות בלשון אשכנז במילה Erde.

¹³ היינו: סיפור בנו והקובלנה שקבל על רבו.

¹⁴ רבינו נתן ב"ר משה יעקב שמעון הכהן אדלר, רבו המובהק והנערץ של החת"ס. נולד בפראנקפורט בשנת תק"ב, ולמד אצל גדולי פראנקפורט, ה'פני יהושע', רבי משה ראפ ורבי דוד טבלי שיף. תחילה החזיק ישיבה חשובה בעיר מולדתו. בשנת תקמ"ג כיהן כאב"ד בוסקוביץ, אך חזר שוב לפראנקפורט והרביץ בה תורה עד הסתלקותו בכ"ז אלול תק"ס.

משכיל כזה, למה תתנהו ללמוד אצל אחרים? קחהו אל מעונך וקיים בו: 15' וישננתם לבניך" 16.

- - - ויהי כשמוע את דברי איש אלקים, השליך כל עסקיו מנגד, וישב ללמוד את בנו, אשר היה אז בן שלש שנים, ויהי מרכבתו דבר אמת ומלבשתו ענוה ויראת חטא, בן חכם מכבד אב סר למשמעתו, ויורה עץ חיים תורת ה', ויחכם מכל בני גילו.

וכאשר היה בן שבע שנים, היה שגור בפיו חמשה חמשי תורה, וביותר ספר ויקרא תורת כהנים, מסודר בהלכותיו, אשר העריך לו אביו. גם סיים בשנה ההיא מסכת ביצה. ועוד (הגדיל) [הגיד] לנו אבינו זצ"ל הכ"מ, אשר חידש חידושי דאורייתא בסיומא דהאי מסכתא, ויתמהו עליו גדולי הדור דק"ק פראנקפורט דמיין, הלא המה הרב הגאון מופת הדור מוהר"ר פנחס הלוי איש הורוויטץ זצוק"ל, בעל המחבר ספר "הפלאה" 17, ואיש אלקי חסיד שבכהונה מוהר"ר נתן אדלער הכהן זצוק"ל, וישימו אותו מטרה לדבריהם הקדושים. ויהי שעשועם יום יום, כי ראו את חכמתו, הבינו לאחריתו, והיה עדי-עובד ה'. גם אביו שמר את הדבר אשר הגיד לו הגאון מוהר"ר אביש החסיד זצוק"ל הנ"ל לאמר: "לאט לי אל הנער, כי יעמוד לנס עמים בקרב הימים" 18.

ויהי אביו מלמדו תורת ה' וחכמות, כל אשר שאלו עיניו לא האציל מאתו. שמעתי מפיו הקדוש, כי כן הדריכו אביו מיום עמדו על דעתו: לא העלהו על משכבו בלילות, כי אם מתוך דברי תורה אשר העיר לו אביו, פעם קושיא והערה בעניני דעסוק בה, ופעם מדרש תמוה בפרשת השבוע, כאשר יכול שאת אז, והיה כהעיר השחר יעמוד על משמרתו וישאלהו אביו: "הגד נא לי בני פתרון הקושיא, או המדרש, אשר הערותי לך, היגעת המצאת? 19". והיה אם מצא את פתרונו (כטוב בעיניו), הושיבו על כנו, שמח בתורתו, ואם הקרה פעם [כי] לא מצא פתרון הדבר, וייסרהו בשבט פיו: "יגעתי ולא מצאתי אל

15 דברים ו, ז.

16 עד כאן תוספת של הר"י ווייס על פי לקחב"ח, כמבואר בהקדמה לפרק זה. מכאן ואילך לשונו של ר"ש סופר. כתב על כך רי"נ שטרן בהקדמתו לדרשות חת"ס, פרק ימי הנעורים של רבינו המחבר: "כאן ההתחלה מעצם כ"ק שקבלתי כהנ"ל, ובודאי רשם לפני ההתחלה ההיא מה שמפורסם שהח"ס הקשה בהיותו בן ג' שנים".

17 ה'הפלאה' לא היה אז עדיין בפראנקפורט. הוא הגיע אליה רק בשנת תקל"ב, ואם אכן היה החת"ס בשעת הסיום בן שבע אזי אירע הדבר בשנת תק"ל, שנתיים לפני בואו.

18 על אמירה זו של רא"א ראה לעיל עמ' 22-23.

19 סימן השאלה הזה נמצא במקור ולא נוסף על ידינו (וכן כמה מסימני השאלה והקריאה להלן). דיון על היתר השימוש בסימנים אלה, שנחלקו בו רבני הונגריה, נמצא אצלנו במקום אחר.

תאמין".²⁰ גם שבטו לא חשך מאתו, וכאשר יענה אותו כן ירבה וכן יפרוץ. אהבתו בלבו, אך לה' נשא כפיו: "נא ה', גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך".²¹

בימים ההם שמו לחוק בבי מדרשא של רבינו הגדול קדוש ה', הגאון מוהר"ר נתן אדלער כ"ץ זצ"ל, אשר בכל שבת קודש ידרוש חד ממופלגי תלמידיו בענינא דעסיק ביה, איש כפי אשר חננו ה'. והיה אבינו זצ"ל אז כבן עשר שנים, וקנא באחיו קנאת סופרים המרבה חכמה, וימצא כן ידו להכניס גם הוא לתוך חבירת תלמידי הגאון מהר"ר אדלער זצ"ל, והגאון ז"ל שמח לקראת מבוקשו, כי אהבו מאוד.

ויהי בשבת קודש ויבואו חכמי פראנקפורט דמיין, ובראשם הגאון ה"ה מוה"נ אדלער זצ"ל, ואחריו עדרו תלמידיו מופלגי בחוריו, והנה דרש דרש את אשר מצא כתוב בספר מהרשש"ך זצ"ל,²² ויערוך מלחמה את דברי זקנו, ויפלפל ברוחב בינתו לסתור דבריו. ויגער בו אביו, ויהס את קולו, קול הדורש, ולא נתנו לגמור את דבריו אשר הכין לו.²³ אך להגאון מוהר"ר אדלער ז"ל היו נראין דברי תורת משה מדברי אביו, ולא יכול להתאפק, כי אהבת האמת בערה בו, והוכיח את אבי הנער לאמר, כי לא כן יעשה להכלים את בנו, שיפה כחו וכנים דבריו, ישגה מאוד אחריתו. ויהי בשמוע משה את דברי רבו הגאון ז"ל, ויצר לו בלבו, פן יהיה לו לחטא ח"ו אשר על ידו נתבייש אביו לעיני העדה, ויחזק לבו בה', ויתן תודה לאביו לאמר: "הלא כנים דברי אבי אשר דבר אתי קשות, אם גם נראין הדברים אשר אמרתי, עם כל זה קטנתי עוד מלהשיג על דברי אדוני אבי זקני, ולא יאות לנער כמוני, והנה אך משגה הוא אתי, ואתו הסליחה". ויתמהו מאוד חכמיו, שומעי דברי העלם הזה, משתאים על חכמתו ורוחב לבו, גם במעלליו יתנכר נער כי ה' עמו ויעל.

ותרב אהבת רבו הגאון מוה"נ אדלער כ"ץ ז"ל על העלם, כי ראהו שהוא כלי המחזיק ברכה, ברכת ה', ויתאו מאוד להניקו משדי תורתו, ויאספהו אל ביתו, חדר הורתו, הושיבו בחיקו, לא זו ידו מתוך ידו, נתן עליו מהודו,

²⁰ מגילה ו ע"ב.

²¹ תהלים קיט, יח.

²² רבי שמואל ב"ר יוסף יוזפא הכהן שוטר, המכונה מהרשש"ך, חיבר את ספר 'כוס הישועות' על מסכתות מסדר נזיקין. מהרשש"ך נולד בעיר שוטרן שבהסן ועל שמה נקרא. שימש כריש מתיבתא בפד"מ ואב"ד דארמזשטאדט. נפטר בי"ד תמוז תע"ט. הוא היה אבי אמו של ר' שמואל סופר, אבי החת"ס.

²³ שאר כותבי תולדות החת"ס מתארים סטירת לחי שקיבל מאביו בהזדמנות זו, אך ר' שמעון אינו מזכיר זאת כלל.

ויביאָהוּ אל חדריו, גלה לו תעלומי החכמה, וסוד ה' לא הסתיר מנגד עיניו, כי ידע את קדושתו ותומת לבו כי רבה היא.

[ויהי בנסוע ארון ה']

קורא הדורות מראש, המתנשא לכל לראש, אז ראה את משה, בחן מצפוניו, שם צפון יראה, ירד אל חדרי לבו, תוכו רצוף אהבה, ראה בעפעפי עינו יישירו נגדו, בכפו אין עול, אך צדקה וחסד ירדפהו כל היום, השיגוהו תום ויושר, כל עצמותיו כלו אומר קדוש, ויזכור ה' את האדם יציר כפו, אבי כל יושבי חלד, לו הראה ה' מנהיגי דור ודור,²⁴ אשר על רגעי ארץ יעמודון, אשר ינהלו בניו בדרך ישרה, ירעו צאן קדשים על שדי התורה: "הנה זה משה האיש אשר בחרתי בו מאז ידעתי מה היה לו, נקי כפים ובר לבב, זה הוא אשר יעלה בהר ה' ומשם רועה אבן ישראל, זה הוא אשר בחרתי בו וציוותיו לנגיד על עמי רועה לצאני, זה הוא אשר יחזיק בדק ביתי בעת ירופפו עמודיה, ועתה אבחר מקום למושב לו, משמה יאיר נרי אורו, משמה יפוצו מעיינותיו חוצה, אליו יתקבצו העדרים ואליו ישמעו". ויסבב ה', המסבב כל על מסבו אשר סובב שם, ללכת העיר אנשי קהלה קדש באסקוויץ במדינת מעררין, ויבחרו להם לרב ומורה לקדוש ה' מכובד, מוה"נ אדלער ז"ל.

ויהי בנסוע ארון ה' הרב הגאון ז"ל לק"ק באסקוויץ, עם רב הלכו אתו ללותו ורכב כבוד מאוד מגדולי ק"ק פראנקפורט דמיין, ובפרט תלמידיו הקדושים הלכו אתו עד מקום נועד מק"ק פראנקפורט דמיין ומשם שבו איש לאוהליו. ויברך את כולם, ובתוכם תלמידו משה נאמן ביתו, ויבך. וישמע את קולו מצעק ויאמר אל רבו: "מי יתנני לשרת את אדוני בק"ק באסקוויץ, כאשר הייתי באמנה אתו פה ק"ק פראנקפורט דמיין!".

עודנו מדבר, ותפעם רוחו, יראת ה' בקרבו, לאמור: "אולי דברי ההם כמו נדר, אשר ידור אדם לה'?" וישאל את רבו הקדוש: "יוריננו נא אדוני, היש עלי חוב נדר בדברים אשר מפי יצאו, יען כי לא נזהרתי לאמר בלי נדר?". ויענהו רבו: "מה זה תשאל בני? אם נקי שפתים אתה, מוצא שפתך תשמור". ויבך לפני רבו ויאמר: "אנא אלך דרך רב כזה, ורצי כסף לא לקחתי אתי, ואין לי חליפות שמלות כי אם את אשר אני לבוש בו עתה. ומה תאמר אמי? הלכתי מאתה, עזבתי את ביתה, ואת פיה לא שאלתי! אך גם לזאת לא אשית לבי, ומה אעשה כי נלכדתי בלשוני, ומאת ה' היתה זאת, למען רוות צמאוני ממים חיים,

²⁴ על פי סנהדרין לח ע"ב, שהראהו הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו דור דור וחכמיו.

תורת רבי, יעבור עלי מה". ויחזק משה בעגלה לעלות ולישב עם רבו, ויאמר לו רבו: "בני, לא תוכל לישב עמדי, כי צר לי המקום" (למען נסות אותו, היחזיק בתומתו אם יראה כי אין עוזר לו, הישמור מוצא שפתי).

אך ידי משה אמונים את ה', ויאמר אל לבו: "אתה ה', מעוזי וגוחי מבטן, ראה כי לעשות רצונך חפצתי, ובאהבתך אשגה, כך ארוץ גדוד, ובאלקי אדלג שור, אלכה לרגלי, ואם מה' מצעדי כוננו - ליעף יתן כח, אך מוצא שפתי אשמור, ואת רבי קדוש ה' לא אעזוב, כי ממנו תוצאות חיים".

וישא את רגליו שמח וטוב לב, וירץ אחר העגלה מהלך ב' שעות. ויהי כאשר ראה הגאון החסיד מוה"נ אדלער ז"ל את תומת לבו וכי חשקה נפשו בתורת ה', ויקרא אליו מעל העגלה: "בני, בני! משה, משה! צלח ורכב במרכבתי!". ויאמר אליו: "עתה ידעתי תום מפעלך, כי ירא אלקים אתה, וצמית לתורת ה'. בחיקי תשב, מפתי תאכל ומכוסי תשתה, כי בני אתה". וילכו שניהם יחדיו. (ואת אשר קרהו בדרך, רבו נפלאות ה', ויקצר היריעה מהכיל). אך נלך לדרכינו, לספר את אשר עשה ה' למשה עד הביאו עד הראש, העמידו על במתי עולם.

ויבואו לשלום לק"ק באסקוויץ, והעיר צהלה ושמחה, כי גדול בקרבה קדוש ישראל. גם שם יצק מים על ידו, שימש את רבו הקדוש, והוא מלמדו תורה וחכמה, לא הניח דבר גדול ודבר קטן מאוד, כי חכם ראה את הנולד, אשר יהיה בימים הבאים עת יגדל משה.

אך הנה לא ארכו הימים להגאון מוה"נ אדלער ז"ל בק"ק באסקוויץ, לסיבת דבר ידוע שם, וחזר לק"ק פראנקפורט דמיין, ותלמידו נאמן ביתו הלך אתו ללותו עיר מלוכה וויען, והיה אז בן טוב שנה.²⁵ בעיר מלוכה וויען סיים כולי תלמודא בש"ס בבלי, אך לא גילה הדבר כי אם לרבו הקדוש (כך שמעתי מפיו הקדוש). אך לארץ מולדתו לא שב אתו, כי אם חזר להתבודד בק"ק באסקוויץ, כי כן ציוה עליו רבו לאמר: "מקומך אל תנח וה' עמך".

[בשמך יקראוך ובמקומך יושיבוך]

²⁵ בגיל שבע עשרה היה החת"ס עדיין בפראנקפורט דמיין. הוא עזב אותה רק בגיל עשרים, בשלהי שנת תקמ"ב או ראשית שנת תקמ"ג, ובהגיעו לווינה כבר היה בן עשרים ושלוש.

וישב בק"ק באסקוויץ ויאספו אליו עדרים עדרים מופלגי תורה, ותורה יבקשו מפיחו, ועצתו מרחוק ישאלוהו. ורבים מרבני סביבותיו הריצו מכתבים אליו ויבקשו מאתו דבר ה'.²⁶

ויאמר ה': "לא טוב היותו לבדו", וישלח עזרתו מקודש, אשה חשובה ויראת ה', מרת שרה, בת איש חי, הרב הגאון מו"ה משה ז"ל, שהיה אבדק"ק פרוסטיץ.²⁷ ויעתק אהלו מק"ק באסקוויץ לק"ק פרוסטיץ. גם שם הרים מטהו לרעות צאן קדשים, וה' שלח לפניו איש צדיק, הלא הוא גיסו אחי אשתו,²⁸ נטה שכמו לסכול עול פרנסתו והספיקו די סיפוקו, נתן לחמו מימיו, צמרו ופשתו, וה' ברך את האיש בגלל הדבר הזה.

וישב שם שבע שנים רצופים. (שמעתי מפיו הקדוש כי כל אותן השנים לא טעם טעם בשר מטעם הכמוס²⁹). והיה רוב לימודו בעמידה, ויהי הוא רובץ תחת משאו, משא דבר ה', בז בלבו כל יקר תבל, שנא את הרבנות, לעלות במעלות הנשיאות לא איותה נפשו, אך ה' גזר אומר, ואם רבות מחשבות בלב איש, עצת ה' היא תקום.

ויהי בשנה השמינית לשבתו בק"ק פרוסטיץ, יד ה' נגעה בגיסו הצדיק, ולא מצא עוד לאל ידו להחזיקו, אך מזה התענג נפשו על ה' ובתורתו, וידרוך בשנה ההיא כדרכו של תורה, פת במלח תאכל לחם צר ומים לחץ, ולא טעם טעם חוץ משבתות וימים טובים. והנה הוא התענג בדבר ה', דברים האלו לא נתנו דאגה בלבו, והיה אך שמח בתורתו אשר חננו ה'. שמעתי מפיו, מיום שעמד על דעתו, דעת תורתו, לא עבר עליו יום אשר לא חידש דבר בחידושי דאורייתא, פקודי ה' ישרים משמחי לב, אך לא יכול לראות בצער אשת נעוריו, כי ראה פעם בערב ראש השנה מכרה כפה של ראשה ביין קידוש. ויאמר אל לבו: "אם נסבה זאת להשיבני על כסא רבנות, גם לזה אטה שכמי, אם ישלח לי ה' מלאכו לפני לתור לי מקום (בשמך יקראוך ובמקומך יושיבוך ומשלך יתנו לך)³⁰".

²⁶ התיאור הזה על שיבת החת"ס לבוסקוויץ אינו נהיר. בסיון תקמ"ה נערכו התנאים שלו בפרוסניץ או ברין (עי' חוט המשולש, עמ' לו-לז, בהערה). בתור חתן ליוה את רבו רנ"א עד פיורדא, בכסליו תקמ"ו (עיי' עמ' לב). משם חזר לפרוסניץ, אליה הגיע לכל המאוחר בניסן תקמ"ו (עיי' עמ' לג; שו"ת חת"ס, ח"ז, סי' א'). אם כן אימתי חזר לבוסקוביץ, וכיצד קיבל שם באופן פתאומי מעמד כה מרכזי? ועי' מה שכתב רמא"ז קינסטליכער ב"צפונות", גליון י"א, ניסן תשנ"א, עמ' כז-כט.

²⁷ רבי משה בר"מ יערוויץ שימש כראב"ד פרוסניץ. נפטר בשנת תקמ"ה, לפני השידוך הזה.

²⁸ רבי צבי הירש יערוויץ, תלמיד חכם בקהילת פרוסטיץ.

²⁹ היו בקהילה זו פקפוקים על נאמנות הקצבים. עי' חוט המשולש, עמ' לח.

³⁰ יומא לח ע"א.

עודנו מדבר, ושלוחי ה' מק"ק דרעזניטץ באים ובשורה בפייהם, כי נתועדו בקהילתם וקבלו אותו לרב ומורה עליהם. וישמח משה במתנת חלקו, וילך לק"ק דרעזניטץ. ותיכון שם ישיבתו בקודש, צדק ושלום בכל שערי, תלמידים הרבה העמיד שם, וישב שם משך חמש שנים, כולם שווים לטובה. ומשם נתקבל לק"ק מאטרסדארף יע"א, ומשם יצאו תלמידיו, והיו למאורות גדולים, גאוני הדור.

ויהי בשבתו שם איזה שנים, בא לו כתב רבנות מק"ק עיר חדש, והשלוחים נשתלחו מק"ק הנ"ל והגיעו להוליכו לקהילתם, ותצא אש מבית אחד, והיה לבער כל רחוב היהודים דק"ק מאטרסדארף. ויהי כי ראה את עני עמו, ויכמרו רחמיו עליהם, ויאמר בלבו, כי לא יעזבם ולא יצא מאתם עד כי ירימם ה' ויראה בנחמתם.

ויואל משה לשבת אתם, בצרתם לו צר, כי לא יוכלו לתת לו חוקו די סיפוקו, כי עירומים הם. וישב משה אל יתר חוסנ"ו ב"ה,³¹ עליו השליך יהבו, הוא יכלכלהו ויתן טרף לביתו, וישב שם. ויכתוב מכתבים לשלומי אמוני ישראל, לבקש רחמים בעד עדתו. ויקבץ על ידו כסף רב, דיים למלאכת בדקי ביתם השרופות, ויבנו את בתיהם על תילם כבראשונה.

וירא ה' את אשר עשה משה, להקדיש שמו יתברך לעיני העם, ולמען כבוד ה' אמר לשכון בערפל, ויזכור לו ה' לכתו אחרי רבו, עזב ארץ מולדתו עיר מלאה כל טוב וילך מגולה אל גולה, נפשו לו חיה בלחם צר ומים לחץ, והיה יתרון לו מכל - עמלו בתורת ה', מימיה שתה, בחיקה שכב, ותהי לו סוכנת יומם וליל.

משה עבדי, נאמן ביתי, הוצאתיך בית אביך, קראתיך מעיר גיבורים, להביאך אל המקום אשר הכינתי, לתתך עליון בעיר צדק, קריה נאמנה, ק"ק פרעשבורג.

ויהי בשנת נפלאו"ת³² לפ"ק, נתועדו יחד קהל עם ה' אלה, לשים עליהם ראש, אשר יוציאם ואשר יביאם. ויען כי רבו אז בישראל אשר צלחו למלוכה ולהשתמש בכתר הרבנות, ויעלו גורלות, ואת אשר העלה הגורל, זה אשר בחר ה' בו, הוא קדוש ה', איש אלקים, שר התורה והחכמה, רבינו אבינו זצ"ל.³³

³¹ משחק מילים, לפי ההברה האשכנזית, על משקל הפסוק "וילך משה וישב אל יתר חותנו" (שמות ד, יח), ורצונו לומר כי החת"ס פנה אל הקב"ה ובטח בו, כי הוא החוסן האמיתי.

³² תקס"ז.

³³ עד כאן לשונו של ר"ש סופר. הקטע הבא באותיות מוקטנות, שעיקרו מכתב הרבנות שהוגש לחת"ס, הוא תוספת של ר"י ווייס.

וביום צום גדליה הודיעו אלופי קהל, ראשים וטובים דפה [פרעשבורג] בשורתא טבא הלזו באיגרת למרנא רבינו זצ"ל, ויעויין פתשגן הכתב בספר 'חוט המשולש' דף י"ג ע"ב.³⁴ וביום א', ערובת צומא רבה, שלחו אלופי קהל הקודש דפה איגרת הרבנות למרנא רבינו הגדול ז"ל. ויעתק פה פתשגן הכתב, הלא הוא:³⁵

בע"ה פרעשבורג יום א' ערב יום כפור והחכמ"ה תעז"ז³⁶ לחכם לפ"ק תקס"ז ל'

קול רנה וישועה באהלי צדיק יסוד עולם, עולמו יראה בחייו וקרנו תרום בכבוד חכמים ינחל ותקותו לדור דורים, סיני ועוקר הרים, שמו נודע בשערים, דולה מים מבארות עמוקים, ומשקה מתורתו לאחרים, רב כחו ואמיץ לבו בגבורים, הלא הוא האשל הגדול אדיר בלבנון, ברק השנון, רבא דעמא, מדברנא דאומתא, קברניטא דספינתא, הרב הגאון, עטרת תפארת ישראל, נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החזק, כבוד שם תפארתו, כמה"ו משה פראנקפורט נ"י, אב"ד דק"ק מאטערסדארף. משם משה נתעלה, עלה על ראש הפסגה, ונבחר להיות סגולה, אב"ד ור"מ בקהלתינו, קריה עליזה ומהוללה ברבת התהלה.

מה נכבד היום בהגלות עלינו אור פני משה כפני חמה בטהרתה, טהור גברא ואדכי יומא הזמן גרמא, בהתועדנו יחד כנסיה שהיא לשם שמים, נדיבי עמים נאספו, האלופים קצינים ראשים וטובים, בצירוף יחידי סגולה, רוב מנין ורוב בנין, והיה כל מבקש ה' יבוא אל אוהל מועד, מקום הועד, והביטו אחרי משה, כולם אהובים כולם ברוכים, ורובם ככולם יחדיו ידבקו בלב אחד לחלוק כבוד הוד והדר, לאשר בקודש נאדר, להיות נוהג ורועה עדר, וקבלו למטה מה שקבלו למעלה קימה שיש בה הידור, ושפה אחת כולם בשם יקרא, וכל העם עונים: "מקודש מקודש, יחי אדוני המלך מלכי רבנו, ומשה עלה יעלה על ראשי עם קודש עדת קהלתינו יצ"ו, יצו אדוני מורי ורבי אתנו את הברכה, ברכת התורה תחלה וסוף הכבוד לבוא, ביאת אורו זרח על ראשינו, נשיא אלקים בתוכינו, במבחר גבורינו להיות אב"ד ור"מ ידן ויורה לצדקה, וישב משה לשפוט את העם בין איש לרעהו, להודיע להם חוקי האלקים ותורותיו, צדק יבשר בקהל רב, יאיר פני כל המזרח ומערב, מרבה ישיבה מרבה חכמה, יפוצו מעיינותיו חוצה, דרך מצוותיו נרוצה, הוא יצא לפנינו והוא יבוא לפנינו, ולאורו נסע ונלכה, ויארץ ימים על ממלאכתו מלאכת שמים בקרבנו".

ועדיין צריכין אנו למודעי מודעא רבה לאורייתא, שחכמים עשו קצבה לדבריהם ונקבו את שכרו, משכורתו תהיה שלימה מקופת הקהל דקהלתינו סך חמשה עשר זהובים

³⁴ במהד' תל אביב, עמ' ס-סא בהערה.

³⁵ נוסח כתב הרבנות נדפס גם בספר 'חוט המשולש', מהד' דרוהוביטש תרס"ח. פה השוותי את הנוסח למקור שבכתב היד, כפי שצולם והועתק על ידי הר"ר ישראל שטערן הי"ו, בליקוטי תשובות חת"ס, לונדון תשכ"ה, עמ' קו-קח.

³⁶ גימטריה: תקס"ז.

לשבוע, ולהכין לו דירה נאה להרבות כבוד ביתו, מלבד שארי הכנסות רח"ש³⁷ וכדומה, הקצובין מקדם קדמתה להרב אב"ד, ממנו אין לגרוע, וכל חוקותיו וכל משפטיו נעשה אותו בבל יפול דבר ארצה. לא זו אף זו קבלנו עלינו להחזיק בקהלתנו שמנה בחורי חמד המחזיקים בתורת ה' להסתפח בצילו, צל החכמה, ולרוות צמאם וישתו מי בארו, באר מים חיים הם למוצאיהם לו נאמר אלא ללמודיהם, ודבר שבחובה הוא להספיק להם לחם ומזון כל ימות השבוע, ועוד ט"ו בחורים, הנקראים 'אינו מנויים', שינתן להם הספקתם לשבת מקופת הצדקה, על ידי פיתקא שקורין פלעטן³⁸ [בחור], נגד זה רצון כל בני הקהלה יצ"ו בהיות שקהלתנו המבחרה גדלה והצליחה ועשתה פרי למעלה בבעלי בתים חשובים, מינייהו מלכי רבנן לומדים ומופלגי התורה, וזה פרים תולדותיהם כיצא בהם, גדיים נעשו תישים, בחורי חמד אשר נפשם אותה לרוות צמאונם במימי חדים וקלים, לפום חורפא מחלי"י ל' לשבח. ומימי קדם הכי נהיגי ללמוד בהתחלת הזמן הלכה ותוספות³⁹, וכמו כן מידי שבת בשבתו פסקי דגמרא קטן הכמות ורב האיכות לחדודי. ובאשר דלאו כולי עלמא הלכתא גמירי, ורוב אנשי קהלתנו, בעלי בתים יצ"ו, נפשם חשקה לשמוע דברי תוכחת מוסר ואגדה המושכים לבו של אדם בעתים המיוחדים ומזמנים לכך, והכל צריכין למרי חיטי להוראת איסור והיתר, שיהיו דברי ההוראה נחתקין על פי הרב המורה לצדקה, וקים לן בגוויה דאדונינו מורינו ורבינו שידיו רב לו להעמיס עליו משא דבר ה' זו הלכה ואגדה והוראה כנ"ל, בשכר זה גם ה' יברכהו בברכה המשולשת לנצח, וישביע נפשו בצחצח, עדי שוב כבוד ה' לגבול בנימן בצלצח. ומסיימין בכי טוב, ה' הוא הטוב ייטיב לרב טוב, החתימה לחיים טוב, הכותבים דבריהם האנשים קרואים וטובים ושארי יחידי סגולה הבאים על הגלוי ועל החתום, ועדיו בחתומין זכין לו נאווה תהלה.

הק' זלמן ברנויא	הק' מרדכי טאסק	הק' בנימין וואלף טעבען מפ"ב
הק' קלמן בה' אהרן	הק' משה שלום	הק' משה
הק' יעקב שאכלס מפ"ב	הק' דניאל פרוסטין	הק' שמעון ב"ה דוד מפ"ב
הק' יחיאל מיכל קיצע	הק' בלא"א כ"ה צבי הירש ז"ל	הק' פייבל ברעסלוי
הק' מענדל במה"ו וואלף טעבען	הק' יעקב כ"ץ מצהלם...	הק' מנחם מענדל במה"ו הירש
מפ"ב	הק' מענדל...	לבוב ז"ל
	הק' יואל בריסק	הק' עזריאל ברילין
	בער אפפעהיימער	הק' אפרים טרביטש
		הק' הרש שפירא
		הק' שמעון פ"ש מפ"ב
		הק' משה ליב יפה
		הק' מענדל אופ"ה
		הק' יודא לאשברין
		הק' אברהם הירש ב"ה מענדל

³⁷ ראשי תיבות: רב, חזן, שמש. אלה היו מקבלים תשלום עבור פעולתם בנישואין וכדומה.

³⁸ Billetten, כרטיסים. כרטיסי הזמנה לארוחות אצל בני הקהילה שחולקו באמצעות גבאי הצדקה. עיי למשל שו"ת חת"ס, יו"ד, סי' קל"ה.

³⁹ עיי מנהגים דק"ק וורמיישא לר"י שמש, ח"ב, סי' רצ"ב-רצ"ג.

לבוב נ"י
הק' אהרן דוד איריץ
הק' בענדיט ניימעגען

ויבא⁴⁰ אבינו זצ"ל לק"ק פרעשבורג, לך לך שנת נפלאות לפ"ק, והעיר צהלה ושמחה לקראתו, כי גדול בקרבה קדוש ישראל.

הן לצדק ימלוך מלך ולשרים למשפט ישורו⁴¹

זהו רבינו אבינו זצ"ל, אשר הוכן בצדק כסאו, אמת ושלוש שפט בכל שערי בתי ישראל. "ולשרים למשפט ישורו", המה עדתו קהלתו ק"ק פרעשבורג, אשר לשלשה המה מטיבי צעד: לתורה ועבודה וגמילות חסדים, מקהלם נועד, המה חצבו עמודי התורה בכל עז והדר, ביתם בית ועד לחכמים, החזיקו את תלמידי רבינו. היו מאוכלי שולחנם כשלש מאות איש בחור, מופלגי תורה. זה יוצא להוראה וזה בא למלאות כדו מים חיים, מבאר חפרה שר התורה, רבינו זצ"ל. מארבע פינות העולם נהרו לק"ק פרעשבורג, והיולד בקצה הארץ בא לשמוע דבר ה' אשר דיבר ביד עבדו משה.

וסדר הנהגת רבינו אבינו זצ"ל את תלמידיו, ואת קהלתו עדתו, היה בחכמה נפלאה - לאט לאט הנהלים על שדי תרומות, שדי התורה והחכמה, בשבט מוסר ויראה קירב הרחוקים, הקים ברכים כושלות ורבים השיב מעון. דבריו הקדושים בנחת נשמעו, חן הוצק בשפתותיו ולשונו מרפא לנפש. שימח לב נשבר באמרי פיו, ובעצתו ירווח לרוח נדכאים. לא יאומן כי יסופר אהבתו על תלמידיו ועל עדתו, נפלאה אהבתו אליהם מאהבת איש על בנו.

נשא את עדתו בחיקו, זה לו ל"ב שנים, כאשר ישא האומן את היונק. לא הרים איש את ידו לעשות גדולה או קטנה, בלתי שאלתו את פיו. על פיו יצאו ועל פיו באו, ובמוצאי שפתיו גדלו והצליחו ועשו פרי - הן כל יקר לא נחשב מאומה בעיני קציני עדתו למלאות אחת ממאויי נפש רבינו זצ"ל, הן כסף לא שאל, אחר כבוד לא רדף, לבצוע בצע לא איותה נפשו, אך זאת היתה משאלות לב הצדיק: לסקל המסילה וליישר דרך ה'.

גם את העולם נתן בלבו. אין חכמה ואין עצה ואין תבונה, אשר לא אסף ברוח קדשו. חושב מחשבות נשגבות בחקר הפלסופים, ביקש חשבונות רבים בחשבון תקופות ומולדות, בן בשבילי עולם, מוצא ימים ונהרות ומוצא כל מסחר. על על כל אלה עמו בעצתו שאלוהו, והוא פלא יועץ.

⁴⁰ מכאן ואילך שוב לשונו של ר"ש סופר.

⁴¹ ישעיה לב, ב.

והאיש משה עניו מאוד⁴²

מימיו לא קרא את התהלות אשר הללוהו במכתבים הבאים אליו. וזאת ראו עיני ואזני שמעו, נפלאות נראיתי מענותותו של אבינו רבינו זצוק"ל: זה שנה העברה קראתי לפני כבוד קדושתו איגרת אשר כתב חד מגדולי גאוני הארץ, וזה הכותב בתוך מכתבו תורה ביקש מפי אבינו רבינו זצ"ל, ונפשו בשאלתו וזו לשונו: "יוריני נא אדוני, מאור הגולה ורבן של ישראל, יאיר עיני באור תורתו".

ודברים כאלה אשר יכתירו לצדיק, אך היה עטרות בדאבון לנפש הצדיק רבינו זצ"ל. בשמעו את הדברים האלה, זלגו עיניו דמעות, גנוחי גנח וילולי ילל, במר נפשו דיבר אלי: "איך נחשך מאור התורה! אני אהיה מאור הגולה? איך נתמעטו לבות ישראל אם אני אהיה רבם? ירחם ה' אותנו מהרה ויוציאנו מאפילה לאורה, אז יגולה חרפתי, אז תדעון כי ערמה שכנתי, ערום מדעת, ואין בי לא תורה ולא חכמה".

ועוד כדברים האלה דיבר אלי בדמעות שלישי.

קוי ה' יחליפו כח!⁴³

זהו אבינו רבינו, אשר לא תש כחו ולא הלבין שעריו, עד היותו בן ס"ח שנים, שנת תקצ"א לפ"ק, אז חלינו הוא נשא, ביסורים של אהבה שאין בה לא ביטול תורה ותפלה, אם גם צירים סבבוהו על משכבו, לקחת נפשו זממו, לא מש מתוך אהל תורה. אם עוד נשמת רוח חיים באפו, קסת הסופר במתנו להשיב שואלו בדבר ה', לכל דבר הקשה אשר הביאון אליו - הלא זה רבינו אבינו ידענו מה היה לו אז, יסורים קשים ומרורים, באו מים עד נפש, כמעט נגזרנו אמרנו: "נחטף אביר הרועים".

ה' הוא המרחם על יריאיו, ויקשב ה' וישמע צעקת בית ישראל, ויחמול על מיטב הצאן, פן יתעו בשימון ויאבדו באין רועה. ויוסיף ה' ימים על ימי מלך, עוד תשע שנים חי אתנו, הגם כי כולמו עברו עליו ביסורים קשים ומרורים - אך למלאכת ה' לא רפה ידו, לעבוד עבודתו בקדש לא חלה זרועו, שם לילות כימים, והיה היום למלאכה והלילה למשמרת תורת ה'. לא נח לא שליו ולא שקט לשרת בקדש, הן בלימוד תלמידיו הן בצרכי עדת קהלתו ולצרכי כל בית

42 במדבר יב, ג.

43 ישעיה מ, לא.

ישראל, עליו היו כולנה. וכל אשר שאלו מאתו השיב בעיון נמרץ, תורת משה אמת, כאשר יראה עין כל בתשובות ההם אשר הניפותי תנופה.

ומיום אשר החל רבינו לקרוא בשם ה' ולהרביץ תורה ברבים, לא עבר עליו יום בשנה, חוץ מט' באב, אשר לא למד עם תלמידיו. גם בליל יום כיפור אוספו אליו העדרים, ולמד עמהם סדר עבודת היום הכיפורים בבית המקדש. יהי רצון שיבנה במהרה בימינו.

שמעתי מפיו הקדוש: מיום שהגיע לכלל עשרה שנים, לא הלך ד' אמות בלא דברי תורה. והיה נזהר מאוד להעיר בחצות לילה, בימי עלומו קם בחצות הלילה, ולעת זקנותו היה ניעור עד חצות הלילה. וי"ד שנים רצופים (והוא ז' שנים בק"ק מאטרסדארף וז' שנים פה ק"ק פרעשבורג), לא עלה על משכבו בלילות, כי אם במקום אשר ישב שם לעבוד עבודתו ערכה עליו שינתו.

על כל שיעורא שלמד עם תלמידיו, חזר ד' פעמים בכל יום. ובליל שבת קודש היה נעור עד חצות, וחזר על כולי תלמודא בששת ימי המעשה. ובכל שנה, מר"ח אלול עד אחר יום הכיפורים, חזר על כל ששה סדרי משנה, המשניות, וחזר על כולי תלמודא דש"ס בבלי וירושלמי, ספרא וספרי ותוספתא, בדרך קצרה, בעיונו הזך והנמרץ. ובדרך זה נהג עצמו כל ימי היותו אתנו, עד כי בא דבר ה' להוציא את האור מנרתיקה בעוונותינו הרבים.

וכמה פעמים הפצרנו בו, שאל יענה את נפשו לעת זקנותו, ולא הטה אذن לדברינו, דברי תוכחה ומוסר השמיענו לאמור: "אם אני לעצמי, מה אני? אם לא אהיה עבד נרצה לעבודת ה' ולשרת את עמי ישראל, למה לי חיים? ואם ה' שלחני למחיה לפני בית ישראל, ואני אהיה כעצל חובק יד, מה אשיב לשולחי? דבר מה אעשה כי יפקוד אל?".

אוהב שלום ורודף שלום! 44

כן כלכל דבריו במשפט. בכל מקום אשר דבר דתו מגיע, לא ברעם ולא ברעש, לא בחזק יריע, בכל מקהלות ישראל שלום ישמיע. "שלום, שלום", יאמר לרחוק מרעהו, מהפך כחומר חותם לב שונאו, ויאבהו. האויבים נעשו אוהבים, כי ידבר את האויבים בשער. ואם במקהלות עם לבבות נפרדו, אם אנשי זרוע בחזקה רדו, את אשר ביניהם אליו יגידו, והוא שופט צדק על אשר זדו, יחדיו יהיו תמים, כרעים יתאחדו.

לזאת קראו אותו: "רבינו הקדוש, איש האמת והשלום, מי בעל דברים יגשו הלום". מקצו הארץ קרבו יאתיון לחסות תחת כנפיו, ולתורתו איים ייחילו. כל שומעי שמעו יראו רעדו מדברו, רואי פניו יוחילו כראות פני אלקים. מלאה הארץ תהלתו, תהלה למשה איש אלקים, נשיא ישראל, רבן של כל בני הגולה, אשר האיר פני תבל מאור תורתו.

זה לו מיום היותו בן איש ח"י שנים, הרביץ תורה לרבים, עד היותו בן ע"ז שנים, כששים שנה. ויצאו מחיקו תלמידים אלופים מסובלים, אלפים ורבבות, ואשר שתו מבאר תורתו, מים חיים נוזלים מעטו, עט סופר מהיר, בתשובותיו אשר השיב אין מספר. הלא זה ארבעים שנה נשען עליו כל בית ישראל, אליו התאספו העדרים, הורים ומורים. כל גאוני דורו, גדולים אשר בארץ המה, שאלו מאתו דבר ה', והוא ינחם תומת ישרים. והיה כאשר ירים משה את ידו, וגבר ישראל בתורה ובחכמה, בעצה ותושיה, גבורה ויראת ה'.

נדיב נדיבות יעץ והוא על נדיבות יקום!⁴⁵

נדיב יעץ נדיבות לעמו ועדתו, העיר לבות העם ונשב במ רוח צדקתו, והוא על נדיבות יקום על כל נדיב לב. שאל זקניך, זקנים שקנו חכמה, תופשי תורה והוגיה, יתר העם ואביוניה, אל מי שתו פנימו ביום צר? אל מי קראו מן המיצר? מי זה החיה אומלל ביתם, ויתן אוכל למו? ויאמרו לך: "הלא גואל לנו בבית המלך, רבינו הקדוש".

שונא בצע היה, שונא מתנות. אב היה ליתומים, דיין לאלמנות. בנדבת לבו נפשם חייה, במתת ידו אותם מלחץ פדה. הוא הגבר הוקם על לתורה ולתעודה, הקים ברכים כושלות ורגל מועדה, ועל כל - גמול ידו הדח.

אבי! אבי! רכב ישראל ופרשיו!⁴⁶

נזר עמו ופאר דורו, בני ישראל הלכו לאורו עד שנה זו, שנת ת"ר לפ"ק, העולם חשך בעדינו בעווננו, נפלה עטרת ראשינו.

ויהי ביום כ"א תשרי לשנה זו, יום הושענא רבה, נחלה רבינו הקדוש, נקהלו היהודים דק"ק פרעשבורג לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ראשיהם וזקיניהם, מחוטבי עצים עד שואבי מים. אנשים ונשים וטף חרפו נפשם למות, למען הציל את רועיהם מיד מות. ונשמע בבתי פרעשבורג, ד' ימים רצופים, יומם

⁴⁵ ישעיה לב, ח.

⁴⁶ מלכים-ב ב, יב; יג, יד.

ולילה, בכיה ויללה, קול המולה, שיחה ותפלה. ותגעש ותרעש הארץ מזעקת בני ישראל: "לכו ונשובה אל ה' אלקינו! נחפשה דרכינו! כי בעוונותינו נחלה רבינו!". והקול הולך וחזק, איש אל רעהו יאמר: "חזק!". כל נשיח דעת מתחנונים, לאל שוכן מעונים, אולי ירחמינו, כרחם אב על בנים.

ורבינו אבינו זצ"ל, לא פסק פומיה מגירסא כל אותן הימים. וביום שמחת תורתנו, ירד ממיטתו, עלה לתורה, וסיימה בקדושה וטהרה, פניו מזהירות שמח וטוב לב. אז אמר אבינו רבינו: "כתיב: 'והיית אך שמח',⁴⁷ ונתקיים בי.

הן יש לי 'אך' ו'אוי' ואני 'שמח' בתורתנו הקדושה והטהורה".⁴⁸ וכן כל היום ההוא הראה פנים שוחקות לכל הסובבים אותו, קהלתו ועדתו, למען לא יתבטל על ידו שמחת תורתנו. אך נהפך לאבל מחולינו, יום שמחת תורתנו, כי ידענו מה היה לנפש הצדיק, נדכה ביסורים של אהבה. לא ערבה עלינו שמחה, ראינו כי נשבה ארון אלקים.

ועבר עלינו גם היום הזה, גם יום שאחריו, אסרו חג. בבוקר אמרנו: "מי יתן ערב", ובערב אמרנו: "מי יתן בוקר", כל אותו הלילה חיינו תלוי לנו מנגד. וזה האיש, רבינו הקדוש, ידענו מה היה לו. קול אומר: "נלקח ארון אלקים, ורוח ה' השיאה!". זה אומר: "לא! עודנו חי אתנו, העתירו לה', אולי יש עוד תקוה!".

ויהי בחצות הלילה, נתחזק רבינו אבינו על מיטתו, ויאספו אליו זקני עמו וראשי עדתו ותלמידיו ועם קדושו, כחמש מאות איש הסבו את מיטתו, ויברך אותם איש איש כברכתו. ויתן תודה לעמו ועדתו הנאמנה, על כל הטוב אשר עשו מיום בואו, שנת נפלאות, עד היום הזה, (זכרה אלקי לטובה, אשר עשו קהילתו הנאמנה, שיכל את ידי רבינו עליהם, היה הוצאת הדואר זה ל"ב שנים המגיע לכמה אלפים), הלכו בדרכיו, שמרו מצותיו, והחזיקו את עמודי התורה לצבי ותפארה.

ויהי בלילה ההוא, דרש דרש רבינו אבינו זצ"ל. פתח: "וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלקים",⁴⁹ ויפרש הכתובים בשום שכל, דבר דבר על אופניו, ותוכם רצוף אהבה נסתרה, תוכחה מגולה, אל עדתו הנאמנה, שילכו בדרך

⁴⁷ דברים טז, טו.

⁴⁸ השוה למובא בספרו של ר"י ווייס, אלף כתב, בני ברק תשנ"ו, עמ' כד-כה: "בכתב יד קדשו דהרב הצדיק ר' מנחם מענדל הכהן ז"ל [מזכיר קהילת פרשבורג בימי החת"ס] ראיתי, שמרן החת"ס ז"ל אמר אז בשמחת תורה, שהוא מקיים 'והיית אך שמח', הנדרש בגמרא (סוכה מ"ח ע"א) על ליל אחרון של חג, כי יש לו אך ואוי מיסוריו הרבים, והוא שמח ביום טוב הקדוש".

⁴⁹ דברים לג, א.

הישר והטוב, ולא ינטו ימין או שמאל מן הדרך אשר הנחילם, ויהיה ביניהם אהבת האמת והשלום: "ואל ירך לבכם בגלות הזה אשר הפיצנו ה' שם, יתנכם ה' לרחמים בעיני העמים, ואם יתמהמה, חכו לו שיבוא הגואל צדק במהרה בימינו, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד".

ויהי כאור הבוקר, כ"ה תשרי, ציוה רבינו להתפלל. והניח תפילין והתפלל עם הציבור, מתוך הסידור. לא נס ליחו ולא כהתה עינו. ואחר התפלה קרא למאהביו, מופלגי תורה, ראשי שורה. קהל עדתו הסיבו את מיטתו, ויאסוף נפשו לה' מתוך שמחה גדולה, בקדושה וטהרה, יצאה נשמתו הטהורה ב"אחד".

ויבדל ה' את האור, וגנזו בגנזי מרומים, וגופו הקדוש והטהור נקבר בכבוד גדול מאוד. ביום ההוא נכבה גחלתן של ישראל, ויבכו בני ישראל את משה, מרנא רבינו הקדוש ז"ל, בכל מקומות מושבותיהם, קראו לבכי ומספד לקרחה ולחגור שק, כי נגוע ארון אלקים רבן של ישראל - - 50 ושאר מעשי תקפו דרבינו הקדוש מרנא ז"ל, וכל פרשת גדולתו, וכל החיבורים הטהורים אשר הניח אחריו ברכה, הלא הם כתובים בספר חוט המשולש. יעוין שם. יהי רצון שזכותו הגדול יגן על הקהילה הקדושה דפה [פרעשבורג] ועל כל עדת ישראל, אמן.

50 עד כאן לשונו של ר"ש סופר. דברי הסיום הבאים, הם תוספת של ר"י ווייס.

רבי משה שרייבר בן הי'כתב סופרי

קווים לדמותו של רבינו משה סופר

רבי משה שרייבר בן ה'כתב סופר'

הביוגרפיה הראשונה של החת"ס בדפוס הופיעה בשנת תרכ"א בעתון של היהדות החרדית בגרמניה 'דער איזראעליט'. היא נכתבה בידי רבי משה שרייבר (סופר), שנולד לאביו ה'כתב סופר' ביום א' דפסח תר"א, שנה וחצי אחר פטירת החת"ס, ונקרא על שמו. גדל על ברכי אביו ולמד בישיבתו בפרשבורג. אחר נישואיו עם מרת רבקה לבית רבי אלימלך רוזנפלד, התישב בוואמאש-אודווארהלי שבטראנסילבניה הדרומית. את מרבית זמנו הקדיש לעמלה של תורה והכנסתם לברית של ילדי ישראל, אך גם שלח ידו במסחר של חמיו. הוא היה המוהל לקהל הגרים הגדול, כמאתיים איש, בכפר בוזוד-אוי-פאלו.¹ פעל לארגון הקהילות במסגרת האורתודוקסיה, ויסד את חברת 'מחזיקי הדת' במדינת זיבנברגן. נפטר בכ"ו שבט תרפ"ז.²

את הביוגרפיה הזו פירסם בהיותו צעיר בן עשרים, המסתופף בצלו של אביו הגדול הכת"ס. מסתבר שהוא כתב אותה בסיועו של האב ותחת שבט ביקורתו. על יחסיו עם האב אנו למדים ממכתב ששיגר ה'כתב סופר' אליו ואל אחיו ה'שבט סופר'. ר' משה היה אז בחור בן שש עשרה:

ב"ה פראנצענסבאד.

שלום לכם בניי הנחמדים ואהובים לי מאוד, תלמידי הבחור המופלג השנון כ"ה משה שי' והבחור השנון כ' בונם שי'.

במכתבי מערב שבת קדש רמזתי לכם שחדשתי מעט חדושי תורה בהחזרת הסוגיא על העגלה, ואגיד לכם מעט בסוגיא דזמן שיש רא"י דאיפוך בתרייתא...

¹ ראה י' פרי, פרקים בתולדות היהודים בטראנסילבניה בעת החדשה, תל אביב תשל"ז, ח"א, עמ' 18-19, 246, 248-253.

² עליו ראה: מכתב רבי יוסף אדלר מטרודא, ספר זכור לאברהם: למלאת מאה שנה להסתלקות ה'כתב סופר', ירושלים תשל"ב, עמ' 13-15; כתב זאת זכרון, מהד' רא"ש פאנט, ירושלים תשל"ו, עמ' 168-171; רי"י כהן, חכמי טראנסילוואניה, ירושלים תשמ"ט, ח"א, עמ' לא; שם, ח"ב, עמ' 161. על כחו בתורה ניתן לעמוד מהתכתבותו ומדבריו שהובאו בשמו. עיי' שו"ת כת"ס, או"ח, סי' ל"ח, קל"ו; יו"ד, סי' כ"ב, קט"ו; אה"ע, סי' צ"ג, צ"ד; חו"מ, סי' כ"ה; דעת סופר עה"ת, ירושלים תשכ"ג, עמ' רפט; שו"ת בינת יששכר, יו"ד, סי' י"ד.

אחידה לכם חידה שנפל בדעתי בדרך בפרשת השבוע... כתבו פתרון החידה, אבל לא תבלו זמן ח"ו, יהיה איך שיהיה.
אתם בני וכל בני ישיבה הבנים בני א-ל חי, חזקו ואמצו בתורה כאשר הגדתי לכם והבטחתם לי, תזכו לברכה משולשת האמורה בתורה וליין המשומר בענבים המוכן לעוסקים בתורה.

והנני אביכם ורבכם דורש שלומכם באהבה רבה,

הק' אברהם שמואל בנימין

בן הגאון מהר"ר משה סופר זצ"ל³

ה'כתב סופר' שמתוך הכנעה מוחלטת לאביו החת"ס היה מציין בחתימת כל איגרותיו ותשובותיו גם את שם אביו, גילה במכתב זה טפח מרגשי חיבתו לבניו ותלמידיו, בראשם ר' משה בנו 'המופלג השנון', ואת דאגתו להתפתחותם הרוחנית. עיקר משאו ומתנו עם בניו הוא בתורה, אך יחד עם זאת יש גם פרפרת בצורת 'חידה' שעליהם לפתור בלא 'לבלות זמן'. כמה מתאים אפוא לאישיותו של ה'כתב סופר' לספר לבניו לעת מצוא, בלא 'בילוי זמן', על תולדותיו וקורותיו של אביו החת"ס.

חכם אחד שיצא לו שם כמומחה בתורת החת"ס הביע את הדעה, כי רבי שמעון סופר בעל ה'מכתב סופר' הצטיין יתר על אחיו בהתעניינותו בקורות החת"ס. עובדה היא שר' שמעון התעמק בהנהגות החת"ס ותהלכותיו, העלה על הכתב לראשונה את תולדותיו (המופיעים פה בספרנו בפרק הקודם) והיה מרבה לספר עליו. דברים שבכתב ושבעל פה שמסר על אביו החת"ס פורסמו על ידי בנו רבי שלמה אלכסנדר סופר ועל ידי חתנו של זה רבי יוסף נפתלי שטרן. פרטים נוספים ששמעו מפיו פורסמו על ידי שומעי לקחו של רבי שמעון סופר בקראקא: רבי אהרן וואלדן בחיבורו 'שם הגדולים החדש', רבי אהרן מרקוס בספרו 'החסידות' ורבי מנחם מנדל קרנגל בהערותיו והוספותיו למהדורת 'שם הגדולים' של החיד"א בעריכתו. אכן, אין להטיל ספק בכך שהיה רבי שמעון בן נאמן ודבוק לאביו בכל מאודו.

לעומתו, כך הביע אותו חכם את דעתו, גילה הכת"ס ענין מועט יחסית באנפין הרבים של אישיות אביו, ולא היו לו בעולמו אלא ד' אמות של הלכה. לדוגמא הצביע על המעשה שמובא בספר 'חוט המשולש' על ידי בנו רבי שלמה סופר מברגסאס:

דכירנא שפעם אחת כאשר הלכתי עם אבא [ה'כתב סופר'] זצ"ל לטייל בגן אשר לא רחוק מביתו, הנקרא 'פאלפי-גארטען', וכאשר הגענו בתוך הגן אל מקום אחד, אמר לי אבא זצ"ל: זה שנים רבות אשר אבי הקדוש [החת"ס] זצ"ל הלך לטייל בגן הזה, ופה ישב לפוש וסביביו עמדו אחוזת

³ המכתב נדפס בספרו של ר"ש סופר, חוט המשולש, תל אביב תשכ"ג, עמ' רמב-רמג.

מרעיו. ואני הייתי עם אחד מהם בתוך פלפול בדברי תורה, על כן הלכתי עם התלמיד חכם ההוא ברצוא ושוב ולא ישבתי אצל אבי. ובדרך הליכה כאשר קרבתי אליו, קרא אותי ואמר לי: "בני חביבי! אתה עוסק ומפלפל בדברי תורה, ואולי תאמין שאני מדבר דברים בטלים, לזאת אני אומר, כי לא תשמע דיבור יוצא מפי אשר לא יהיה תועלת אמיתי ממנו, ואם לא מיד, יהיה לך בימים הבאים". וכן היה באמת, כי מאותו סיפור ודיבורים אשר דיבר אבי אז, היה לי תועלת בשנים הרבה אחרי כן.⁴

בסיפור זה מצא אותו חכם ראה לאדישות מסוימת שהיתה לו לכתב סופר' כלפי שיחותיו, הליכותיו והנהגותיו של אביו הגדול. דומה שזו הערכה מוטעית לחלוטין. היא נשענת אולי, בלי לחוש בכך, על העובדה שר' שמעון האריך ימים אחת עשרה שנים אחר אחיו הכת"ס, ולפיכך היתה לשומעי לקחו הזדמנות ממושכת יותר לשמוע מפיו ידיעות על האב הגדול. לאמתו של דבר, מעשה של 'חוסר תשומת לב' מעין זה שסיפר הי'כתב סופר' על עצמו, סיפר גם רבי שמעון סופר על עצמו:

שמעתי מפה קדוש של בנו הגאון ר' שמעון סופר ז"ל הנ"ל, שבימי חרפו, כשעבר על המזוזה ושכח מלנשקה, היה בוכה, גם לפעמים איזה ימים, מצערו על שבא לידי כך. וזוגתו תי' כשראתה אותו כך כמה פעמים, הלכה אל חמיה החת"ס להגיד לו כזה. וציוה לשלח את בנו אצלו. וכשבא אליו בנו הגאון ר' שמעון סופר ז"ל הנ"ל, והיה שח אתו איזה ענין, ובנו הגאון הנ"ל שסבור שהם דברים של מה בכך, הביט לו למקום אחר, וגער בו אביו החת"ס ואמר לו: "תביט דייקא בעיני". ועשה כן. ושוב דיבר עמו. ושוב שכח והביט למקום אחר, יען שלדעתו אין צריך לו כל כך בדברים האלה, ושוב גער בו החת"ס. עד ששהה כך בדברו אתו כשיעור שתי שעות שלימות. ואמר הגאון ר' שמעון סופר ז"ל בזה הלשון: "מעיד אני עלי כי מאותו שעה והלאה מעולם לא הרגשתי שום עצבות, ונער הייתי וגם זקנתי וכמה הרפתקות דעו עלי, ובכל זאת לא הרגשתי שום עצבות".⁵

הכת"ס היה נאמן לאורחות חיי אביו ומנהגיו, לא פחות מאחיו ר' שמעון. אדרבה, בדברים מסוימים דקדק עוד יותר ממנו לאחוז במנהגי אביהם החת"ס. לדוגמא, החת"ס לא אמר בליל שבת את הפיוט 'שלוש עליכם', מטעם שאין לנו להחזיק את עצמנו במדריגה הזו שמלאכים ילוו אותנו.⁶ והנה הי'מכתב סופר',

4 חוט המשולש, עמ' קכ.

5 רבי יהודה גרינוואלד, ממידותיו התרומיות והקדושות, להלן עמ' 329-330.

6 ליקוטי חבר בן חיים, להלן עמ' 190.

לפי עדות בנו רבי שלמה אלכסנדר סופר, את "פיוט 'שלוש עליכם' היה רגיל לזמר בשמחה עצומה"⁷, ואילו ה'כתב סופר', לפי עדות בנו רבי שלמה סופר מברגסאס, "הנהגתו בתפלה לא שינה מנוסח זקנינו, ובאמת כל התנהגותו קיבל מאביו הקדוש זצ"ל... ואשרי מי שראה אותו בליל שבת קודש כשבא לביתו, זיו הדרתו ותואר פניו צהובות ומזמר בנעימת קולו 'אשת חיל' ושיר 'צמאה נפשי' - אך לא 'שלוש עליכם'".⁸

יתכן אמנם שגם ה'כתב סופר' לא נהג בכל כמו החת"ס, ובכל כלל יש יוצא מן הכלל. רבי שמעון סופר מערלוי בעל 'התעוררות תשובה' כתב לדוגמא כי אביו "הגאון 'כתב סופר'... נהג ליקח לכרפס מה שאנו קורין 'צעללער'... וכן היה לו מקובל ממר אביו הגאון מרן חת"ס סופר זצ"ל".⁹ מאידך גיסא הוא טוען כי "כמה דברים ראיתי נדפסים ממנהגיו של חת"ס זצ"ל, אשר לא שמעתי ולא ראיתי מאממו"ר [הכת"ס] זצ"ל אשר נהג כמנהגיו".¹⁰ קביעה זו מעמידה בפנינו שתי אפשרויות, או שה'כתב סופר' לא נהג באותם דברים כאביו, או שכותבי המנהגים לא ידעו על בוריים את מנהגי החת"ס, ואילו הכת"ס הטיב לדעתם ונהגם בדיוק כאביו.

נעלה מכל ספק שה'כתב סופר' היה כרוך אחר החת"ס וסיפורים על אביו היו שגורים בפיו תמיד. בנו רבי שלמה מוסר כי מדי שבת בסעודה שלישית "היה רגיל גם כן אז לספר מתהלכות זקנינו [החת"ס] זצ"ל בעודו ששימש לרבנותו, וממדותיו הטובות, ומקדושתו. וכל זה כדי להלהיב לבב התלמידים לאביהם שבשמים".¹¹

בנו זה הביא בספרו 'חוט המשולש' עובדות שונות על החת"ס ששמען מפי אביו הכת"ס, והוא הזכירן לא אחת במפורש בשמו. אולם גם חלקי הספר 'חוט המשולש' שלא צוין עליהם שמו של הכת"ס כמקורם, לקוחים במידה רבה מתוך מאמריו של אחיו רבי משה הנדפסים להלן. מאמרים אלה ללא ספק שאבו מלוא חופניים מן המקור המוסמך ששמו: רבינו ה'כתב סופר'. עורך ה'איזראעליט' מציין בהקדמתו דלהלן כי יש לסמוך על הביוגרפיה של ר' משה, כי בהיותו נכד החת"ס חייבות להימצא אצלו יותר מכל אדם אחר "הידיעות האותנטיות בענין

⁷ באר מרים, מבוא למכתב סופר, ח"א, עמ' ד.

⁸ אהל לאה, מבוא לכתב סופר על התורה, עמ' 17; חוט המשולש, עמ' רנב. יש הטוענים שגם לא היתה לכת"ס זיקה לקבלה, ובספרו על התורה אין הוא מתבסס עליה כדרכו של אביו. אולם גם טענה זו מופרכת בעדות בנו רבי שלמה סופר: "לפעמים כשהפצירו בו, או אם נמצא ח"ו חולה מבני ביתו, היה משתמש בקמיעות אשר מסר לו זקנינו [החת"ס] זצ"ל, והיה הצנע לכת מאד בדברים הללו" (הקדמה לכתב סופר עה"ת, "אהל לאה", עמ' 17; חוט המשולש, עמ' רנג. ועי' דרשות כתב סופר, ירושלים תש"ל, עמ' קז).

⁹ הגדה של פסח עם פירוש כתב סופר, מונקאטש תרס"ו, דף ז ע"א.

¹⁰ תל תלפיות, תרצ"ב, סי' ל"ו; סדר זמירות שבת עם מנהגי חתם סופר ויוצ"ח השלם, ירושלים תשמ"ח, הקדמה, עמ' 6.

¹¹ אהל לאה, עמ' 34.

זה". ודאותו של העורך מסתמכת אפוא על הידיעות שבידי אבי הכותב, הוא רבינו ה'כתב סופר'.

ה'איזראעליט' (Der Israelit) נבחר כבמה נאותה לפירסום המאמרים הללו, בהיותו העתון החרדי החשוב ביותר של התקופה, ונקרא על ידי תלמידיו הגדולים ביותר של החת"ס. תלמיד של מהר"ם שיק מוסר על רבו: "מעת שיצא לאור מכתב העת 'איזראעליט' במאינץ על ידי הרב דאקטאר לעהמאן ז"ל, הוא קרא העלה בכל שבוע ושבוע, עד יום מותו".¹²

אחר שפירסם רבי משה סופר את המאמרים על החת"ס בשבועון 'דער איזראעליט', שיצא לאור בעיר מיינץ (מגנצא) על ידי רבי מאיר להמאן אב"ד הקהילה החרדית שם, היה אביו ה'כתב סופר' מכנה את בנו זה בבדיחות הדעת בשם: Herr Israelit ('אדון איזראעליט').¹³ קוים אלה לדמותו של החת"ס שכתב ר' משה, שימשו מקור ראשי לביוגרפיה המורחבת 'אלה תולדות', המופיעה להלן בספר זה, ולבסוף גם לספרו הנודע של אחיו ר' שלמה, 'חוט המשולש', כפי שנרמז בהקדמה למהדורה הראשונה של 'חוט המשולש' שהופיעה בפאקש בשנת תרמ"ז: "כבר עסק במלאכה זו זה רבות בשנים כבוד אחי הרב המובהק החכם והקצין מהו' משה סופר נ"י". רבי שלמה סופר היה בן שמונה שנים בעת שרבי משה אחיו פירסם את המאמרים ב'איזראעליט', אבל גם לאחר הפירסום הזה המשיך רבי משה בחקירותיו בתולדות החת"ס ועל כך כותב בעל 'חוט המשולש' בהקדמתו, "אשר גם שם הייתי מסייע שיש בו ממש בדברים הרבה".

חשוב לנו אפוא להתוודע אל המקור הזה, שהופיע בגרמנית, שפה שאינה מובנת כיום למרבית המתעניינים בחת"ס, ונדפס בשבועון ישן שמצוי רק בספריות בודדות בעולם. יצירה זו הופיעה בשנת תרכ"א בהמשכים רצופים בארבעה גליונות של השבועון 'איזראעליט',¹⁴ אין לציבור הרחב גישה אליה, וחוקרי החת"ס לא יודעים כלל על עצם קיומה. התרגום שלפנינו נועד להחיות מחדש ולהביאה לידיעת הציבור הרחב.

השתדלנו למסור תרגום מדויק ככל האפשר של הביוגרפיה, בתוספת כותרות והערות. הקדמת המערכת נכתבה ככל הנראה על ידי העורך רבי מאיר להמאן.

בסופה של הביוגרפיה הבאנו, להרחבת העניין, תרגום עברי של מודעת האבל הגרמנית שפרסמו בני פרשבורג על פטירת החת"ס.

¹² שו"ת רשב"ן, אה"ע, סי' ק"א. סאטמאר תרס"ה, דף צב ע"ב.

¹³ כתב זאת זכרון, מהד' רא"ש פאנט, עמ' 170 ג.

¹⁴ Der Israelit, 1861, pp. 485-486, 496-498, 510-511, 558-559, 583

רבי משה סופר

קווים לדמותו על פי מקורות אותנטיים,
עובד ונמסר על ידי משה שרייבר בפרשבורג

הקדמת המערכת

סיפור קורות חייהם של אנשים גדולים הוא מאלף ומרומם; מאלף, כי הוא מלמדנו לנהוג כמותם; מרומם, בכך שאנו מתחזקים בהכרה, שכל המאבקים הנערכים בכוונה טהורה מובילים אל הניצחון הסופי והיעד המאושר. לתולדות החיים דלהלן יש מישנה חשיבות, בכך שהן מתארות אדם גדול של העבר הקרוב ביותר, אשר חי כמעט בהווה שלנו, שתלמידיו נמנים על בני זמננו החשובים ביותר.

למיטב ידיעתנו, עד כה לא פורסמה בדפוס רשימה מפורטת על חיי רבי משה סופר; הצלחנו להניע את נכדו הנכבד של האיש הגדול, אשר נושא את שמו המלא, מר משה שרייבר (סופר=Schreiber) בפרשבורג, לעבד את הרשימה דלהלן. יתכן שהנמסר אינו מושלם, שכן המחבר בעצמו מציין אותה כרשימה, אבל במידה ותלמידים וידידים של רבי משה סופר יאותו למסור השלמות, אזי נפרסמן ברצון מעל במה זו בתור הוספה.¹⁵ יהי רצון שנוכח לא רק להקים מצבת זכרון נכבדה לאחד האנשים הגדולים ביותר בעבר הקרוב, אלא באמצעות הסיפור אף להביא להתעוררות, למען יתחזק הדור הבא וישאף לחיות חיי רוח דומים לאלה שנרכשו בעבר ואשר בפניהם בני דורנו מרכינים את ראשם בהכנעה.

[הרב מאיר להמאן]

[ילד פלא בדור דעה]

מאז ומתמיד חיפש העם היהודי את גדולתו בתחומים אחרים מאלה של יתר אומות העולם. 'גיבורים', במובן השכיח של המילה, העמיד עם ישראל מעט

¹⁵ בכל הגיליונות של ה'איזראעליט' שהופיעו בחודשים והשנים שאחרי פירסום הביוגרפיה, לא נמצאו שום תגובות של תלמידי החת"ס או אנשים אחרים.

ביחס לעמים אחרים, שכן תקופת עצמאותו הפוליטית היתה קצרה; אבל גיבורים בתחומים הרוחניים של בקשת האמת והמידות הטובות, גיבורים אשר חתרו לקראת התפקיד האמיתי של האנושות תוך מאבקים והקרבה עצמית והשיגוהו, אשר דלו והשקו ממעין החכמה החי הנובע מתורת ה', לטובת עצמם, בני דורם והבאים אחריהם, - גיבורים כאלה העמיד עם ישראל במספרי-שיא שאין דוגמתם. אלפים ורבבות, אכן, מיליוני גיבורים כאלה נשכחו מדברי הימים; שמות המצוינים שבהם מזהירים בשמי הזכרון היהודי. יותר ממיליון נביאים הורו והתריעו בשם ה', מספר לנו התלמוד במסכת מגילה, אבל רק שמותיהם של שלושים וששה נביאים ושבע נביאות נשמרו לדורות.¹⁶ מה רב האושר שנופל בחלקו של מי שנמנה על הגדולים ביותר של המון אנשים ונשים דגולים אלה!

יהודי אמיתי אינו יכול לתאר לעצמו אושר גדול יותר, מאשר להיות יהודי ולהיקרא יהודי ובתור שכזה למלא את חובותיו; כמה ראוי לקנאה הוא גורלו של מי שהקב"ה העמידו במעמד רם ונישא של הכרה על ידי חלק גדול מכלל ישראל בתור 'רבן של כל בני הגולה'.

חלפו עתה קרוב למאה שנה מאז לידתו של רבי משה סופר;¹⁷ בצדק ניתן לציין את הדור ההוא כ'דור דעה'. לימוד התלמוד השיג אז התרחבות שכזו, קיבל התפשטות שכזו, שלצערנו איננו יכולים עוד לתארן לעצמנו. בכל ישוב קטן שהתגורר בו רב, התקיימה ישיבה, וכל הישיבות היו מלאות לומדים; רוב הילדים הכשרוניים חונכו לקראת לימוד תורה ובמסגרת לימוד תורה, וזה היה ונשאר תוכן חייהם - היתה זו תקופה שהעמידה אישים כרבי יהונתן אייבשיץ והגאון רבי אליהו מוויילנא.

בפראנקפורט דמיין היו אז החיים הרוחניים תוססים במיוחד. מזה מאה שנים שימשו כרבני פראנקפורט אנשים דגולים ביותר, ואותו רחוב היהודים הצר והטחוב בפראנקפורט, עוד כיום מצבת זכרון מעציבה לדיכוי שחלף ב"ה,¹⁸ טמן בחובו אוצר של חכמה, שהיה מוצנע מעיני הסביבה הלא יהודית.

¹⁶ במגילה יד ע"א כתוב: "ת"ר ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל... תניא, הרבה נביאים עמדו להם לישראל, כפלים כיוצאי מצרים, אלא נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה ושלא הוצרכה לא נכתבה".

¹⁷ החת"ס נולד בשנת תקכ"ג והדברים שלפנינו נדפסו בשנת תרכ"א, תשעים ושמונה שנים אחרי הלידה.

¹⁸ רחוב היהודים בפראנקפורט היה ישן ומוזנח, ואף על פי כן תואר בידי רבים מבני התקופה בתור "הרחוב הציוני ביותר באירופה", על שום עתיקותו המופלגת וצביונו הנדיר. בשנת תרל"ב התמוטטו שני בתים ברחוב וכעשרה אנשים נהרגו. בעקבות זאת הוציאו שלטונות העיר צו הריסה לבתי הרחוב, למגנת לבם של רבים, יהודים ונוצרים כאחד, אשר קיוו

במקום זה, בשנת ה' תקכ"ג, באחד מערבי השבתות סמוך לכניסת השבת, ראה רבי משה סופר לראשונה את אור העולם. היה זה סמוך כל כך לשבת, עד שבשעת הלידה היו צריכים להמתין עם התחלת תפילת ערבית, ובאופן בלתי מודע אמרה המילדת את המילים הכמעט נבואיות: "העולם ממתין על הנער".¹⁹

בהיותו בן שלוש בלבד והוא מפותח ברוחו ובגופו, הובא אל ה'חדר', היכן שרכש לעצמו באופן מושלם עד גיל חמש את חמשה חומשי התורה עם ידע מיוחד בתורת כהנים, לצד הלימודים היסודיים הרגילים. ברם עד מהרה נוכח אביו, שהיה תלמיד חכם מובהק, כי רמת הלימודים ב'חדר' לא התאימה כלל לכישורים של הילד. לפיכך הוציא אותו מה'חדר' ולמד אתו בעצמו כמה מסכתות שבש"ס, אותן קלט הנער המוכשר על בורין די מהר.²⁰

על ידי שקידה של ברזל, מרץ בלתי נלאה וכן בכשרונו הגדול, התקדם התקדמות ענקית בלימוד גמרא, כך שאביו, שהיה עד לכישוריו ולהתפתחותו המהירה ביותר, עמד נכחם נפעם ומשתאה. לדוגמא, הוא הצליח בסיום מסכת ביצה לקשר את סוף המסכת עם תחילתה בחכמה רבה, לפלפל פלפול כזה שהוא חזר עליו לימים בפני ישיבתו בפרשבורג כשהוא קוצר תשואות רבות וזוכה לנשיאת חן גדולה.

אביו, שידע להוקיר כהלכה את כשרונו היוצא מגדר הרגיל, החשיב את העובדה שלהמשך לימודיו התקבל בגיל שבע²¹ בישיבתו של חכם התורה הנודע בכל העולם, הרב הגאון האמתי מו"ה נתן אדלער זצ"ל, בה היו אפשרויות מתאימות יותר להתפתחותם של כשרונותיו הבלתי רגילים, כך שהוא משך עד מהרה את תשומת לבו של רבו הגדול, אשר נתן עין חודרת ביכולת הקליטה המצוינת, בתפיסה המהירה ובכושר ההסברה הרהוטה של הנער, והעריך אותו מאוד.

כאסמכתא לדברים שנאמרו כאן, תשמש לקורא הנכבד העובדה הבאה. בעת שהגיע לפראנקפורט הרב הנודע לשם ולתפארת בגאונותו, הרב הגאון בעל

לשמר שכית חמדה זו. A. & R. Cowen, Victorian Jews through British eyes, Oxford 1986, p. 154

¹⁹ התבטאות דומה מיוחסת לרבי אברהם אביש אב"ד פפד"מ. עי' לעיל בהקדמת הספר.

²⁰ תיאור זה אינו תואם את תולדות החת"ס שנכתבו על ידי אחרים.

²¹ לפי מקורות אחרים היה אז בן שמונה או תשע.

'מראה כהן' זצ"ל,²² על מנת להגיה שם את ספרו לפני מסירתו לדפוס, ביקש את עמיתו הרב הגאון מו"ה נתן אדלר זצ"ל, להעמיד לרשותו את אחד מטובי תלמידיו, על מנת שיחד אתו יבדוק שוב את החיבור באופן יסודי. האחרון נעתר כמובן לבקשתו ושלח לו למטרה זו את הנער הבלתי-מרשים בן השמונה:²³ **משה סופר**. מופתע ונרגז על עלבון צורב שכזה, שלח הלמדן הגדול את הנער חזרה עם תשובה שלילית, אך פויס על ידי עמיתו, שביקשו לאפשר לו לפחות עריכת נסיון.

וראה זה פלא, איזו תוצאה משמחת עבורו היה לנסיון הזה, כמה התפעל מהידיעות הגדולות הבלתי רגילות של הנער הלמדן שבקושי נגמל מטל ילדותו, שהעלה את ההשערות הנועזות ביותר שנאבקו ברעיונותיו של הלמדן הגדול בחריפות צורבת, או שלעתים קרובות, בצדק, דחו אותם לגמרי, הנער שידע לפתור קטעים תלמודיים מוקשים בכח שכנוע ובאופן מפתיע ביותר. המשא והמתן עם הרב המחבר הנ"ל הותיר גם רושם חיובי ביותר על הנער, שבעקבותיו סיגל לעצמו באופן מוחלט את המקצוע המיוחד והקשה מאוד של טומאה וטהרה, והגיע בו לידיעות מקיפות ביותר, למרות שכבר קודם לכן היה בקי בו.²⁴

[תורה בפראנקפורט, מיינץ, בוסקוביץ ופרוסניץ]

בגיל עשר אנו שומעים כבר את משה סופר שלנו, העולה ומתעלה ועדיין לגאון, דורש בנוכחות חבריו דרשה תלמודית עשירת תוכן, בה העיז בין היתר לדחות לגמרי סברה של זקנו הגדול בתורה, הרב הגאון מאור הגולה מהרש"ך בעל 'כוס הישועות' זצ"ל.²⁵ אלא שאביו היה כה נרגז על יומרה מדומה שכזו, שבנוכחות חבריו ללימודים נזף בו קשות ואף הלקהו. על

²² רבי יהודה ב"ר יעקב יוקב כ"ץ ליסא. תלמיד רבי יהונתן אייבשיץ. שימש כדיין בעיר מולדתו ליסא. עקב שריפה אבד את כל רכושו. הוא נאלץ לצאת למערב אירופה, והתגורר פרקי זמן ממושכים בברלין, אמשטרדם ופפד"מ. נפטר בשנת תקל"ו.

²³ את הספר 'מראה כהן' הדפיס בפראנקפורט בשנת תקל"ו, בעת שהיה החת"ס נער בן שלוש עשרה.

²⁴ פעמים אחדות הזכיר החת"ס את בעל 'מראה כהן' בתור 'אלוף נעוריו'. ראה רשימה אצל רמא"ז קינסטליכער, החת"ס ובני דורו: אישים בתשובות החת"ס, בני ברק תשנ"ג, עמ' קמו.

²⁵ רבי שמואל ב"ר יוסף יוזפא הכהן שוטר, המכונה מהרשש"ך, חיבר את ספר 'כוס הישועות' על מסכתות מסדר נזיקין. מהרשש"ך נולד בעיר שוטר שבהסן ועל שמה נקרא. שימש כריש מתיבתא בפפד"מ ואב"ד דארמשטאדט. נפטר בי"ד תמוז תע"ט. הוא היה אבי אמו של ר' שמואל סופר, אבי החת"ס.

התנהגות אבהית קפדנית זו הצטער רבו הנעלה, הרב הגאון הקדוש מו"ה נתן אדלער זצ"ל, במידה כזו, שהוא ציוה עליו לנתק כל קשר נוסף עם האב, כדי למנוע את איבוד אהבת התורה שלו. דבר זה גרם מאוחר יותר להתרחקותו הגמורה מפראנקפורט.²⁶

הוא הלך למיינץ (מגנצא), בה המשיך את לימודיו אצל הרב הגאון המפורסם, כקש"ת מו"ה טעבלי שייאר זצ"ל,²⁷ ושוב הצטיין כל כך, שניתן לו שם תואר הכבוד 'משוחרר', כינוי בו זכו רק המצטיינים ביותר בקרב התלמידים.²⁸ בעת ההיא לקח אותו שם אל ביתו איש אמיד ונכבד, אשר נתן שילמדוהו גם לימודים כלליים, כך שבחריצותו הגדולה ומרצו הרב רכש לעצמו תוך זמן קצר ידיעות משמעותיות בגיאוגרפיה, מאתמטיקה, היסטוריה ואסטרונומיה.

אחר שלוש שנות שהות במיינץ חזר לפראנקפורט דמיין, שם נזדמן לו עתה, בהיותו בן י"ג,²⁹ להיכנס לעול לימוד תורה בשלמות, תחת הדרכת רבותיו המפורסמים על פני תבל, הרב הגאון החסיד מו"ה נתן אדלער זצ"ל והרב הגאון מופת הדור בעל ה'הפלאה' זצ"ל, ולעלות מדרגה לדרגה. בשהותו הממושכת בקרבת רבותיו הגדולים והצדיקים נטל לעצמו דוגמא מאורח חייהם הסגפני, ושאף להיות כמותם בכל הבחינות.

בעת שרבו הגדול, הרב הגאון, איש אלוקי, מהו' נתן אדלער, נענה לקריאה לכהן כרב בבוסקוביץ שבמוראביה, רצה הלה להשאיר את משה סופר הצעיר בפראנקפורט, אלא שזה, שהיה קשור אליו באהבה פנימית ובמסירות נאמנה,

²⁶ דודו רבי שמעון סופר, לעיל עמ' 34, מסר גירסה מתונה יותר של הסיפור הזה.

²⁷ רבי יעקב משה דוד טעבלי שייאר נולד בפפד"מ בשנת תע"א, שימש בה כר"מ בקלויז ועלה על כס רבניות באמברג (תק"י"ט) ומגנצא (תקכ"ז). נפטר כ"ב תשרי תקמ"ג. רי"נ שטערן ערך רשימה של המקומות בהם מזכיר החת"ס את רבו זה, בדרשות חת"ס, ח"א, הקדמה עמ' ה, ובגוף הספר דף עז טור ד. ועי' עוד שו"ת חת"ס, ח"ז, סו"ס ט"ז; חת"ס עה"ת, שמות, עמ' קעה; חי' חת"ס על סוגיות, ירושלים תשכ"ט, עמ' עב; חדושי חת"ס עמ"ס ביצה מכתב יד קדשו, לונדון תנש"א, עמ' ל. החת"ס למד שם גם אצל בנו רבי יחיאל מיכל שייאר, כדבריו בדרשות חת"ס, ח"א, דף עז טור ג: "הגאון אלוף נעורי מהו' מיכל שייאר זצ"ל אב"ד דק"ק מנהיים, המפורסם בחריפותו, עוקר הרים וטוחן, היה זקן מופלג בחכמה, והרבה בישיבה, ובשנת תקל"ו ותקל"ז עמדתי לפניו בהיותו ראש ישיבה בק"ק מענץ". רבו זה היה תחילה ר"מ בישיבת אביו במגנצא, אח"כ נתקבל לאב"ד וורמיישא (תקל"ח) ומאנהיים (תקמ"ב). הוא נפטר בגיל שבעים בעיר קארלסרוה, ביום ב' אלול תקס"ט.

²⁸ פרטים נוספים על קבלתו תואר זה, ראה בדברי רי"ל לאנדסברג, להלן עמ' 102-103.

²⁹ הוא שהה רק שנתיים במגנצא, בשנים תקל"ו-תקל"ז, ולפיכך היה בן י"ג בעת שהגיע למגנצא ובן ט"ו כשחזר לפפד"מ. עי' דרשות חת"ס, דף עז טור ג; חוט המשולש, עמ' כה.

לא יכל להשלים עם הרעיון שרבו, אותו העריץ בכל לב, יהיה כה רחוק ממנו, על כן החליט מחוסר ברירה לצאת אחריו במסע רגלי.

כשהשיג אותו על אם הדרך, התקבל במרכבת הרב, וכך ליווה אותו על כל צעד ושעל, בלא שירצה להיפרד ממנו עוד אפילו לרגע אחד. בעת שרבו הגדול ערך נסיעה לווינה, הלך אחריו גם לשם, וכאן אירע מאורע מרכזי בחייו של רבי משה סופר הצעיר, הוא סיים במקום הזה את כל הש"ס,³⁰ ואת הרגע החגיגי הקדוש הזה חתם בשלושה ימי תענית רצופים, דבר שאיש לא ידע ממנו אז מלבד רבו הנערץ.

על פי ציווי רבו, העמיד את עצמו בגיל שמונה עשרה בפרוסניץ שבמוראביה לרשות הרב הגאון, תפארת ישראל, מו"ה וואלף בוסקוביץ זצ"ל,³¹ ועד מהרה זכה גם לאהדה והתפעלות מצדו. ר' וואלף העריך במידה כזו את גדולתו של הלמדן הצעיר, עד שמסר לידו בלב שקט את ניהול הישיבה כולה בעת שנעדר פעם לרגל נסיעה ממושכת. לאור כל האמור, מובן מאליו שהוא מילא בהצלחה את התפקיד שהוטל עליו ומסר שיעורים מעולים רבי תוכן.

לאחר זמן נשא לאשה את בתו של רבה החשוב של פרוסניץ;³² גם עתה הקריב את כל עתותיו במסירות ללימוד תורה. ברם, אף אם בתחילה תמכו בו קרוביו, נאלץ עד מהרה להיאבק עם דאגות פרנסה ומשפחה, לכן במשך פרק זמן קצר החליט ללמוד את מקצועו של חייט-טלאים שהתגורר בשכנותו, כדי להתפרנס על ידו בצמצום באופן שיוכל להקדיש את יתר שעות היום והלילה

³⁰ כך כתוב גם בביוגרפיה של רבי שמעון סופר, לעיל עמ' 36, המציין כי החת"ס היה אז בן שבע עשרה, דבר שהוא בלתי אפשרי, היות והחת"ס עזב את פפד"מ רק בגיל עשרים והיה כבן עשרים ושלוש כשהגיע לווינה. לפי רי"ל לאנדסברג, להלן עמ' 106, היה הסיום הזה בעיר בוסקוביץ, והוא אינו נוקב בגילו של החת"ס בעת מאורע זה. היחסן סופר', להלן עמ' 81, כתב כי הדבר היה בהיות בן שבע עשרה, בלי לציין את מקום המאורע. אולם האמת היא כנראה כדברי הביוגרפיה של 'ליקוטי חבר בן חיים', להלן עמ' 165, המוסרת מפי החת"ס שהדבר אירע בפפד"מ בהיותו בן שש עשרה. וכמוהו כתב גם בחוט המשולש, עמ' כו, והיינו בעת שחזר ממגנצא לפפד"מ. אולי זה מסביר גם את דברי היחסן סופר' (שם), כי רבו רנ"א לא ידע על סיימו את הש"ס עד שהחת"ס הודיע לו זאת.

³¹ רבי בנימין וולף בוסקוביץ נולד בערך בשנת ת"ק לאביו רבי שמואל קעלין בעל 'מחצית השקל'. בשנת תקמ"ב היה לאב"ד אסאד, ובשנת תקמ"ו אב"ד פרוסניץ. גם החת"ס הגיע לפרוסניץ בשנת תקמ"ו. לא ברור מי הגיע לקהילה זו קודם, החת"ס או האב"ד רבי וולף בוסקוביץ. עי' "צפונות", גליון יא, ניסן תשנ"א, עמ' כז-כט. בשנת תק"ן עבר לאויבן, עקב גזירת השלטונות, ומשם לפסט. בשנת תקנ"ח היה אב"ד באלאש-יארמוט, בשנת תקס"ג אב"ד קעלין, ובשנת תק"ע אב"ד בוניהאד. נפטר י" סיון תקע"ח.

³² מרת שרה בת רבי משה יערוויץ ששימש כראב"ד פרוסניץ.

בחלקן להנהגת הישיבה שהיתה עדיין מופקדת בידיו, ובחלקן ללימודי הקודש המוטלים עליו.

[על כס הרבנות בדרזניץ ומאטרסדורף]

בענוותנותו הגדולה כלל לא העלה בדעתו את הרעיון של השגת כס רבנות. אבל לא לזמן רב יכל גאון מפורסם ונערץ כמוהו להתחמק, כך קיבל רבי משה סופר שלנו עד מהרה קריאה לכהונת רב בדרזניץ שבמוראביה, ואחרי סירוב ממושך החליט לבסוף להיענות לה. פעילותו רבת-התהילה במשך שנים רבות במקום הזה שמורה עד היום כזכרון מבורך, וכבר כאן פנו אליו מכל עבר בבקשת תשובות על השאלות הלמדניות וההלכתיות החשובות ביותר, וכאן היה אף המקום בו חיבר את רוב ספרו הקטן הנודע לתהילה 'שירת משה', עבורו זכה לימים לתהילה בשדה הספרות העברית.³³

פרסומו הלך וגבר, והשם משה סופר הגיע עד מהרה להשפעה שכזו, שבכל מקום הזכירוהו בהוקרה והערצה פנימית, שהלכה ופשטה בקרב חוגים נרחבים. בעקבות זאת הגיעה אליו תוך זמן קצר גם הקריאה לעלות על כס רבנות מאטרסדורף בהונגריה, כסא שעליו ישבו מני דורות רק גדולי הרבנים. פעילותו מעוררת-יראת-הכבוד בתור רב של קהילה, ידיעותיו המפליאות בתורה, כמו דרשותיו הרטוריות והדידאקטיות המבריקות, הגיעו כאן במהרה לשיאן. מארבע כנפות ארצו ומחוצה לה זרמו הנה תלמידי ישיבה. הם השתוקקו לקלוט את דבר ה' מפיו של מורה גאוני שזכה להערצה עולמית, וחפצו להשתלם ברבנות ובהנהגה רוחנית קהילתית תחת חסותו של רבי משה סופר הגדול. הישיבה במאטרסדורף יכלה במלוא הזכות ליטול את התואר של בית ספר גבוה לרבנות. תהילתה הלכה וגדלה, והיא הוציאה מקרבה מספר ניכר של רבנים שאיישו את רוב משרות הרבנות של קהילות ישראל בהונגריה. גם אם מרבית שעות היום והלילה שלו הוקדשו עתה ללימוד תורה, הרי זה מובן מאליו שפעילותו של אדם יוצא מן הכלל שכמותו, שהתנשא מעל בני דורו ככוכב מזהיר, לא נותרה מוגבלת לחוג המצומצם של הקהילה שהנהגתה הרוחנית הופקדה בידיו, או לתלמידי ישיבתו. מקרוב ומרחוק באו אנשים בני כל המעמדות ובני כל הגילים, שביקשו למצוא אצלו עצה ונחמה, ובכל עת קיבלם במידה גדושה של אהבת הבריות, ובמאור הפנים הנאה ביותר, וכך גם

³³ מהדורותיו הראשונות של ספר 'שירת משה' הופיעו בפרשבורג בשנים תרי"ז ותרי"ח, היינו כשנתיים שלוש לפני כתיבת מאמר זה של רבי משה סופר, וכבר הוא מעיד על התהילה הרבה לה זכה הספר תוך פרק זמן קצר כל כך.

הם נפרדו ממנו מלאי סיפוק ובחדות נפש. אף שיחת החולין שלו היתה מאלפת ומלבבת; מזגו הנינוח והעליז משך ועורר עליו תמיד הערצה וחיבה. באותה מידה התעסק במתן תשובות על שאלות למדניות והלכתיות שהופנו אליו במכתבים, ופסק ההלכה שניתן על ידי סמכות הלכתית כה נערצת, ללא חשש השגה או הערה, נחשב למכריע.

עשיית החסד שלו לא ידעה גבולות. בכל מקום בו התאוננו על צער ועגמת נפש, בו התעוררה צרה או מצוקה, מצאו אצל רבי משה סופר לב פתוח ויד מושטת. שום עני לא עזב את פתחו ללא שביעות רצון, ואם פה ושם לא הספיקו אמצעיו המצומצמים, אזי חיפש לעזור לאחיו האביון בדרך אחרת, כגון בתחיבת בגד או חפץ אחר בעל ערך גדול או קטן תחת זרועותיו. כפי שמספרים, הוא חתך לעתים קרובות את כפתורי הכסף הצמודים ל'ארבע כנפות' כדי להעניק תמיכה לנזקקים.

תשומת לב מיוחדת הקדיש למוסדות החסד והסעד של קהילתו, הוא תמך, העשיר והירבה אותם, עזר לייסד ולתרום חדשים, רק כדי להבטיח סיוע לכל הצרכים, ובאופן זה להיות מגן לקהילה כולה, ולהיות לכל אחד ואחד מחבריה ידיד אבהי, מנהיג ועוזר בעת צרה.

כך ניהל את חייו במאטרסדורף, משפיע ופעיל, מבוקש ואהוב על הבריות, עד פרוץ סכסוך בין משפחות אחדות בעלות השפעה על זכות חכירת מבשלת-השכר שם, סכסוך שקיבל במהירות מימדים גדולים ופשט בקהילה כולה. ככל שהתאמץ רבי משה סופר לרכך ולפייס את כל הצדדים, לא עלה בידו בפעם הזאת להתגבר על הריב והמחלוקת, וכבר החליט - בלב כבד - לוותר על כס הרבנות במאטרסדורף ולהיענות לקריאה שהפנתה אליו הקהילה החשובה בנוישטאט.

אולם בעת שעמד לשאת את דרשת הפרידה שלו בטרם לכתו, פרצה שריפה במבשלת השכר הנ"ל, פשטה לכל עבר והעלתה בלהבות כמעט את כל מאטרסדורף, על הרובע היהודי שבה, מלבד בית הכנסת. מרבית חברי הקהילה התרוששו לחלוטין בעקבות האסון הפתאומי הזה. קהילה בה עמדו עד כה הרועה וצאן מרעיתו בנאמנות הדדית גדולה, הניתן לעזבה עכשיו בעת פורענות ומצוקה קשה ביותר? דבר זה לא יכל רבי משה סופר שלנו, הצדיק, הרחום והנעלה, להרשות לעצמו.

אכן לא צריך היה לדבר הרבה על לבו על מנת להניעו לכתוב לנוישטאט מכתב התנצלות ודחייה, כדי שיושאר בקרב בני עדתו ויתקשר מחדש אל הקהילה. עד מהרה סייע לה לחזור לאיתנה, וזאת באמצעות המלצתו רבת

ההשפעה שנענו לה קהילות ישראל רבות מקרוב ומרחוק, בשלחן למאטרסדורף מספר רב של תרומות צנועות, ומההכנסה הגדולה שבאה מהן הוענקה לאומללים קורת גג לראשיהם וקרקע לרגליהם, וכך יכולה הקהילה לפרוח שוב מחדש (ע' תשובת חתם סופר חלק יו"ד, סי' רל"ט³⁴).

[אב"ד ור"מ פרשבורג]

עם פטירת רבה של פרשבורג, המפורסם לתהילה בגאונותו וצדקותו, הרב הגאון החריף מו"ה משולם טיסמעניטץ זצ"ל³⁵, הוסדרה מישורת הרבנות שם, שניתנה תמיד לגדולי ישראל מובהקים, באופן שפתח שלב חדש במסלול פעילותו הרבנית של רבי משה סופר. לצד רבני הדור הבולטים ביותר, היינו הגאונים המפורסמים רבי עקיבא איגר³⁶ רבי ברוך פרנקל³⁷ ורבי שלום אולמאן (המכונה גם רבי שלום חריף, אב"ד לאקנבאך בהונגריה)³⁸, שהוצעו

³⁴ בתשובה זו כותב החת"ס: "פה ק"ק מאטערסדארף כמעט רגע אירע דבר, יום י"ח אדר שני העבר שנת תקס"ב לפ"ק יצא אש ומצא קוצים בבית אינו יהודי, ונאכל גדיש וקמה בבתי ישראל, רובא דמנכר מרחוב היהודים בעו"ה. ונשתלחו לכאן נדבות הרבה מקהלות קדושות הקרובות והרחוקות, נדיבי עם אלקי אברהם לסיועת הניזקין... אשה אלמנה אחת היתה ביתה בקיר חומת בית הכנסת הקדושה, וכשראו מנהיגי הקהלה שההיזק קרוב לבוא, חשו לבית הכנסת וצוו להרוס גג הבית ההוא, גם בית הכנסת הרסו קצת מגגו, וה' הפליא חסדו על דרך נס נפלא שניצל בית הכנסת הקדושה... וה' ישפות שלום ויגדור פרצת עמו ישראל ברחמי ויבנה הנהרסות וישמח עמו בישועתו באמת".

³⁵ רבי משולם ב"ר שמשון איגרא-טיסמניץ נולד בבוטשאטש בערך בשנת תק"י. שימש כאב"ד טיסמניץ, ועל שמה נודע בעולם. עקב התנגדותו החריפה לחסידים ביקש להתרחק מהם וקיבל את רבנות פרשבורג בהונגריה בשנת תקנ"ד. החת"ס ביקר אותו בשנת תקנ"ח בדרכו מדרזניץ למאטרסדורף, והתפעל מעוצם גאונותו. נפטר בי"ח תשרי תקס"ג, והחת"ס הספידו נרגשות. משעלה החת"ס על כס רבנות פרשבורג, השתדל שלא לשנות מהוראותיו.

³⁶ רבי עקיבא ב"ר משה גינז-איגר, נולד באייזנשטאט בשנת תקכ"ב, והיה מבוגר בשנה אחת מהחת"ס. בתקופה זו היה אב"ד מארקיש-פרידלאנד (החל משנת תקנ"א). כעבור למעלה מעשר שנים נשא החת"ס את מרת שרל בת רעק"א לאשה, וממנה נולדו כל ילדיו. האהבה וההערצה ההדדית ביניהם היתה עזה ביותר. בשנת תקע"ד עלה על כס רבנות פוזנא ושם נפטר בי"ג תשרי תקצ"ח.

³⁷ רבי ברוך ב"ר יהושע חזקיה יחזקאל פייבל פרנקל-תאומים, נולד באוסטרובצה בשנת תק"כ, והיה מבוגר מהחת"ס בשלוש שנים. תלמידו של רבי משולם איגרא-טיסמניץ רבה הנפטר של פרשבורג. שימש אב"ד ווישניצא (תקל"ט) ולייפניק (תק"ס). נודע על שם ספרו 'ברוך טעם'. התכתב עם החת"ס. נפטר בז' תמוז תקפ"ח.

³⁸ רבי שלום ב"ר ישראל איסר אולמאן-פיורדא-חריף נולד בפיורדא בשנת תקט"ו, ומבוגר מהחת"ס בשמונה שנים. בדומה לחת"ס היה יליד גרמניה ותלמידם של רבי נתן אדלר וה'הפלאה' בפפד"מ. הגיע להונגריה חמש שנים לפני החת"ס משהחל לשמש כאב"ד שטאמפי בשנת תקנ"ג. בעת הבחירות בפרשבורג היה אב"ד פראונקירכן (החל משנת תק"ס). משנת תקס"ט היה אב"ד לאקנבאך. התכתב עם החת"ס. נפטר בט"ז אדר תקפ"ה.

כמועמדים למישרת הרבנות הפנויה, נתן אחד מחשובי קהילת פרשבורג את עינו גם על רבה של מאטרסדורף, ועד מהרה מצא בקהילה היענות רבה להצעתו.

באופן מיוחד נזכרו בעובדה שאירעה בעת ביקורו של רבי משה סופר אצל הרב המנוח, בעברו בנסיעתו מדרזניץ למאטרסדורף,³⁹ והלה ליווה את הרב משה סופר, המפורסם אך הצעיר למדי, בצאתו אל מעבר למדרגות עד לשער הבית, עובדה שעוררה בצדק התפעלות והשתוממות בקרב הנוכחים. כאשר נשאל אחר כך לפשר התנהגותו הנדירה, התבטא: "תלמיד חכם צדיק וחריף-מוח זה, ביום מן הימים יעלה לגדולה בפרשבורג!".

זכרון דברים נבואיים אלה של הרב הנערץ הנפטר, ליכד עד מהרה רוב ברור בקהילה לבחירתו של רבי משה סופר, שפעל במאטרסדורף בהצלחה גדולה ביותר במשך תשע שנים, ואם גם הועלו הצעות שכנגד מצד זה או אחר, בכל זאת העלה לבסוף הגורל, שהיה אמור להכריע בין המועמדים השונים, אחר נסיונות חוזרים ונשנים, בכל פעם מן הקלפי את שמו המנצח של רבי משה סופר, כך שבמידה מסוימת נחשבה הזמנתו כהחלטה אלוקית, והיא מומשה לבסוף בפועל בהסכמת הקהילה כולה.

הצעה כה נכבדה לא יכלה קהילת מאטרסדורף למנוע, למרות צערה ויגונה, והיא גם לא יכלה להתנגד לאורך זמן לרצון מנהיגה הרוחני, הצדיק והנאמן. וכך נענה החת"ס לקריאתה של פרשבורג, אחר שהגיש את התפטרותו מרבנות מאטרסדורף, התפטרות שהתקבלה בחרוק שינים, והוא עלה על כס הרבנות בפרשבורג.

גם כאן פשטה במהירות תהילתו הגדולה, שעלתה על כל הציפיות, והוא נחל את אהבתה והערצתה של הקהילה כולה. הופעתו המרשימה השופעת פיקחות גדולה, עשתה בכל מקום רושם מעורר יראת כבוד עצומה. יחד עם זאת פעל להחלשת ודיכוי החוג הקטן של הניאולוגים, שגילה כבר אז מגמות הרסניות ונטיות המחבלות ביסודי האמונה.

גם כאן אסף מספר גדול של תלמידים שביקשו תורה מפיו ונהנו משיעוריו הגאוניים, כך שהשיבה הלכה ופרחה ופרסומה גדל בהתמדה. מספר התלמידים התרבה בלא הרף, ואף פעם לא נמנו בה פחות מאשר ארבע מאות עד חמש מאות תלמידי ישיבה,⁴⁰ שנתקבלו תמיד בזרועות פתוחות, הן מצד

³⁹ עי' שו"ת חת"ס, אה"ע ח"ב, סי' י"א, נ"א.

⁴⁰ המספר 400-500, הועתק מפה לביוגרפיה של ר"ל לאנדסברג, להלן עמ' 123, ומשם עבר לביוגרפיה של ר"מ הרצפלד, להלן עמ' 245. אין בהירות בקשר למספר האמיתי של התלמידים שלמדו בימי החת"ס, ויש מחוקרי החת"ס שבאו במבוכה בענין זה. ראה Rabbi

הקהילה בכללותה והן מצד החברים הפרטיים שבה, הידועים בנדיבות לבם, ותמכו בכולם ביד רחבה. נפתחה תחרות בקהילה, וכל משפחה ראתה חוב קדוש לעצמה לדאוג באופן היותר טוב לתלמידי הישיבה, שלעתים קרובות הגיעו ממרחקים.

Dr. M. J. Burak, The Hatam Sofer his life and his times, Toronto 1967, p. 175 עם פטירת החת"ס פורסם בעתון Israelitische Annalen, Frankfurt a. M. 1839, p. 333, שבישיבת החת"ס לא היו מעולם פחות משלוש מאות תלמידים בבת אחת. מאוחר יותר נאמרו בזה השערות שונות. לדעת רש"ה וינגרטן, החת"ס ותלמידיו, ירושלים תש"ה, עמ' 67, למדו בישיבה בימי החת"ס ארבע מאות בחורים. צ' שרפשטיין, תולדות החינוך בישראל בדורות האחרונים, ח"א, ירושלים תש"ך, עמ' 230, נוקט במספר 500 תלמידים בישיבת החת"ס. ריי"י גרינוואלד, טויונט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, ניו יארק תש"ה, עמ' 77, מדבר תחילה על ארבע מאות תלמידים, ואילו בהמשך דבריו שם, בעמ' 80, הוא קובע שמספר תלמידי החת"ס "לא היה מעולם פחות מ-300, והרבה פעמים ארבע וחמש מאות". נ"ה גלבר, 'משה זאקס', סיני, שנה א, חוברת ה-ו, תשרי חשון תרצ"ח, עמ' תקסט, מביא מספר גבוה ביותר, חמש מאות ושמונים בחורים. מ' גולדשטיין, מאמר שבע קהילות, תל אביב תשט"ו, עמ' 12, כותב כי לחת"ס היו חמש מאות תלמידים במאטרסדורף עוד בטרם הגיע לפרשבורג. למעשה כל המספרים הללו מוגזמים. בתחילה כשבא החת"ס לפרשבורג ניתנה לו, לפי כתב הרבנות שלו, הספקה מלאה עבור שמונה בחורים, ועבור חמשה עשר בחורים נוספים הספקה חלקית לשבתות בלבד, בנוסף לבחורים שהם בניהם של חברי הקהילה. ראה חוט המשולש, עמ' סב בהערה; לקוטי תשובות חת"ס, לונדון תשכ"ה, עמ' קו-קז. לפי נתונים אלה מסתבר שהחת"ס פתח את ישיבתו בפרשבורג בשנת תקס"ז עם כמה עשרות בחורים. בשנת תקס"ט, שנתיים אחר בואו לפרשבורג, כבר גדלה הישיבה באופן משמעותי, אך עדיין היו לחת"ס פחות מ-150 תלמידים, כעדות עצמו על מצב הישיבה בעת מלחמות נאפוליאון (ספר הזכרון, עמ' ג): "הי' פה קבוץ ישיבה גדולה וחשובה, **לפעמים קרוב למאה וחמישים** תלמידים". שתים עשרה שנים אחרי כן, בשנת תקפ"א, היו לו כ-250 תלמידים, וגם אלה היו מעבר ליכולת הקיבול של קהילת פרשבורג, כפי שהחת"ס הודיע אז לחכמי פיורדא (חוט המשולש, עמ' פב): "סביב לשולחני **כמו ר"נ תלמידים** השומעים ממני שיעורין... אך בעו"ה המקום דחוק מאוד לתלמידי, כי פרנסתם דחוקה מאוד בעוני ורעבון". החת"ס רצה לפתור את בעיותיה של ישיבתו על ידי העברתה לפיורדא. תכנית זו לא יצאה אל הפועל בגלל שקהילת פרשבורג עיכבה את יציאתו. גם גיסו רבי שלמה איגר כתב ב"הנהגות טובות וישרות" לבנו (חוט המשולש, עמ' רכט): "אם תחקור תמצא שגיסו הגאון הצדיק אב"ד דפרעשבורג לומד בכל לילי שבת הסדרה עם פירש"י עם כל הישיבה, אשר הם **יותר ממאתים** איש". ה'ליקוטי חבר בן חיים' כותב (בביוגרפיה שלו להלן עמ' 177), כי בשנת תקצ"ב בערך הלשינו המשכילים בפרשבורג לפני השלטונות: "הנה הרב בעירינו מושך **יותר ממאתים** נערי בני ישראל בלימוד התלמוד, והתלמידים אחרי יבואו ליותר מעשרים שנה יהיו נבערי דעת מכל וכל". למעשה לא ידוע על גידולה של הישיבה בימי החת"ס על יתר מ-300 בחורים. בנו רבי שמעון סופר, שהכיר את הישיבה בשיא פריחתה, כותב (בביוגרפיה שלו, לעיל עמ' 41): "קהלתו ק"ק פרעשבורג... החזיקו את תלמידי רבינו. היו מאוכלי שולחנם **כשלוש מאות** איש בחור". תלמידו הגדול של החת"ס, רבי יצחק אהרן לאנדסברג, כתב גם הוא שהחת"ס אמר שיעור "לפני ג' **מאות** בחורים" (מכתבו אל מהר"ם שיק, "מעין התורה", ירחון תורני, גליון ל, סיון תשל"ה, עמ' כ). ועל מצבתו נאמר כי בהלויה שלו "הלכו בוכים אחר מטתו... **שלוש מאות** בחורי חמד אשר הקשיבו לקול תורתו יום יום".

לצד החריפות הגדולה שרבי משה סופר פיתח תמיד בדרשותיו, ניחן גם בסגולה המיוחדת להרצות את רעיונותיו הנשגבים בצורה קלה ומובנת. לעתים קרובות מאוד התבטא באוזני תלמידיו הגדולים, כי הוא נמצא עמם רק כדי 'ללמוד וללמד'. עם זאת האיר רבי משה סופר בשמי התורה ככוכב מזהיר. קשת לימודיו הרחבה כללה גם את חקרי הפילוסופיה ואת חכמת הקבלה; למרות שבשקידתו העצומה התקדם בלימודים אלה עד מאוד, נשאר תמיד בגבול הלימודיים העיוניים, ומעולם לא הופיע כעושה נפלאות (עי' בתשובה האופיינית, ח"ס חאו"ח, קצ"ז).⁴¹

מבין ספריו המצוינים - נוסף לכתבים רבים ממנו בדרוש ואגדה שלא נערכו עדיין - מהווה ספר 'חתם סופר' על ארבעה חלקי שו"ע (חלק חתם סופר על שו"ע חושן משפט, עומד לצאת בקרוב ממכש הדפוס⁴²), הנערץ ביותר בחוגי הרבנים, את העדות המפוארת ביותר שניתן להציג לפרי עיונו החריף מלא התוכן של האדם הגדול הזה, שהתבטאויותיו והוראותיו בשאלות ההלכתיות החשובות ביותר נתפסות כבעלות תוקף סמכותי מכריע.

[ימיו האחרונים]

כאן בפרשבורג פעל עתה רבי משה סופר במשך שנים רבות בתור מנהיג, רב ויועץ לקהילתו, וגם למספר רב של קהילות ישראל נוספות מקרוב ומרחוק, כלפיהן התייחס, בתור מאור הדור, בצורה מעוררת יראת כבוד, וכאן בפרשבורג אמור היה להשלים בקדושה את ימיו האחרונים.

בעקבות סבל גופני קשה מאוד שבא עליו בחג הסוכות ה'ת"ר, נאלץ בהושענא רבה לעלות על מיטת חוליו ממנה לא ירד עוד. במהלך מחלתו שררו בקהילה יגון רב ובהלה גדולה. יומם ולילה נאמרו בכל בתי הכנסת תהילים ו'אבינו מלכנו' בבכי ויללה לישועת האיש הגדול הזה; כל מה שניתן היה לעשות ביד אדם, לא נמנע ממנו. הפרופסורים הידועים ביותר הובאו ממקום מושב הקיסר הסמוך [ווינה], שמניסיונם העשיר קיוו לנחמה ורפואה. אולם השם יתברך שמו החליט אחרת. המחלה החמירה באופן ניכר, והקהילה

⁴¹ בתשובה זו כתב בענין הקבלה: "ראיתי רבותי הגאון 'הפלאה' ז"ל ומורי החסיד שבכהונה מהו' נתן אדליר זצ"ל והגאון מהו' זלמן חסיד ז"ל, שלא המשיכו עדה, מעיד אני עלי שממי לא שמעתי מפי קדושי ישראל הנ"ל ספר הזוהר יוצא מפי קדשם בשום דרוש... ועוד רגע אדבר, כי שמות הקודש הם פעולות אמתיות ממה שראיתי בעיני מאיש מופת מורי כהן צדק זצ"ל... הארכתי בזה לומר שלא יחדדני כי ח"ו יש בלבי הרהור ח"ו על העוסקים בזה לשמה".

⁴² הופיע חודשים אחדים מאוחר יותר, בפרשבורג תרכ"ב.

שנקשרה נפשית אל מורה ורבה ביראת כבוד ובהערצה, נאלצה להתכונן לגרוע מכל.

הרגעים האחרונים של חייו, העשירים בפעילות ברוכה, התקרבו בצעדי ענק, כך שבלילה קודם הסתלקותו הגישה לו הקהילה את ההצעה להעביר את משרת הרבנות אל בנו הגדול, הרב הגאון המפורסם מו"ה אברהם שמואל בנימין נ"י, שיהיה ממשיכו בהנהגת הציבור. רבי משה סופר קידם בסיפוק גלוי את ההצעה, ועל ערש מותו העניק לבנו הנעלה והמצוין 'התרת הוראה' בתוספת ברכה. במעמד בני הקהילה הניח את ידו על ראשו, והבטיחו את תמיכתם של אבותיו: בימינו, הרב הגאון רשכבה"ג מו"ה עקיבא איגר זצ"ל, בשמאלו, הרב הגאון מופת הדור מהרשש"ך בעל 'כוס הישועות', ומאחוריו הוא עצמו, המה יעמדו לעזרתו בעצה וסיוע, וסיים לבסוף את ברכתו בפסוק: ⁴³ "אויביו אלביש בשת ועליו יציץ נזרו".

אחר מעמד מרגש זה שבמהלכו נשפכו דמעות כמים, נשא את ברכתו לקהילה כולה, שהתחילה בפסוק: ⁴⁴ "וזאת הברכה אשר בך משה כו", הזהירה לשמור בנאמנות ובחזקה את העקרונות הרוחניים שהטביע בהם בימי חייו, התריע באוזניה מפני המגמות עוקרות הדת שכבר הופיעו באותם ימים, ואחר שהתפלל בקול רם במניין, השכם בבוקר ביום כ"ה תשרי ת"ר לפ"ק, נפטר לעולם שכולו טוב בגיל שבעים ושמונה.

אסמכתא לידיעתו מראש על פטירתו הקרבה, יש במכתבו רב-התוכן דלהלן, ⁴⁵ אל בנו אדוני אבי מורי ורבי הרב הגאון, מופת הדור, מו"ה אברהם שמואל בנימין נ"י, שכתב בחודש אלול שנת תקצ"ט לפ"ק בסט. גיאורגן [יערגען] - הסמוכה לפרשבורג -, היכן ששהה זמן מה לנופש בשל מצב בריאותו הלקוי:

משביע טוב משמיע שלום לך גבור החיל בני הרב המופלג וכו' כבוד מוה' א"ש"ב נ'!

סמוך להכנסת כלה קבלתי נעימות ימינך, ועתה בני אל תדאג דאגת מחר, כי מהר ד' ירים קרנך וכסא כבודך וראו כל עמי הארץ כי שם ד' נקרא עליך, ולתתך עליון לשם לתהלה ולתפארת, אך בד' תבטח ולא באדם ולא בשעה ולא במקום, כי רבות מחשבות בלב איש, ועמקו מחשבות הש"י"ת עלינו לטובה, ולא לאדם דרכו, חזקו ואמצו לבבכם כל המיחלים לד', והוא שם חלקנו עמהם, ולא נבוש כי בטחנו בו, ולא

⁴³ תהלים קלב, יח.

⁴⁴ דברים לג, א.

⁴⁵ מכתב זה נדפס מאוחר יותר גם על ידי שאר כותבי תולדות החת"ס.

פנינו אל רהבים ושטי כסף כזב, ואמת קנה חכמה וקנה בינה ותתברך מאלקי קדם מעונה, כ"ד אביך החותם בברכה וכו' - הק' -".

על ערש מותו התבטא התבטאות חשובה, כי מאז שנתו השמונה עשרה, לא עבר עליו יום אחד כל ימי חייו, מלבד תשעה באב, בו לא לימד תורה ברבים. לגביו לא היה קיים קושי שלא יכל להתגבר עליו, ראה חתם סופר חלק יו"ד תשובה קכ"א.⁴⁶ (התלמיד הנזכר שם הוא מי שנתפרסם מאוחר יותר כאב"ד אוגוואר, הרב הגאון הצדיק בעל 'אמרי אש' זצ"ל⁴⁷).

אפילו בליל יום הכיפורים לימד את תלמידיו את סדר ועבודת יום הכיפורים בבית המקדש שיבנה במהרה בימינו. אכן, גם בלילה האחרון לימי חייו הזמין אליו תלמידים אחדים, ואמר לפניהם דברי מוסר, כדי שלא יעבור עליו יום בלא שילמד תורה ברבים.

בבכי ואבל לרבים פשטה הידיעה המזעזעת על הסתלקותו במקומות הרחוקים ביותר בהם התגוררו יהודים. ידידים ומעריצים של הנפטר נהרו מהסביבה הקרובה והרחוקה אל הלוויה שלו, כך שהקבורה היתה לאחד המראות המרשימים ביותר, ומספר המשתתפים, ביניהם נמצאו נציגים של הדתות האחרות שתמיד העריצו מאוד את הנפטר, - הוערך ביותר משנים עשר אלף איש. מסע הלוויה שהחל בשעה שלוש אחר הצהרים בקירוב, הסתיים רק בשעה שתים עשרה בקירוב, בשל העובדה ששמונה עשרה רבנים ונואמים שונים נשאו דברים על קברו, מנו את שבחיו והביעו את יגונם הכבד.

יהי רצון שינוח בשלום על משכבו ושמו הנעלה של רבי משה סופר יישאר לנו ולדורות הבאים בישראל מזכרת קודש לישועה וברכה, כמו שאמרו חז"ל: ⁴⁸ "חביבים צדיקים במיתתן יותר מבחייהן!". הגדולה האמיתית של הצדיקים מתגלה רק במוותם; זכרם חי לנצח!

⁴⁶ החת"ס כתב שם בשנת תקס"ב לרבי דוד דייטש: "בעו"ה זה כמו ח' שבועות אני עצור וכלוא בבית מחמת חולי השיעול ר"ל, וכבר הייתי איזה פעמים בסכנה חמורה וב"ה אשר עזרני עד כה, ומכל מקום עדיין מלאכתי נעשית על ידי אחרים, רצוני לומר מלאכת התרביצא, כי אסרוהו הרופאים לגמרי, כי אם אני אומר בלחש לאחד מן התלמידים והוא מתרגם לאחרים".

⁴⁷ רבי מאיר ב"ר יהודה ליב א"ש, המכונה מהר"ם א"ש, נולד בשנת תק"מ בשוסבורג. למד אצל החת"ס בדרזניץ ומאטרסדורף. שימש ברבנות באייה (תק"ע), באלאש-יארמוט (תקע"ה) ואוגוואר (תקצ"ה). נפטר כ"ד טבת תרי"ב. נחשב לבכיר תלמידי החת"ס. חיבורו המפורסם ביותר הוא שו"ת אמרי א"ש.

⁴⁸ סוטה יד ע"א, לפי נוסח עין יעקב.

מודעת אבל

[של קהילת פרשבורג]⁴⁹

ברגשי כאב עמוקים, מודיעה קהילת פרשבורג לכל בני ישראל את הידיעה המרה, כי רבה הראשי, כבוד הרב משה שרייבר, נקרא אל אלקיו במיתת נשיקה ביום (כ"ה תשרי) ה'3- באוקטובר 1839 בשעה שבע וחצי בבוקר, בשנה ה'78- לימי חייו מלאי התהילה, ונעקר מקרבה אחר שבמשך למעלה משלושים וארבע שנים, עד שעת חייו האחרונה, פעל בה פעילות מבורכת כמנהיג ומורה דרך, והיה לה לידיד נאמן ומסור ביותר. עבור הקהילה פה וכן עבור כל הקהילות מקרוב ומרחוק שהכירו את לבו הרחום שהשתתף בצער הזולת ללא הבדל דת, שעמדו על פעליו הגדולים למען מלכות שמים, הסתלקותו היא אבדה שאין לה תמורה. הוא זכה להיחקק למזכרת עולם ברגשי התודה שבלב כל תושבינו ובלב אלף חניכיו ותלמידיו, כך שההודעה הנוכחית על פטירתו תעורר יגון ואנחה גם בארצות ובמחוזות הרחוקים ביותר בלב הקשורים בו בהכרת המוב.

בראשית מחלתו של איש אלקים זה, מסר לו ועד הקהילה כאן כתב בקשה למתן הסכמתו בענין בנו רבי שמואל וולף שרייבר, שנתברך משמים בעדינות ואהבה, אשר מזה שנים אחדות התכתב בדברי תורה עם גדולי הרבנים בשקדנות יוצאת מן הכלל והעשיר את ידיעותיו במידה כזו, שהוא התעלה למעמד הרם שאיפשר לו להשתתף כעוזר בפעילות הרבנית, ועל כן הבטיחה לו הקהילה את כס הרבנות שלה אחר אריכות ימי אביו הנערץ.

⁴⁹ מודעה זו אינה קשורה לתולדות שכתב רבי משה שרייבר ב'איזראעליט'. היא פורסמה בעתונות הכללית בגרמנית גותית, חמישה ימים אחר פטירת החת"ס, והועתקה בשינויים מזעריים באותיות עבריות בחוט המשולש, עמ' קסא-קסג. דברי הסבר למודעה זו כתב ר' שמואל בטלהיים, בנספח לדרשת ה'כתב סופר' בשבת הגדול של שנת המרידה תר"ח, שנדפסה בגרמנית, ויצאה לאור במהדורה שניה בפרסבורג תרצ"ה: "מחברה של המודעה המרשימה הזאת היה, כפי שנמסר, מזכיר הקהילה הלמדן רבי מנדל כהן. ניכר שלא נועדה לקהילות ישראל, כי אם לאכלוסיה הכללית ובמיוחד לשלטונות. ועד הקהילה לא חתום עליה, כפי שנמסר בטעות בכמה כתבים היסטוריים העוסקים בחייו של ה'חתם סופר'. בעת בחירתו של ה'כתב סופר' עורר חבר ועד הקהילה, א. ה. זינגר קשיים, ודרש תקופת נסיון של שלש שנים. הודעת פטירה זו היא בעצם מתן פרסום לרצונו של הרוב המכריע של חברי הקהילה ושל ראשיה למען מילוי מקום האב הבלתי נשכח על ידי בנו. פרסום רשמי מצד ועד הקהילה בצורה שלפנינו היה עומד בניגוד למסורת".

אחר שהאיש כליל המעלות, הנפטר הבלתי נשכח, בדק את בקשת הקהילה בדיקה מדוקדקת בדעה צלולה והתבוננות מעמיקה אם היא לטובת הקהילה, הסכים לה, והשמיע בדרכו הקדושה באוזני בנו שהובא לפניו, מה הם כל התפקידים שמחובתו של רב למלאם במירב הדייקנות בתור אב נאמן, בתור מורה דרך ירא אלקים ורב חסד, ובתור אדם המעורב בדעת עם חבריו. לאחר מכן העניק לו את ברכתו והכתירו לתפקיד לעיני אלקים ואדם; בידים נשואות אל על ובהדר רוממות אלקית הפיל תחינתו לפני בורא עולמים, שיתן לבנו סיעתא דשמיא בכל מעשי הצדקה והחסד, כדי שלעולם לא יחדלו הנטיעים שננטעו למען מלכות שמים מליתן פירות. הוא בירך גם את הקהילה כולה בלב נרגש על כל המעשים הטובים, על כל האהבה והנאמנות, שהראתה לו מההתחלה ועד לשעת פטירתו. אשריו, ואשרי זכרו הבלתי נשכח! התהילה והתפארת לאדון כל האדונים שלמען הרבים העניק לו חיים ארוכים, ולבסוף לקחו אליו בכבוד.

לכל תלמידיו וידידיו של הנפטר, הקרובים והרחוקים, מקדישה קהילת פרשבורג מלכה הנרגש מכאב והמלא רגשי תנחומים, את מודעת האבל שלפנינו הכוללת את הידיעה כי בנו רבי שמואל וולף שרייבר כבר החל למלא תפקידו כרב ראשי בקהילתנו, במקום הודעה נפרדת.

פרשבורג, ה'ת"ק – באוקטובר 1839

[א' דר"ח מרחשון ת"ק]

רבי שמואל עהרנפלד בעל 'חתן סופרי

בית אבות הצדיקים יעמוד

רבי שמואל עהרנפלד בעל 'חתן סופר'

רבי שמואל עהרנפלד בעל 'חתן סופר' היה מנכדיו הראשונים של החת"ס שעוד זכו להשתעשע על ברכיו. הוא ראה את אור העולם בפרשבורג בשנת תקצ"ה, והחת"ס הורה לקרותו שמואל, על שם אביו רבי שמואל סופר מפראנקפורט. בבחרותו למד רבי שמואל עהרנפלד בישיבת דודו ה'כתב סופר', בו ראה את רבו המובהק. בשנת תרכ"ו נבחר לרבנות בטלאן, כעבור שנתיים נתקבל לאב"ד סיקסא, ובשנת תרל"ו לאב"ד מאטרסדורף. נפטר בדמי ימיו בר"ח אב תרמ"ג.¹ דמותו של החת"ס עמדה לנגד עיניו תמיד והוא שאף לדבוק באורחותיו. את ספריו הגדולים כינה בשם 'חתן סופר', לכבודו של אביו רבי דוד צבי עהרנפלד, חתן הסופר הגדול מרן החת"ס, אבל יותר משכיבד בזה את האב, רמז לנו בצליל שם הספר עד כמה השתוקק להמשיך את דרך החת"ס. רבי שמואל אף קיבל ברצון את הרבנות של קהילת מאטרסדורף, כדי לשבת על כסאו של החת"ס. כאשר הדפיס את ספרו הראשון 'חתן סופר' על עניני חו"מ, אונגוואר תרל"ד, פתח אותו בתיאור גדולתם של זקניו החת"ס ורבי עקיבא איגר תחת הכותרת: 'בית אבות הצדיקים יעמוד'. הוא החל בחת"ס והמשיך ברעק"א. הפרטים שפירסם על רעק"א לא נתחברו על ידו, לקוחים הם מקונטרסו של הרב אברהם משה בלייכרודה, 'תולדות רבי עקיבא איגר', שנדפס בברלין בשנת תרכ"ב. לעומת זאת דבריו על החת"ס הם יצירה חדשה שלו, שיש בה תרומה להארת דמותו. את ידיעותיו שאב מאביו רבי דוד צבי עהרנפלד ומאמו מרת הינדל בת החת"ס, שהיתה עוד בחיים בשעת כתיבת הדברים, וכן מתלמידים של החת"ס. לא ביוגרפיה מסודרת יש כאן, כי אם קוים חשובים לדמותו, תורתו וצדקותו. הוא חזר והדגיש את הלקח שעלינו ללמוד מהחת"ס וממעשיו הטובים והנשגבים. מוסר ההשכל שביקש ללמדנו, תופס כמעט את מחצית דבריו. תיאורו שימש מקור לכותבים שונים, בראשם בן דודו רבי שלמה סופר בעל 'חוט המשולש', שהבליע בספרו כמה ידיעות מתוכו. להלן אנו מביאים את חלקו הראשון של 'בית אבות הצדיקים', החלק המתאר את דמותו של החת"ס.

¹ לתולדותיו ראה: שו"ת חתן סופר, ירושלים תשל"ד, עמ' י-יח; ראש"ב סופר-שרייבער, כתב זאת זכרון, ניו יורק תשי"ז, עמ' 273-280; רי"ה שטראסער ורא"ה פערל, שמואל בדורו, ברוקלין תשמ"ח, עמ' לד-לט.

בית אבות הצדיקים יעמוד

[זכור ימות עולם]

משה רבינו ע"ה בתוכחתו בפרשת האזינו אמר: ² "זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור, שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך". פתח בלשון יחיד, 'זכור', וסיים בלשון רבים, 'בינו', [ויש] גם להבין אמרו 'זכור' ו'בינו'.

נראה כוונתו בזה, דהנה אמרו חכמינו ז"ל: ³ "אם ראשונים כמלאכים אנו כבני אדם", ונמצא דורות ראשונים בכל עניניהם מוגבהים ומנושאים במעלה ממנו, עד שקשה להשיג מדרגתם מקוצר השגתו, ועומק המושג. ולא שייך 'בינה' בעניניהם, כי מי יבא עד תכונתם להשיג מהותם, אלא הזכרה בעלמא, כזכור שראה את המלך וגדולתו, אבל לא בא למדריגה להבין מהותו. והנה גם הזכרה זו, אף על פי שאינה בפנימיות אלא בהעברה בעלמא, גם זו לא יתכן כי אם ליחידים ושרידים אשר ד' עליהם קורא, לא להמון עם, כי לא יצוייר אצל ההמון אפילו להזכרה בעלמא במלאך אלקים.

לזה אמר 'זכור' בלשון יחיד, כי בני מעלה מועטים. 'ימות' עולם, צדיקי עולם אשר היו לבית ישראל לעטרת תפארת. "בינו שנות דור ודור", אבל מדורות הסמוכים לנו, בינו, תביטו עליהם בהבנה יתירה, להבין מעשיהם ותהלוכי קדשם, אולי תזכו לילך בעקבותיהם במעגלי צדק. כי בב' דורות, כאשר אמר "שנות דור ודור", אינו מהראוי שיהיה המדרגה כל כך עד שלא תוכלו להביט למדרגתם.

ואמר עוד: "שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך". אמרו אצל אב 'ויגדך', ואצל זקניך 'ויאמרו לך'. נראה דמשה רבינו ע"ה כוון בזה, דהנה הרבה פעמים כששומע תוכחה מפי החכם, יחשוב האדם בלבו: "אם האמת כן הוא שראוי להיות כן, אבל אין מזגי וטבעי מסכימים לכבוש יצרי ותאותי", וכדומה. או:

² דברים לב, ז.

³ שבת קיב ע"ב.

"בני ביתי ומשפחתי אינם יכולים לעמוד בהנהגה כזו, כאשר דיבר החכם המוכיח". לא כן בן השומע תוכחה מאביו. זהו ממש מזגו וטבעו, וכל עניניו יודע ומכיר, כי הוא חלק ממנו. נמצא תוכחת החכם הדורש מדבר אליו, אבל אין זה לבבו של השומע כמדבר מעצמו מפני תכונתו וטבעו, כי הוא סבר: "אילו היה יודע פנימיות מהותי מזגי וטבעי, לא היה מזהירני על זה". אבל בתוכחה היוצא מפי אביו, הוא כאילו הוא הבן עצמו מדבר, כי המה כגוף אחד, כי על פי הרוב מזגי האב והבן שווים.

וזה אמרו: "שאל אביך ויגדך", לא 'ויגד לך', כמדבר אל אחר, הוא יגיד אותך כאלו דברת על עצמך, כי מזגך וטבעך ומהותך ומזהירך בדרך תלך. אבל 'זקניך', המה תלמידי חכמים זקני הדור, המה 'יאמרו לך', 'לך', אליך, אבל לא מעצמך. על כן אמר גבי אב: 'ויגדך', דברים קשים כגידים.⁴ הלא בהיות מכיר טבעך ומהותך ומוכיחך, המה לך דברים קשים כגידים. מה שאין כן החכם, תוכחתו צריך להיות באמירה רכה, מפני שמהותך וטבעך זר אצלו הנמו.

והנה בשומי דברים אלו של אדון הנביאים משה רבינו ע"ה לנגד עיני, אמרתי אל לבי: מי יתן וזכיתי לקיים עצתו הנכונה, ומי יתן והייתי זוכה עוד ל'שאל אביך ויגדך', וממטה למעלה במעלות הקודש רבינו, אולי אזכה לילך בעקבות הצדיקים. אבל בעו"ה רואה אני כי נפלה מדרגתינו כל כך, עד שגם על דורינו שאנחנו זכינו לאורם ושמשם זרחה כאחת להם ולנו, כבר ירדנו כל כך עד שלא שייך אצלינו הבנה להבין מדרגתם המעולה בקודש. כי בעוה"ר ירד ירדנו כזה שלשים שנה, אשר בדור הקודם במאה שנה לא נסובו אחור. כי זה ד"ל שנה⁵ אשר ספרא רבא דישראל, פני משה כפני חמה,⁶ עלה בגן אלוקים, קטן יעקב ודל⁷.

תמה אני לנפשי, איך ומה נהיה לנו, אם זקנינו היו מאורות לישראל, קדושה, טהרה ופרישות, חסידות וענווה, עד אין שיעור היה משכייתם, הגינו על כל העולם בצדקם, אשר כמעט להם דומיה תהילה, אוי ואבוי! איך ירדנו, אנן יתמי דיתמי. הי תורה והי מצות! הי מעשים טובים דמגני עלן! ובושנו וגם נכלמנו להרים פנינו נגד זקנינו, כי יראנו שלא יאמרו לנו: "את בנינו לא ידענו, ח"ו".

4 ע"פ שבת פז ע"א.

5 הדברים נכתבו בשנת תרל"ד, שנת הדפסת הספר, שלושים וארבע שנים אחר פטירת החת"ס בכ"ה תשרי ת"ר.

6 ע"פ בבא בתרא עה ע"א.

7 ע"פ מליצת הפייטן בסליחה "אם עווננו רבו להגדיל". המילה "דל" מרמזת פה גם על ל"ד השנים שעברו מאז פטירת החת"ס.

[מה נאמר ומה נספר]

אם אספרה נא כמו אחת מהנה וגדולתם ומעלתם, כבר אמרתי: לא גבר בגוברין אנכי לקיים 'בינו' שנות דור ודור. ואם אזכור ימות עולם דרך זכירה בעלמא, להזכיר גדולת הצדיקים - מי לא ידע מגדלם עד רום, מגובה כארזים גבהם? מי לא שמע מגדולת קדושת פרישות ומטהרת גאון הגאונים, נזר עטרת תפארת כל בני הגולה, ספרא רבא דישראל, אשר בצילו חיינו ונחיה, וזכותו עדיין עומד ויעמוד לארץ ולדרים, קדוש זקני רבינו משה בעל 'חתם סופר' זצוקלה"ה? הלא רוב ככל בני מדינת אונגארן המה תלמידיו, או תלמידי בנו אדמ"ו הגאון בעל כתב סופר ז"ל, או תלמידי תלמידיו ותלמידיהו. עוד בערה בם אש ה', אשר ברוח קדשו נפח בבניו, המה תלמידיו. הלא האיר פני תבל בתורת אמת אשר היתה בפיהו, מלאך ד' צבאות הוא! מי לא ידע ולא ראה ספריו הקדושים, אשר כשולחן ערוך מונחים לפני כל יודעי דת ודין של תורה להורות הלכה?

ולא רק במדינתנו, אשר שם זרחה השכינה, אשר שם דיבר השכינה בגרונו של משה דברות קודש מלהבת אש, אשר שם שתו רבים אלפים ורבבות מבאר מים חיים וזכו ליהנות מזיו תואר פני קדש. גם במדינות פולין ורוסיה, וגם בשאר חלקי תבל, מלא כבודו ותהילתו. גדלו ותפארתו בארץ הקדושה ובירושלים עיר הקודש, גדולים רבים ושלמים מתלמידיו, אשר שם בעיר ה', משתעשעים יום יום בדבריו הקדושים, אשר פומם ממלל מרבם הקדוש והטהור. ופוקן חזו מגדולי ומאורי ישראל, איך גבה ונישא מאוד היה אצלם קדושת וטהרת קדוש זקני ז"ל:

הגאון מאור הגולה מהו' זלמן מרגליות⁸ בספרו 'טיב גיטין', בשמות לעירות, בעיר פרעשבורג, כתב וז"ל: "בעידנא דשקילנא וטרינא על פי רבנא וגאונא, רב נהורא ובוצינא קדישא, חמיד לבא ועינא, מוה' משה זצוק"ל אב"ד דק"ק הנ"ל".

הגאון מאור הגולה מהו' מרדכי בנעט ז"ל זי"ע⁹ אמר עליו: "וה' עמו, הלכה כמותו בכל מקום" - כאשר דרשו חכמינו ז"ל על דוד: "וה' עמו",¹⁰ שהלכה כמותו.¹¹

⁸ רבי אפרים זלמן ב"ר מנחם מאנש מרגליות נולד בשנת תקכ"א. שימש זמן קצר כאב"ד אוהניב, ומאז מיאן כל ימיו לשמש ברבנות. הוכר כאחד מגדולי פוסקי הדור. נפטר בכ"ד אב תקפ"ח. עמד בקשרי כתובים הדוקים עם החת"ס, אך מעולם לא נפגש עמו פנים אל פנים.

⁹ רבי מרדכי ב"ר אברהם בנט נולד בטשורגא בשנת תקי"ג. תלמידם של רבי יעקב קאצנלבוגן באטינגן, היזכרון יוסף, הינדע ביהודה, מהר"ם בארבי ורבי שמעלקא מניקלשבורג. שימש

קדוש זקני רבי עקיבא איגר ז"ל, הרבה פעמים השיב לשואליו שישאלו בדבר לחתנו קדוש זקני ז"ל, וכתב גם עליו, שקטנו עבה ממתנו.¹² זה היה בעונותיו הנפלאה של קדוש זקני רבי עקיבא איגר ז"ל.

הגאון הקדוש מהו' משה טייטלבוים ז"ל אב"ד דק"ק אוהעל ז"ל זי"ע,¹³ כתב עליו:¹⁴ "משה ספרא רבא דישראל, אשר הן בנגלה והן בנסתר כל רז לא אניס ליה".

ושמעתי מגדולי תלמידיו, שהיה גדול יותר מבנגלה, בנסתר. והעידו כן משם גדולי ישראל אשר באו בסוד ה', להשכיל בחכמת הנסתר. הגאון החסיד מהו' דוד דייטש ז"ל¹⁵ אמר עליו, שלדעתו זה דמות וצלם לישעיה הנביא ע"ה.¹⁶

ואמרו גדולים: "אלו היה בימי נביאים - היה נביא ה', ובימי תנאים - תנא אלוקי". כי לא היה חסר כלום ממידות ומעלות שהן ראיות לנביא ה' ותנא אלקי. ואם גדולי ישראל, אשר הם בבחינת הבנת גדולת קדושתו, פרישתו וטהרתו, העידו כל זאת, מה לנו עוד לומר ולספר? כל מה דאנו משבחין, אנו מגנין ח"ו מעוצם גדולתו וקדושתו!

אם אמרתי אספירה נא כמו מעוצם קדושתו, הנה בגדתי בגדולתו, אם שפל ערך כמוני יבוא להללו כאלו מכיר גדולתם וכאלו יזכה להבין מעלתם. אבל להיות מרדות בלבי בעת קראי הדברים, חקתי אותם לי בעט עופרת, למען יהיה

כאב"ד לונדבורג (תקמ"ו), שוסבורג (תקמ"ח) וניקולשבורג (תק"ן). הוכר כרבן של כל בני הגולה. נפטר ב"ג אב תקפ"ט. קשרים אישיים שררו בינו לבין החת"ס והערצה הדדית גדולה.

¹⁰ שמואל א טז, יח.

¹¹ סנהדרין צג ע"ב.

¹² מכתבי רבי עקיבא איגר, פתח תקוה תשכ"ט, סי' כ'.

¹³ רבי משה ב"ר צבי הירש טייטלבוים, נולד בפרמישלא בשנת תק"ך. שימש כאב"ד שינאווא (תקמ"ו) ואוההל (תקס"ח). נפטר בכ"ח תמוז תר"א. נודע על שם חיבורו על התורה 'ישמח משה'.

¹⁴ עי' שו"ת השיב משה, סי' ט"ז.

¹⁵ רבי דוד ב"ר מנחם מנדל דייטש נולד בשנת תקט"ז. תלמידם של רבי אשר למל סג"ל גלוגא, הי' נודע ביהודה' ומהר"ם בארבי. שימש ברבנות ימניץ (תקמ"ד), פראונקירכן (תק"ן), דונאסרדאהלי (תק"ס) ונובומעסטא (תק"ע). נפטר כ"ב סיון תקצ"א. עמד בקשרים הדוקים עם החת"ס בכתב ובעל פה. בכיר תלמידי החת"ס, מהר"ם א"ש, היה חתנו.

¹⁶ דברים אלה הובאו מכאן בספר 'חוט המשולש', עמ' נד בהערה, וכן בהקדמת דרשות חת"ס, פרק 'רבינו ותלמידיו'. כוונת הגר"ד דייטש היתה לדמותו הרוחנית. ראה במאמרו של רבי טוביה יהודה טוביומי, להלן עמ' 372. כיוצא בזה הגר"ש וואזנר שליט"א מפרש דבריו שהחת"ס היה 'לעבענדיגער ישעיהו הנביא'. עי' קול מהיכל, קובץ לציון מלאת 150 שנה להסתלקות החת"ס, ירושלים תש"ן, עמ' 36. לאפוקי מפירושים אחרים שניתנו בימינו שיש בהם חריגה חמורה ואכמ"ל.

לי ולבני גילי, לזרעי ולבני משפחותינו, עד עולמי עד למזכרת, להצילם שלא להטות ח"ו לדיעה נבערת, ולחזקם ביראת ה' שלא תהא האמת אצלינו נעדרת. ואם לא זכיתי לשמוע דבריו הקדושים מפה קדשו, לענדם לראשי עטרת תפארת, אמרתי על כל פנים דבריו הקדושים הטהורים ומעשה צדקותיו הנפלאים יהיו לי ולזרעי עד עולם למשמרת.

ואם אני בעניי לא זכיתי ליהנות מאור פני קדשו, זכיתי שהביאני בידי קדשו אל בית מדרשו, אשר שם הופיע רוח הקודש, וחיבבני מאוד בשעשועים יום יום בבן יקיר לילד זקונים קטן, להושיבני על ברכיו. וכאשר סיפרה לי אמי הצדקת שתי' לאוי"ט, על הנער הזה, שמואל הקטן, התפלל. ותפילת קדשו גרמה שאמי מורתי הצדקת, אשר זה ששה שנים עצרה מלדת, ועל זה בכתה ונצטערה, וכאשר שמע קדוש זקני ז"ל זה, אמר לה: "בתי אל תבכי". והבטיחה שיפקדה ה' ברחמים. והתפלל על זה.

ודין גרמה לי שראה ה' בעניי, אשר בעוונותינו הרבים על ידי אדוני אבי מורי ורבי ז"ל ברעש מלחמה שהיתה אז במדינה,¹⁷ אל עסקי משא ומתן בימי נעורי נמשכתי, ושם בעוונותינו הרבים מהבל אל הבל לבטל הרבה מתורה נגררתי. ועל זאת תמיד דמעתי על לחיי, כי ילדות היתה בי וקדושת קדוש זקני ותפלת קדשו גרמה שהוציאני ה' ברחמיו ממסגר אסיר לשום חלקי מיושבי בית המדרש. ופה אשב כי אויתה. וזאת אני תפילה בכל יום לנורא עלילה, אחת שאלתי אותה אבקש, שלא יהיה לי בעולמי רק ד' אמות של הלכה, ועוד נשמתי בי תורת ה' תהא מגמתי, ומינה לא אזיע כל ימי חלדי. והשאר, כל עניני עולם, כאפס ואין לתוהו והבל אלי נחשבו, וכל חפצי העולם לא ישוו לי. רק חדות ה' ועסקי בתורה הקדושה היא מעוזי והיא תוחלתי.

ולשם אשר ידי קדוש זקני ז"ל הביאני לבית המדרש, משם לא אזיע ומשם לא אסור, ובזכותו זכיתי גם ללמוד לתלמידים גם בעוד אשר עסקתי במסחר וקנין, ומאז אשר קבעתי בית המדרש לא פסקה הישיבה בתלמידים הרבה בלא מנין, ה' יברכם בברכה בלי די, ויחוננם בתבונות שדי.

[צדקה וחסד]

והנה לספר ממעשי צדקותיו גמילות חסדים אשר עשה, לא יאומן כי יסופר, וכל השומע ישתומם מהנהגותיו הקדושים גם בעניני צדקה וגמילות חסדים.

¹⁷ הכוונה למהפכה הגדולה באירופה בשנת תר"ח, ומוטטה את מצבם הכלכלי של יהודים רבים.

ואמי מורתי תי' לאי"ט סיפרה לי, שבהיות ששום אדם לא ידע ממתנו בסתר, רק פעם אחת מצאו רשימה אצל הבחור המחלק המעות, והיה בימים הקדושים לבד סך כמה מאות זהובים. ואלו לא שמעתי ממנה - לא האמנתי.

ואמרו נא, צדיקים כאלו אשר הקדישו ימיהם ולילותיהם לה', כי מעולם לא שכב בימי חול על המיטה כי אם בשולחן נטה על ידו לאחר חצות על שעה חדא כמתנמנם,¹⁸ יום ולילה תורת ה' מעוזו, עד שלא עבר רגע בלי לימוד, ולא עבר עליו מעולם יום בשנה זולת תשעה באב בלא תלמוד תורה דרבים. ומי יפטור יותר מצדקה וגמילות חסדים מאיש כזה?¹⁹ אבל הפליא לעשות בכל עבודתו פלאי פלאות. אוי לנו אנן יתמי דיתמי, איך נשא פנים ואיך נשא ראש? קורא אני בפחד ורעדה:²⁰ "אם ראשונים בדורות שלפנינו כמלאכים, אנו כחמורים, ולא כחמורו של ר' פנחס בן יאיר".

ואם לספר ממידותיו התרומיות, אהבתו לכל איש ישראל כנפשו, גם זה לא יאומן מגודל אהבה אשר אהב אל כל אדם, והרבה בני אדם אמרו שכל מי שהיה מלא דאגה ר"ל ונכנס אצלו, כשיצא - היה שמח וטוב לב כאלו לא חסר לו מאומה, כי דבריו הקדושים, דברי תנחומין והבטחה אשר יצאה מקרב ועמוק לב קדוש, השביעו נפש שוקקה ומלאו אותו כל טוב, לא כאלו כבר נשלם חסרונו, כי אם כאלו לא חסר לו מאומה.

אהבתו לתלמידים היתה נפלאה עד למאוד, והיה להם אב בממונו במועצות ודעת בכל עניניהם עד להפליא. וסיפר לי אחד מתלמידיו, שפעם אחת נחלה, והיה אז בן ט"ז שנה, מקטני קטני תלמידיו, ושם עינא פקיחא עליו בימי חליו בכל אשר היה צריך לו, עד שנרפא מחליו. וזה היה בחודש תמוז. והיתה חליו כבדה, והיה צריך לשמר עצמו שלא יחזור לחליו. במוצאי ט' באב, בשעת קידוש לבנה ברב עם, בין תלמידיו למאות, כרוז קרא בחיל: "איה הבחור הקטן שהיה חולה בחודש העבר?". וקראו בשמו. ותמהו כולם: מה היתה הקריאה? אולי הלשינו עליו? עד ששמעו כולם, שקריאה של חיבה יתירה נודעת להבחור הקטן מרבו הקדוש, והזהירו שלא לאכול במוצאי תשעה באב מאכלי חלב מחמת חולשתו.

¹⁸ בטופס ספר 'חתם סופר' שבידי תלמיד החת"ס רבי חזקיהו פייבל פלויט בעל 'לקוטי חבר בן חיים' העיר על כך, ונדפסו דבריו על ידי הרב משה אלכסנדר זושא קינסטליכער בקובץ תורני 'זכור לאברהם', חולון תשנ"ב, עמ' תקיז: "שארי ליה מארי להכותב, כי משך חמשה וחצי שנים אשר זכיתי לשמשו היה שוכב על מטתו בכל יום לאחר סעודת הצהריים כשעה וחצי, ובליילה אחר חצות כשלוש שעות וחצי. אבל מעולם לא פשט בגדיו בעת השינה, כי אם המנעלים ושמלת הצואר".

¹⁹ מדין עוסק במצוה פטור מן המצוה. עיי' סוכה כה ע"א. וראה שו"ע יו"ד סי' רמ"ו סעי' י"ח.

²⁰ עיי' שבת קיב ע"ב.